

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Випуск XVI

Засновано 2000 року

**Рекомендовано Вченою радою
Інституту філології
21 квітня 2008 року**

**Київ
Видавничо-поліграфічний центр
“Київський університет”
2008**

УДК 81.161.2
ББК 81.2 Ук-5

А 43 **Актуальні** **проблеми** **української**
лінгвістики: теорія і практика : Зб. наукових праць. – К. :
Видавничо-поліграфічний **центр** **“Київський**
університет”, 2008. – Вип. 16. – 144 с.

У збірнику наукових праць аналізуються перспективні питання української синхронічної та діахронічної лінгвістики. Наукові праці розраховано на фахівців спеціальних філологічних, філософських, історичних дисциплін, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів України.

In the collected stories, the perspective questions of Ukrainian synchronic and diachronic linguistics are analysed. For experts in special philological, philosophic, historical disciplines; for teachers, post-graduates and students of the higher educational institutions

Рецензенти: *В.Ф. Чемес*, канд. філол. наук, доц.;
О.П. Івановська, д-р філол. наук, доц.

Головний редактор: *Л.І. Шевченко*, д-р філол. наук, проф.

Редакційна колегія: *Г.П.Півторак*, чл-кор. НАН України, д-р філол. наук, проф.; *С.Я.Єрмоленко*, д-р філол. наук, проф.; *П.Ю.Гриценко*, д-р філол. наук, проф.; *Г.І.Халимоненко*, д-р філол. наук, проф.; *Л.О.Кудрявцева*, д-р філол. наук, проф.; *О.І.Ніка*, канд. філол. наук, доц. (відп. секр.); *Л.В.Шулінова*, канд. філол. наук, доц.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 5755 від 15.01.2002 р.

Збірник наукових праць є фаховим виданням із дисциплін філологічного профілю. Постанова Президії ВАК України від 12.06.02 № 1-05/6. Бюлетень ВАК України № 9 за 2002 р.

Адреса редакційної колегії: 01033, Київ, бульвар Т. Шевченка, 14, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, тел. 239-33-66.

ПИТАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

С. К. Росовецький, д-р філол. наук

ДО МЕТОДИКИ "ПОВНОГО" ЛІНГВОСТАТИСТИЧНОГО ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.: ПРОЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ "СКАРБНИЦІ ПОТРЕБНОЇ" ІОАНИКІЯ ГАЛЯТОВСЬКОГО

У статті пропонується проект лінгвостатистичного дослідження "Скарбниці потрібної" Іоаникія Галятовського. Застосування методології дескриптивної лінгвістики та лінгвостатистичної методики аналізу дозволить отримати нові факти для осмислення специфіки української літературної мови другої половини XVII ст.

The project of statistical research of language of "The Necessary Treasury" by Ioanikij Galatovski is offered in the article. Application of methodology of descriptive linguistics and statistical methods of analysis will allow to get new facts for the comprehension of specific of Ukrainian literary language in the second half of the XVII century.

1. Чи не час знову збирати каміння фактів? Нормальний розвиток кожної гуманітарної науки передбачає періодичне повернення до її джерелознавчої бази, перегляд якої виводить на нові інтерпретації та готує основу для подальшого теоретичного пошуку.

На сучасному етапі вивчення староукраїнської літературної мови оновлення фактичної основи передбачає не так залучення до сфери інтересів істориків мови нових пам'яток (це теж важливо), як більш інтенсивну експлуатацію лінгвістичної інформаційності¹ джерел давно відомих, здобування з них нового знання. Настав час виробити методику об'єктивного неупередженого та максимально "повного" дослідження конкретних пам'яток української мовної давнини, методику, що дозволить створити фактичну базу принципово нового рівня, яка, у свою чергу, зможе стати основою для вироблення майбутніх нових теоретичних концепцій. Пропонована стаття має на меті осмислити один із можливих варіантів такої методики та

обговорити проект його експериментальної перевірки на конкретній пам'ятці другої половини XVII ст., яка дозволила б водночас започаткувати оновлення "бази даних" для розв'язання актуальних питань специфіки української літературної мови цієї доби.

2. Постановка проблеми та матеріал дослідження. Мова українських пам'яток другої половини XVII ст., що репрезентують більш розвинений етап розвитку української літературної мови, ніж тексти XVI – першої половини XVII ст., отримала в науці дуже різні інтерпретації. Так, О.І. Соболевський писав, що твори Іоанікія Галятовського "написані та видані західноруською мовою з домішкою, досить значною, малорусизмів"². А.Ю. Кримський бачить у лексиці таких творів «особливу мішанину, аж надто незграбний жаргон ("язичіє" за пізнішою термінологією), де неорганічно зливалися до купи елементи церковнослов'янські, польські і малоруські (вони рівночасно й білоруські)»³. П.П. Плющ розглядав ці тексти в загальному потоці «"простої мови" XVI – XVIII ст.»⁴. Нарешті, в наш час В.М. Русанівський висловлює трохи неочікуване твердження: "І. Галятовський настільки удосконалив староукраїнську літературну мову, що вона цілком могла прийняти на себе функції загальноукраїнської літературної мови"⁴.

Основними проблемами дослідження специфіки мови староукраїнських пам'яток другої половини XVII ст. залишаються: (1) стосунок до живої народної мови українців тієї доби, тобто до конкретних діалектів у першу чергу; (2) питома вага церковнослов'янської мови; (3) реальний обсяг, статус та функції реліктив етапу україно-білоруської єдності літературно-писемної мови; (4) питома вага, внутрішній статус і функції кожного з інших іншомовних компонентів – польського, латинського, грецького, тюркського, литовського, німецького; (5) міра "самоідентифікації" її як національної, або ступінь її "національного самоосмислення".

Кожна зі згаданих проблем становить певний "жмут" досить гострих конкретніших питань. Так, вже названа першою проблема вимагає, по-перше, конкретного осмислення згаданої живої народної мови з погляду (а) діалектного, (б) соціологічного, а також (в) урахування в її структурі фольклорних відповідників літературної мови, зокрема, загальноукраїнського пісенного койне, або специфічної мови дум. Тим складнішою стає така методологічно необхідна передступна операція, як реконструкція цього усного

об'єкта зіставлень із літературною мовою XVII ст. Вимагає осмислення й питання, чи правомірно (взагалі та в нашому випадку зокрема) розглядати діалекти як певну «міру виміру» параметрів національної ідентифікованості літературної мови, що має відмінні функції?

Обрання за основний матеріал дослідження "Скарбниці потрібної" Іоанікія Галятовського було продиктоване особливостями цієї пам'ятки – як власне мовними (внутрішніми), так і деякими технічними (або зовнішніми).

Перша з безумовно сприятливих для пропонованого дослідження мовних особливостей "Скарбниці потрібної" пов'язана з біографією її автора: місце народження Іоанікія Галятовського невідомо (скоріше за все, це Львівщина), але жити йому довелось і в Західній Україні, і на Лівобережжі, і на україно-білоруському пограниччі⁶, що мало сприяти певному синтезуванню в його мові тодішніх українських діалектів. Важливою для нас є й та обставина, що мову пам'ятки (разом з іншими творами письменника) було вивчено сучасними мовознавцями В. Вітковським (1969) у Польщі⁷ та І.П. Чепігою в Україні (1985)⁸. Адже ці описи мови Іоанікія Галятовського, зроблені за традиційною мовознавчою методикою, ми зможемо використати як надійне тло для порівняння з результатами, отриманими зі застосуванням пропонованої нової методики.

Що ж до технічних переваг обраного тексту, то, по-перше, пам'ятку було видано І.П. Чепігою разом з іншими творами письменника у фаховій академічній серії "Пам'ятки української мови"⁹, цілком доступним є й першодрук¹⁰; все це істотно полегшує попереднє опрацювання тексту. По-друге, враховувалися деякі суттєві переваги першодруку як лінгвістичного джерела над рукописом, зокрема більша вірогідність авторизації (у порівнянні зі списками), менша кількість механічних помилок через технічні можливості корегування, обмеженість і чіткість графічних варіантів літер, кращі умови для підрахунків.

3. **Методологічна специфічність дослідження.** Однією з новацій методології пропонованого дослідження має стати ускладнення її за рахунок особливих вимог до такого попереднього етапу, як прочитання тексту. Ідеться не лише про інтелектуалізоване "повільне читання" (Л.В. Щерба), а й про осягнення позалінгвістичних якостей тексту – "макросемантичних" і в галузі поетики з метою їх обов'язкового врахування у власне

лінгвістичному дослідженні. У першому аспекті має бути з'ясовано фольклористичну своєрідність цього збірника українських богородичних легенд та ідеологічну позицію автора-записувача, у другому – втілення опозицій *заголовок/текст, присвята / основний текст, маргіналії / основний текст, цитата / авторський текст, історичність / агіографічність, формульність / індивідуальний оповідний дискурс*. Результатом цієї процедури має стати хай і неминуче суб'єктивна, але гранично осмислена модель попереднього розуміння твору, його цілісний образ (певний лінгвістичний аналог *Vorverständnis* Х. - Г. Гадамера), отримання якого дозволяє перейти вже до фахового лінгвістичного аналізу.

Основний же етап дослідження має базуватися на двох методологічних засадах, точніше, власно методологічній та скоріше методичній. Це, по-перше, деякі вихідні ідеї *американської дескриптивної лінгвістики* (у першу чергу Л. Блумфілда й З. Харріса), перенесені з проблематики вивчення певної мови на проблематику мови окремого твору. Коли зазначене вище попереднє розуміння тексту розглядається як отримане на семантичному, позаописовому рівні його інтерпретації, аналіз мовних форм має початися ніби *ab initio*, як неупереджена розшифровка структури умовно невідомої мови, *суворо індуктивно* відтвореної на синхронічному зрізі обраного її тексту. Методика аналізу має відповідати критеріям максимальної простоти, повноти й логічної несперечливості, прийнятим у дескриптивній лінгвістиці. При цьому критерій *повноти* розглядається в аспекті скоріше формального (як залучення на кожному з рівнів дослідження усіх знаків тексту): адже врахувати всі можливості інтерпретації мовних явищ, можливих у лінгвістиці (надто майбутній), неможливо.

Власне ж методичною особливістю пропонованого дослідження є використання *кількісних методів* дослідження тексту – головним чином, в їх варіанті, виробленому київською школою лінгвістичної статистики В.С. Перебійніс¹¹ (Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ) і пристосованому свого часу до вивчення пам'яток давньої літератури автором цих рядків¹². При цьому кількісні характеристики основних стилів сучасної української мови, подані в працях вчених школи В.С. Перебійніс, утворюють певне середньостатистичне тло, що дозволить в одних випадках оцінити своєрідність отриманих нами результатів, в інших – провести діахронічне зіставлення.

4. Від рівня графемного – до реконструкції фонемного. На першому етапі спостережень вивчається розподіл у тексті "Скарбниці потрібної" графем стародруку, при цьому, на відміну від видання І.П. Чепіги, всі скорочення попередньо розкриваються і вносяться до тексту за спеціально обговореними правилами.

Другий етап передбачає попередню заміну графемного комплексу оригіналу (що включає ω, φ, θ, ν, ъ, ы тощо) на його відповідник (зрозуміло, певною мірою умовний) у сучасній українській графіці, що дасть можливість порівняти розподіл графем у творі XVII ст. з константами, виявленими при дослідженні "функціонування системи фонем у різних стилях" (В.М. Русанівський) сучасної української мови. На третьому етапі має бути зроблено спробу реконструкції фонемного складу тексту Іоанікія Галятовського, а також приблизні спостереження над благозвучністю вимови письменника (за О.М. Пешковським) та індивідуальними параметрами його стилю на фонемному рівні.

5. Лексична своєрідність "Скарбниці потрібної". Лексика пам'ятки вивчається за допомогою укладання повного частотного словника твору та його інтерпретації, якій має передувати вироблення стандартної однотипної процедури визначення походження слова. Структура лексики "Скарбниці потрібної" за походженням вираховується у творі в цілому, а також окремо в заголовку, у присвяті, у цитатах, у глосах, у тексті твору без присвяті, в авторському тексті без цитат, у тексті твору без глос. Окремо досліджується структура "ономастикону" твору: розподіл особистих і географічних імен за походженням, кореляція параметрів цього розподілу з розподілом лексики за походженням у творі в цілому.

6. Морфологічний і синтаксичний рівні. Наш погляд на інтерпретацію явищ граматики як стилістичних параметрів базується на розумінні стилю як своєрідного способу реалізації морфологічної системи мови, що передбачає статистично нерівномірний вибір граматичних елементів у різних видах мовлення (В.М. Топоров). На рівні морфології має бути складений максимально повний перелік граматичних форм; розподілення кожної з них має бути обчислене, але основну увагу буде приділено найбільш стилістично "валентним", як наприклад: розподіл префіксальних словоформ, флексій відмінків іменників чоловічого

роду, дієслівних форм, дієприкметників, особових займенників тощо. Розподіл складних слів, часів дієслова, дієприкметників минулого часу та деякі інші параметри розглядаються як такі, що виводять на своєрідність ейдологічного рівня поетики твору.

На рівні синтаксису, у свою чергу, досліджуються, насамперед, усі зв'язки слів у межах речення за повним переліком відповідних синтаксичних явищ, виявлених у тексті емпірично, а також такі параметри, як довжина речення (у знаках і словоформах), оточення дієслова-присудка, постпозицій і препозицій означення, типів простого речення, частотою сполучників сурядності та підрядності. Другий рівень дослідження синтаксису являє собою вихід за межі речення, і тут аналізуються такі надфразові єдності, як абзац, епіграф-цитата, "чудо". На обох рівнях вирізняються параметри, що виводять на структурний рівень поетики твору.⁷ На шляху до синтезу. Роботу має завершувати узагальнення зробленого на всіх рівнях дослідження обраного твору, при цьому обов'язковим є формулювання спостережень над розрізненням загальномовних параметрів, ознак агіографічно-нарративного стилю та виявів індивідуального стилю Іоанікія Галятовського. Робиться спроба заключної в загальному плані дослідження твору "загальнофілологічної" інтерпретації "Скарбниці потребної" як явища синтетичної "словесної культури"¹³ України XVII ст. Обговорюються перспективи продовження розвідок пропонованого типу та місце їх в сучасній науці про історію української літературної мови.

¹Котков С.И. Лингвистическое источниковедение и история русского языка. – М., 1980. – С. 10–11. ²Соболевский А.И. История русского литературного языка / Изд. подготовил А.А.Алексеев. – Ленинград, 1980. – С. 97; ³Кримський А. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася // Історія української мови. Хрестоматія / Упоряд. С.Є. Єрмоленко, А.К. Мойсеєнко. – К., 1996. – С. 36. ⁴Плющ П.П. До питання про так звану "просту мову" XVI–XVIII ст. // Історія історичного розвитку української мови. – Х., 1962. – С. 92 – 96. ⁵Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2001. – С. 122. ⁶Сумцов Н.Ф. Иоанникий Галятовский (К истории южнорусской литературы XVIII ст.). – К., 1884; ⁷Witkowski W. Język utworów Joannicjusha Galatowskiego na tle języka piśmiennictwa ukraińskiego XVII wieku. – Kraków, 1969; ⁸Чепіга І.П. «Ключ розуміння» Іоанікія Галятовського – видатна пам'ятка української мови XVII ст. // Галятовський Іоанікій. Ключ розуміння / Підгот. до вид. І.П. Чепіга. – К., 1985. – С. 32–50; ⁹Галятовський Іоанікій. Ключ розуміння /

Підгот. до вид. І.П. Чепіга. – С. 344–371; ¹⁰НБУ НАНУ, Кол. Попова, № 159; ¹¹Статистичні параметри стилів / Відпов. ред. В.С. Перебийніс. – К., 1967; ¹²Росовецький С. К. Из опыта применения лингвистической статистики к атрибуции древнерусского памятника: Повесть о Петре и Февронии // Проблемы теории и методики преподавания русского языка и литературы. – К., 1992. – С. 50–56; ¹³Див.: Росовецький С. Фольклорно-літературні зв'язки: Компаративний аспект. – К., 2001. – С. 107–111.

Л.І. Шевченко, д-р філол. наук

АКТИВНІ ПРОЦЕСИ В РОЗМОВНОМУ СТИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР І МОВНА СВІДОМІСТЬ СОЦІУМУ

Статтю присвячено актуальним тенденціям функціонального розвитку розмовного стилю літературної мови, що розглядається в контексті екстра- й інтралінгвістичних зумовленостей.

The article touches upon the problem of the actual tendencies in the development of the spoken style. They are investigated within the extra- and intralinguistic specifications.

Тенденції розвитку розмовного стилю української мови відбивають глибинну взаємозалежність соціальної та культурної перспективи сучасної держави і статусу в ній літературної мови українського народу.

Розмовний стиль як один із найбільш комунікативно динамічних, вербально рефлексивних і водночас поліваріантних щодо жанрів тип мовної комунікації постає в сучасному світі вербалізованою реальністю, що дозволяє вимірювати інтелектуальну мобільність будь-якої національної мови у глобалізованому світі.

В аспекті названих узагальнень сучасною філологією розв'язується комплекс взаємозумовлених проблем існування і перспективного аналізу розмовного стилю, що об'єктивується лінгвістикою як стратифікована за функціонально-нормативними параметрами вербалізована комунікативна підсистема відкритого типу. Іманентні характеристики розмовного стилю, співвіднесені з предметністю мовознавства, у названому дослідницькому дискурсі виявляються недостатніми, тому що причини, мотивація виникнення

і розвитку тої чи іншої вербалізованої дійсності вимагає також екстралінгвістичної аргументації, тобто пояснень синкретичного типу.

Більше того, в новому часі навіть пояснювальна здатність лінгвістичної теорії залежить від сукупності чинників, які традиційно відносяться до екстралінгвістичних, на чому в аналізі результатів проведення XIII Міжнародного з'їзду славістів у Любляні (Словенія) наголосив А. Молдован: „Політичні умови, в яких сьогодні доводиться існувати славістам, все частіше стають об'єктом їх наукової рефлексії”¹. Більше того, не тільки спеціальна наукова проблематика, але і славістика в цілому, на думку відомого російського мовознавця, стоять перед викликами, що їх формулює реальне життя, а отже „пошуки славістикою своєї ідентичності пов'язані з глибоким оновленням Європи, котра після руйнації біполярного світу ще не виробила нової загальнозрозумілої мови. Славістика стоїть на розпутьті і змушена шукати і відстоювати свої позиції та обґрунтовувати свою практичну необхідність”².

Розмовний стиль української мови як репрезентативна для культурного простору народу вербалізована форма суспільної комунікації існує в причиновості екстра- й інтралінгвістичної мотивації. На активні процеси в розмовному стилі впливають передусім різнопорядкові екстралінгвістичні чинники, до яких належать: політико-правові (Стаття 10 Конституції України, що визначає державний статус української мови; Європейська Хартія регіональних мов чи мов меншин та ін.), соціальні (мова як компонент статусності і соціальної перспективи та ін.), культурно-історичні (культурна історія народу, культурна традиція, ментальна свідомість, репрезентовані в мові та ін.), психологічні (мотивація національної ідентичності, гармонізація культурного простору, освіта та ін.), визначають контекст, у якому еволюціонує розмовний стиль.

Сукупність названих факторів спричиняє до динаміки мовних змін не тільки в українській мові. Не можна не погодитися з Ф. Берником, який висвітлив ситуацію з впливом на словенську мову екстралінгвістичних причин, що роблять вразливою її національну ідентичність (довідь на XIII Міжнародному з'їзді славістів „Культурна ідентичність у добу глобалізації”). Серед найбільш вагомих екстралінгвістичних факторів, які мають різний за оцінками позитиву/негативу вплив, Ф. Берник називає нівелююче домінування глобальної культури, що у Словенії поєдналося з проблемою

внутрішньої неоднорідності культурного простору (діалектне членування, тяжіння окремих регіонів до італійського, угорського, австрійського та інших векторів культури). А отже, висновкова теза дослідника полягає в тому, що „в період глобалізації національна культура, яка взаємодіє з культурами інших народів, має відповідати за збереження національної ідентичності”³. Аналогічні питання турбують й українських гуманітаріїв і, думається, не лише українських.

Коли йдеться про загальні проблеми існування слов'янської (слов'янських) мов у сучасному світі та про здатність розмовного стилю слугувати репрезентативним маркером комунікативної ситуації, виникають численні питання, пов'язані з історією становлення стилів у новій українській літературній мові, відповідності мовної свідомості народу прогностичній культурній ситуації, обґрунтуванню стилістичної норми, яка є регулятором мовної поведінки окремих носіїв мови і соціальних груп⁴.

Відомо, що культурний простір і мовна свідомість соціуму є релевантними. Чим вищою є загальна культура в суспільстві, тим досконалішим є культурний комунікативний ідеал, який дозволяє правильно, тобто оптимально вибудовувати спілкування.

Розмовний стиль, що включає в себе множинні комунікативні ситуації, водночас розрізняється за культурно-соціальною віднесеністю до певних типів і жанрів мовлення. Тобто, на наш погляд, традиційною для суспільства є диференціація мовно-стильових ресурсів за метою, завданням, традицією використання мовних засобів, що узгоджені зі стильовою нормою: розмовна мова освічених українців у такому разі відрізнятиметься від розмовної мови неосвічених, дорослих від дітей, різні комунікативні ситуації будуть зумовлювати частотність термінологічної, професійної, жаргонної, діалектної та ін. лексики, що вказуватиме на варіативність, але в жодному разі не нівелюватиме загальної віднесеності до стилю.

Така ситуація є певною мірою ідеальною, або навіть ідеалізованою. Пояснюється це тим, що в українському суспільстві період, коли можна було говорити про диференціацію комунікативних варіантів у межах розмовного стилю, вибудовувався досить довго у зв'язку з відомими обмеженнями щодо використання національної мови у складі поліетнічних держав імперського типу. А отже, розмовний стиль найвиразніше виявлявся в побутовому

мовленні – літературний варіант розмовного стилю, що спирався на народну мову, мав обмежене поширення і не завжди опрацьовані ресурси (йдеться передусім про усне спілкування у сфері науки, суспільного управління). Інша історико-причинова, але близька функціонально ситуація проаналізована мовознавцями щодо чеської мови. Коли Й. Гронек констатує, що найчастіше в Чехії єдиною усною мовою, якою володіють діти в дошкільному віці є *obesna cestina*, а вже пізніше відбувається знайомство з літературною мовою⁵, ми осмислюємо той же комунікативний феномен – дистанціювання в комунікації літературного і побутового варіантів розмовного стилю.

Проблеми нашого часу є ще масштабнішими. Екстралінгвістично культивована в соціумі установка на демократичність, сприйнята не як можливість осмисленої свободи вибору, а як відсутність будь-якої відповідальності за свободу вибору, призвела до агресії вулиці, низової мовної субкультури. Г.П. Нещименко, аналізуючи мовну ситуацію у слов'янських країнах, переконано твердить: „Однією з важливих „бід” сучасної мовної культури є те, що в ситуації, яка передбачає використання усної літературної мови (офіційне публічне усне спілкування), часто соціально й вербально активними виявляються особи, зі зниженим рівнем мовної компетенції, тобто такі, які не мають вироблених навичок культивованої мовної поведінки”⁶. І з такою думкою не можна не погодитися.

М. Панова коментує ситуацію в російській мові⁷, що є мовно-комунікативним аналогом активним процесам у розмовному стилі української мови, зокрема, називання професій або державних службовців за посадою, статусом, сферою діяльності з використанням частотного в усному спілкуванні словотвірного ресурсу: *апаратчик, управлінець, кадровик, силовик, виконувач, бюджетник, пільговик* та ін.; позначення видів діяльності державного апарату: *розкрутити, замотати, проитовхувати, розкрутити, пробивати, зістикувати, погасити (заборгованість), виконати (бюджет), проголосувати (закон), озвучити (інформацію), зняти (питання), поставити (на голосування)* та ін.

Сучасна управлінська, правова, офісна діяльність настільки активно входять у коло суспільних інтересів людини, що відбувається взаємопроникнення традиційно унормованого усного офіційного й усного побутового спілкування. Звідси агресія розмовних форм, які стоять поза вербалізованим діловим етикетом.

Численні, здебільшого метафоризовані слова і словосполучення відбивають реальну ситуацію в суспільствах, де поняття демократизації мови є апелятивом до скептичного ставлення щодо стилістичної норми. А відтак в усному спілкуванні сфери державного управління як частотні і майже нормативні вживаються слова *проштовхувати, пробивати (питання), загострювати (проблему), зістикувати, розкручувати (питання), прописувати (в законі), зняти (питання)* та ін.

Названа тенденція властива всім типам суспільно-адміністративної діяльності, а не тільки щоденно вживаному, розповсюдженому канцеляриту, де поширені форми *п'ятихвилика, оперативка, розсилка, проробка (питання) чи задіювати (колега), продзвонювати, проговорювати (питання), навантажувати, відстежувати (документ)* та ін.

Діловий жаргон набуває поширення в геометричній прогресії – це насамперед специфічна офісна субмова (*відксерити, факсанути чи наробка, задумка, соціалка* та ін.), що захоплює все ширше коло носіїв мови, впливаючи не тільки на розмовний стиль в його літературному вияві, а й на норми літературної мови в цілому. Масовість і агресивність явища дали підстави Ю. Караулову проаналізувати, зокрема, мову державного управління з позиції теорії мовної особистості, а М. Пановій розглянути з тематичного погляду групи маркованого жаргону мови державного управління⁸.

Навіть за умови достатньої мовної компетенції осіб, які працюють у сфері державного управління, демократизація усної форми спілкування досягає такого рівня, коли можна вивести певні типи характерних ознак.

Більше того, навіть у філологічних розвідках спостерігаємо досить толерантне ставлення до жаргонізмів, що відносяться, як відомо, до позалітературної лексики, існують також численні спроби лексикографування, пояснення і навіть дисертаційного аналізу цього явища⁹. Поняття „жаргон” десемантизується, подекуди стає синонімом до поняття „термін”, в такому разі відбувається психологічна архаїзація критерію норми як культурно-естетичного ідеалу сучасної людини.

Активні процеси в розмовному стилі української мови передусім позначені чисельністю і частотністю використання сленгових, жаргонних і просторічних мовних одиниць як вияву мовної свідомості соціуму перехідного періоду кардинальної зміни

соціально-політичного устрою держави, вияву інтерференції і взаємовпливу мов у сучасному глобалізованому світі. Дискусійні, часом абсолютно протилежні, оцінки явища слов'янськими мовознавцями свідчать про актуальність проблеми і водночас невиробленість критеріїв щодо мовних процесів із погляду розвитку/деструкції функціональних стилів – комунікативних мовних систем.

Проблема ця, що характерно, ставиться не тільки в українському мовознавстві. І тоді як деякі філологи передусім зосереджують аргументацію навколо емоційних пояснень на власному досвіді (у цьому аспекті симпатичним стало покликання одного з гуманітаріїв в дискусії, організованій Фондом Кеннана в Україні у 2002 р., про сучасні проблеми української мови на те, що звук [ф] не є генетично властивим українцям, а отже і непотрібним, оскільки бабуся в селі говорила „хвіртка”), інші славісти шукають більш переконливу, нову аргументацію.

Зокрема, польські лінгвісти розглядають можливість пояснень неокультуризації розмовного стилю шляхом залучення зовнішніх, власне екстралінгвістичних факторів, насамперед уточнень поняття „інтелігенція”. У такий спосіб переглядається критерій віднесеності до інтелігенції як носія літературного варіанту розмовної мови. Традиційне уявлення про інтелігента у третьому поколінні піддається критиці, тому що „інтелігенція... у третьому поколінні є сьогодні занадто малочисельною для того, аби її узус міг справити значний вплив на норму, яка формується. Це свідчить, що в сучасному узусі зіштовхуються дві традиції: мова „старої” і „нової” інтелігенції. Виникає питання, на який із них слід орієнтувати кодифікацію. Об'єктивно кажучи, більш перспективним є узус нової інтелігенції¹⁰.

Швидше за все такий критерій не є оптимальним, тому що пояснення є невичерпним і констатує саму ситуацію. Певною мірою це інерційний тип лінгвістичної аргументації. Але сам пошук критеріїв, як і будь-який пошук, заслуговує на увагу.

Критерії повноцінної мовної компетенції, що дозволяє не тільки сприймати, а й породжувати коректні для комунікативної ситуації висловлювання і тексти розглядають російські лінгвісти, зокрема Г.П. Нещименко¹¹. На нашу думку, розуміння необхідності розмежувати комунікативний узус і стихію може слугувати основою для вироблення слов'янськими лінгвістами узгодженої позиції.

„Неокультуризація” розмовного стилю української мови має і специфічні, національні риси. Історична роз’єднаність України в складі різних державних утворень спричинила до дискусії (непродуктивної в сучасній Україні) про варіанти української мови, різновеликість внеску регіонів у літературну мову, генетичну природність/неприродність певних мовних форм та ін. Розмовний стиль, як наслідок, став об’єктом агресії діалектної, просторічної лексики, архаїчних чи запозичених із інших мов словоформ, невмотивованих неологізмів, які заміщають усталені літературні зразки.

Мовний критерій національної ідентичності втрачає ознаку нормативності, десемантизується як лінгвістичне поняття. В Україні цей процес збігся з емоційним пошуком культурно-історичного коріння, що врешті відбилося в дискусії про „український правопис”. Наслідком дискусії стала поляризація поглядів національних філологів на історичність українських літературних норм і суперечлива, здебільшого нічим не мотивована, практика слововживання у ЗМІ, книговидаванні, приватному спілкуванні українців. Про названі проблеми вже склалася окрема наукова література.

Світова тенденція до активізації масової культури також вплинула на розмовний стиль. Маргіналізація культурної свідомості вербалізується в естетиці штампу, шаблону, деперсоніфікації мовця, що відбито й у спонтанному мовленні, й у його стилізованих формах – насамперед у стилі масової інформації. Зрозуміло, констатація мовознавцями фактів агресії молодіжного сленгу, імітації характерної для інших мовних систем вимови як ностальгії по нібито законсервованій і збереженій ідентичності або ілюзорного долучення до кращого, більш сучасного способу мовомислення не є пояснювальною щодо взаємозалежності культурного простору і мовної свідомості соціуму.

Перспективний аналіз мовної ситуації – це комплекс проблем, пов’язаних з інтелектуальною діяльністю людини, її вербалізованою свідомістю, екстра- й інтралінгвістичною зумовленістю мовно-соціальної поведінки особистості.

Таким чином, прогресивні і регресивні тенденції в розмовному стилі української мови є наслідком як інтракультурних, так і ширше – світових тенденцій розвитку сучасних мов. Лінгвістичний внесок у питання – адекватне суспільному розвитку і мовознавчій компетенції

пояснення причин і результатів активних мовних процесів і, що важливо, ймовірний вплив на ці процеси.

¹Молдован А.М. Славистика сегодня (о XIII Международном съезде славистов) // Вопросы языкознания. – 2004. – №3. – С. 3-13. – С. 4; ²Там само. – С. 4; ³Там само. – С. 4; ⁴Ажнюк Б.М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. – К., 1999; Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К., 2001; Бжельжак – Рабік ранка. 6000 мов: Спадщина в бойовій готовності // Кур'єр ЮНЕСКО. – 2000. – Червень-липень. – С.18-19; Балкар Р. Язык как инструмент социальной власти // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М., 1981. – С. 28-37 та ін.; ⁵Hronek J. Obecna cestina. – Praha, 1972; ⁶Нещименко Г.П. Языковая ситуация в славянских странах. – М., 2003. – С. 84; ⁷Панова М.Н. Язык государственного управления и «словарь времени»// Культура речи. – 2006. – №5. – С. 59-61; ⁸Там само; ⁹Дерба С.М. Словник з української термінології прикладної (комп'ютерної) лінгвістики. – К., 2007; ¹⁰Buttlerova D. Nektere problemy polske normativni politiky // Aktualni otazky jazykove kultury v socialistike spolecnosti. – Praha. – 1979. – С. 36; ¹¹Нещименко Г.П. Зазнач. праця. – С. 49 – 101.

О.І. Ніка, канд. філол. наук

ДИСКУРС-АНАЛІЗ ТА ІСТОРИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ

Статтю присвячено історичній специфіці застосування дискурс-аналізу, наукового методу і теорії.

The article deals with a historical specific of application discourse analysis, a scientific method and theory.

Еволюція гуманітарних наук, орієнтування на інтерпретацію культурних, соціальних, психологічних, когнітивних аспектів людської діяльності знайшли відображення в дискурс-аналізі як наукових теорій, напрямку і методі, які символізують відкритість до інших сфер знання. Міждисциплінарний характер наукових уявлень, сфокусованих у дискурс-аналізі, конституює і конститується загальною спрямованістю на дослідження багатопланового, динамічного і різнорідного мовленнєвого феномену в широкому розумінні.

Ступінь інтегрованості з даними різних галузей знання і зосередженість на різних аспектах інтерпретаційних висновків у виразне як загальну зорієнтованість дискурс-аналізу, так і поруч із

загальними передумовами визначаються відповідні модифікації (галузеві, авторські та ін.) для дослідницьких цілей, істотної розбіжності між різними підходами. Так, із погляду соціального конструктивізму існує не один, а декілька міждисциплінарних підходів до дискурс-аналізу, які можуть бути використані під час вивчення різних сфер соціального життя в різних видах дослідження¹. Хоча ці теорія і метод застосовуються до різних галузей дослідження, проте спільної характеристики, яку можна було б звести до одного підходу, не існує. Цілісність і комплексність теорії та методу не суперечить досліднику створювати свій власний новий комплекс шляхом комбінування елементів різних дискурсно-аналітичних підходів. Мультиперспективність як поєднання декількох різних теоретичних поглядів і наукових напрямів у цьому разі відображає мотивований вибір дослідницького інвентарю, інтерпретаційну заданість, широке розуміння специфіки галузей знання в дискурс-аналізі. У загальному вигляді міждисциплінарна особливість дискурс-аналізу виявляється як у можливості скорелювати висновки досліджуваного матеріалу, проведені за різними підходами, так і з'ясувати доцільність використання одного підходу чи поєднання кількох.

Останнім часом дискурс-аналіз як теорія і метод почав використовуватися для дослідження давніх текстів^{2,3}. Утім, поза увагою дослідників історії мови залишаються питання, пов'язані з уточненням основних понять дискурс-аналізу з огляду на історичну реконструкцію, що визначає актуальність дослідження.

Метою цієї статті є обґрунтування специфіки дискурс-аналізу для дослідження віддалених історико-культурних періодів, реконструкції ситуативної зумовленості тексту як процесу і результату.

В основу нашого розуміння дискурсу покладено теоретичну тезу про взаємодію форми і функції, тобто характеризується цілісність функціонально організованих і ситуативно уточнених одиниць мови. Такий підхід відмежовується від формального розгляду дискурсу як певного набору мовних одиниць, які „більші від речення і словосполучення” або трактувань будь-якого „використання мови”⁴.

Складність розуміння дискурсу як категорії, за допомогою якої аналізуються віддалені історико-мовні періоди, пов'язана з теоретичними уявленнями про специфіку її дослідження, оскільки виникла на основі аналізу усного мовлення.

У лінгвістиці співвідношення понять „дискурс”, „текст”, „мовлення” розроблялося на синхронічному мовному матеріалі, тоді як історико-мовний аспект залишався поза межами уваги дослідників. Так, спочатку розмежування термінів „дискурс” і „текст”, які ще до 70-х років ХХ ст. були взаємозамінні в європейській лінгвістиці, стосувалося звуження їх обсягу за опозицією усність/писемність. У такий спосіб текст асоціювався лише з його писемним засвідченням і відтворенням, тоді як дискурс був пов’язаний з ознакою усності. В авторських дослідницьких інтерпретаціях таке розмежування об’єктів лінгвістичного аналізу визначилося в проекції на лінгвістику тексту та дискурс-аналіз як окремі наукові лінгвістичні підходи і напрямки. За такого розуміння писемний текст як об’єкт дослідження лінгвістики тексту увіразнявав лише певну специфіку мовного спілкування.

Відповідно, якщо розглядати таке протиставлення крізь призму синхронії/діахронії, то виявлялося, що дослідженням писемних текстів, а отже, і текстів віддалених історико-культурних періодів, має право займатися лінгвістика тексту, а дискурс-аналіз зорієнтований лише на вивчення усного мовлення (об’єкт дослідження синхронізований із дослідником), що утруднює історичну площину дослідження.

На відміну від, з одного боку, лінгвістики тексту, увага якої зосереджена переважно на писемних текстах, та, з іншого боку, американського конwersаційного аналізу і лінгвістичного дискурс-аналізу англійської Бірмінгемської школи, що вивчають лише побутове мовлення, у широкому розумінні дискурс-аналізу знімається протиставлення усність/писемність, що усталює розгляд дискурсу в лінгвістичній проекції як узагальненого поняття і терміна до видових „текст” і „мовлення”.

Розуміння дискурсу як зв’язку тексту з ситуацією, як мовлення, „зануреного у життя”, також зняло опозитивну маркованість у плані письмової/усної форми представлення об’єкта лінгвістичного дослідження.

Утім, за такої поставки питання історичні обмеження використання дискурс-аналізу полягали в тому, що він, „на відміну від тексту, звичайно не відноситься до давніх текстів, зв’язки яких із живим життям не відновлюються безпосередньо”⁵.

Якщо дискурс – це „текст плюс ситуація”, то текст – це „дискурс мінус ситуація”, і з цього погляду саме останнє мало б стосуватися текстів різної часово-культурної віднесеності.

Оскільки витoki дискурс-аналізу починалися з дослідження усного мовлення, діалогу, то за дискурсом закріпилися характеристики мовної активності, інтерактивності, процесуальності, динамічності, функціональності, соціокультурної спрямованості комунікації. У деяких випадках наведені ознаки дискурсу розуміються дослідниками як опозитивні до характеристик, що визначають сутність і специфіку тексту. Дослідницька протиставленість дискурсу і тексту зводиться до структурного і функціонального критеріїв, відповідно до яких поляризуються результат, продукт і функція, процес: текст-як-продукт і дискурс-як-процес (text-as-product, discourse-as-process)⁶.

Відповідно, історичний текст може бути розглянутий не тільки як результат, продукт, але й у площині його процесуального дискурсотворення.

На відміну від вузького розуміння дискурс-аналізу в наукових традиціях Бірмінгемської школи чи граматики дискурсу, у нашому дослідженні використовується широке розуміння *дискурс-аналізу* як вивчення мовного спілкування з погляду взаємодії форми і функції та ситуативної соціально-культурної зумовленості. Головною ознакою дискурс-аналізу є його загальна інтерпретаційна спрямованість.

Принциповим для цього дослідження є теоретичне положення про те, що дискурс-аналіз – це не тільки теорія і метод вивчення мовного спілкування, а й засіб пізнання світу і людини, що особливим чином модифікує історичну площину дослідження.

Розуміння дискурсу як історичної категорії потребує визначення специфіки тексту як об'єкта історико-лінгвістичного дослідження, а також співвідносної з ним культурно-історичної ситуації.

Термінологічне визначення „ситуації” в дискурс-аналізі, по суті, має враховувати певний зріз істотних для деякого соціуму релевантних характеристик, що охоплюють різні сфери суспільного життя. У різних дослідницьких інтерпретаціях дискурсу цей його складник (ситуація) конституюється як „зануреність у життя”, що конкретизується від „чутливості” „до контексту соціальної ситуації” до ширшого контексту „численних супровідних фонових чинників – онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо”⁷.

Це висвічує особливості дискурс-аналізу як міждисциплінарної галузі знання, в якій поруч із лінгвістами беруть участь соціологи, психологи, етнографи, літературознавці, стилісти і філософи⁸. Розуміння специфіки дискурс-аналізу, спрямованого на дослідження текстів віддалених історико-культурних періодів, передусім враховує можливості реконструкції, а отже, обов'язковий історичний контекст. Для давніх періодів світоглядна, культурна резистентність комплікується історією релігії, оскільки належність до певної релігійно-культурної парадигми конституює концептуальну картину світу. Культурні епохи модифікують стереотипні уявлення, що матеріалізується в слові, а також малярстві, архітектурі та ін. Із цього погляду історична специфіка дискурс-аналізу передбачає врахування ширшого кола міждисциплінарних перетинань, що забезпечують цілісну реконструкцію соціокультурної ситуації, інтегровану мотивацію виникнення і функціонування давнього тексту.

В соціальних науках дискурс-аналіз визначає методологію дослідження з погляду постмодернізму і постструктуралізму^{9,10} і герменевтики¹¹.

Постмодерністське розуміння дискурсу екстраполює об'єктивацію свідомості відповідно до історичного типу: „дискурс (discursus: від лат. *discere* – блукати) – вербально артикульована форма об'єктивації змісту свідомості, регульована домінантним в тій чи іншій соціокультурній традиції типом раціональності”¹². Аналітика дискурсу конституюється історичним співвіднесенням ступеня пізнаності об'єктивних відношень, форми свідомості із соціокультурною традицією. Форма об'єктивації того самого змісту може варіюватися залежно від домінантного на цей період розвитку соціуму типу раціональності.

Історичне розуміння дискурсу увиразнює інтерпретативну спрямованість досліджень, спрямованих на часову реконструкцію.

У період „археологічного” етапу своїх досліджень М. Фуко ставить у центр уваги правила, за якими люди в кожному визначену епоху можуть визначати те, що є для них істинним і значущим. Предметом „археології знання” виступає не автор, мова, читач чи текст, а обмежений набір текстів, що складають дискурс. Часовий контекст розуміння і наукового аналізу дискурсу узагальнюється у визначенні процедури дослідження: „Ми будемо називати дискурсом групу тверджень остільки, оскільки вони відносяться до тієї ж дискурсивної формації. Дискурс будується на основі обмеженої

кількості тверджень, відносно яких може бути визначена група умов їх існування. У цьому розумінні, дискурс – не ідеальна, позачасова форма..., це фрагмент історії..., який ставить свої власні обмеження, пропонує поділи і трансформації, специфічні способи вираження своєї належності до певного часу”¹³.

Відповідно до авторської термінології „обмежена кількість тверджень”, співвіднесених з „групою умов їх існування”, корелюється з широким розумінням дискурсу, визначеним у нашій роботі. Історична мотивація дискурсу, представлена М. Фуко, віддзеркалює ряд часових координат, які локалізують дискурс, зумовлюють його. У загальному плані формулювання цієї категорії з огляду на „фрагмент історії” дозволяє співвіднести її із узагальненим поняттям „дискурсивна формація”, надати дискурсу часового виміру і тим самим визначити методологічні засади історичного розуміння дискурсу.

На основі наведеного висловлювання М. Фуко в нашій роботі береться до уваги сформульований ним висновок про дискурс як процес („дискурс будується”), а також розуміння дискурсу як „фрагмента історії”, що диктує „свої власні обмеження, пропонує поділи і трансформації, специфічні способи вираження своєї належності до певного часу”. Відповідно до такого формулювання людина сама перетворює себе в суб’єкта, тобто говорить у такий спосіб, що конститує себе як суб’єкт цього дискурсу.

У процесі характеристики дискурсу давніх періодів також варто зважити на відношення між дискурсом та соціальним і культурним станом соціуму, а також їхнім розвитком, основні положення такого напрямку дослідження сформульовані критичним аналізом дискурсу (Т.А. ван Дейк, Н. Меркло, Р. Водак та ін.). Такий аналіз дискурсу ґрунтується на висновку М. Фуко про владу як силу, що визначає суб’єктів і агентів дій, а також на концепції лінгвістичної філософії про сприйняття реальності через мову, яка не лише відображає, а й конструє реальність.

На нашу думку, для аналізу змін у відношеннях між дискурсом і соціокультурною ситуацією доцільно звертатися до деяких положень критичного аналізу дискурсу, зокрема таких: дискурс не лише сам творить соціальний світ, а й соціальні практики творять дискурс; суб’єкт в такому контексті є децентрованим під впливом панівного дискурсу, проте здатний перетворювати встановлені практики і

дискурси шляхом критичного перегляду панівного дискурсу та ін. (напр. у період Реформації).

У нашому дослідженні відповідно до „дискурсивної формації” М. Фуко визначається комунікативно-когнітивна мотивація для визначення певного синхронного періоду, сукупність яких складає діахронію, що є широкою маніфестацією умов, можливостей, обмежень мовного спілкування. Це дає можливість встановити певну типовість і закономірність для історико-мовного дослідження.

Утім, для увиразнення змін, напр. у межах певного дискурсу, варто помітити і представити той стан динамічної рівноваги, що поступово перетворюється в нову дискурсивну практику. У цьому разі постмодерністське трактування історичної специфіки дискурсу доповнюється тим складником, який вивищується над усередненою позицією суб’єкта.

У нашому дослідженні на тлі типово-закономірних характеристик дискурсу увиразнюється мовець лише тією мірою, якою він виступає за межі регламентованої дискурсивної практики, історичної об’єктивації в певних умовах. Динамічні стани мотивуються маніфестацією суб’єкта, який у свою чергу видозмінює типову мовну практику. Загалом таке прочитання суб’єкта прочитується в концепції Е. Бенвеніста, який називає дискурсом мовлення, невіддільне від мовця, „мовлення, яке привласнюється мовцем”, тобто дискурс набуває особистісних характеристик „я-мовця”, дискурсу „я”. Розвиток цієї ідеї під впливом теорії „можливих світів” продовжено Ю.С. Степановим, який вважає дискурс особливим можливим альтернативним світом у світі мови, що конструюється особливою граматикую, лексиконом, правилами слововживання, семантикую та власним ідеальним адресатом¹⁴.

На нашу думку, таке прочитання суб’єкта на тлі типових закономірностей доповнює контекст історичної реконструкції, увиразнюючи стабільність і динамічність.

Отже, дискурс-аналіз видається продуктивним напрямом і методом для характеристики віддалених історико-мовних періодів, що відкриває простір для нових досліджень комунікативно-когнітивного плану. Історична реконструкція розширює межі для дослідницької інтерпретації понять „дискурс”, „текст”, „мовлення”, „ситуація”, визначає перспективи теоретичного моделювання детермінованості і реляційності у контексті діахронії, залучає ширшу

міждисциплінарну активацію для повноти та об'ємності історичного дослідження.

¹Филлипс Луиза Дж., Йоргенсен Марианне В. Дискурс-анализ. Теория и метод. – Х., 2004. – С. 14; ²Миловидов В.А. От семиотики текста к семиотике дискурса. – Тверь, 2000; ³Шадчина А.С. Текстотвірні функції епістемічної модальності в давньогрецькому філософському дискурсі (на матеріалі текстів Геракліта і Платона). – Автореферат дис. к.ф.н. 10.02.14: КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2005; ⁴Schiffrin D. Approaches to Discourse. – Oxford; Cambridge, MA, 1994. – S. 23; 31; 39 – 41; ⁵Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 137; ⁶Brown G., Yule G. Discourse Analysis. – Cambridge, 1983. – S. 24; Цит. за: Макаров М. Основы теории дискурса. – М., 2003. – С. 88 – 89; ⁷Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава, 2006. – С. 119; ⁸Лингвистический... – С. 137; ⁹Фуко М. Археология знания. – К., 1996; ¹⁰Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. – М., 1996. – С. 47 – 96; ¹¹Рикер П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике. – М., 1995. – С. 129 – 136; ¹²Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск, 2001; ¹³Фуко М. Археология... – С. 49; ¹⁴Степанов Ю.С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности // Язык и наука конца XX века. – М., 1995. – С. 35 – 73.

О.І. Хом'як, канд. філол. наук

МОВА В ІЄРАРХІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті розглядаються проблеми мовно-культурної політики України в контексті глобально-цивілізаційних тенденцій сучасного світу.

The article touches upon the problems of the linguistical and cultural Ukrainian policy within the modern world's global tendencies.

Сучасний світовий розвиток передбачає осмислення культурного контексту суспільно-політичних та соціально-економічних явищ з актуалізацією етнокультурних інтересів народу. У сучасній культурології найбільш вживаним є погляд на культуру як сутнісну рису людського буття, складне матеріально-духовне поле самореалізації суб'єкта і соціальних груп, особливу саморегулюючу форму відтворення розумного життя, як складову умову розвитку світу¹.

Як відомо, у світовому процесі розвитку людських відносин провідна роль належить мові. Мова є визначальною ознакою держави, скарбницею культурних надбань людства, засобом міжособистісного спілкування та єднання громадян в суспільно-історичну спільноту. Свого часу В. фон Гумбольдт слушно зауважив, що мова постійно зазнає впливів і реагує на них, але при цьому незмінно зберігає свій характер і справляє зворотну дію, яка “тим більш значуща, що через неї все створене народами в минулому впливає на індивіда”².

У філософській герменевтиці Г.-Г. Гадамера осмислення і розуміння культури пов’язані з мовною реальністю (мовною практикою). Мова функціонує як код конкретного культурного простору, завдяки якому він (простір) включається до смислової цілісності загальнокультурного процесу. Не випадково Л.І. Шевченко, розвиваючи теорію інтелектуалізації літературної мови, стверджує, що “літературна форма мови для високорозвинених націй є найвищою формою самоідентифікації, оскільки саме в ній відбиті послідовно коди свідомості, ментального відчуття досвіду, символи національної культури”³.

Процес культурно-цивілізаційного розвитку сучасної України свідчить про подолання культурологічної ізоляції та поступового входження в глобально-цивілізаційний контекст. При цьому активізувалися взаємопротилежні тенденції у сфері культури: *глобалізаційна* – інтегративна, уніфікована форми культурного життя, що зумовлює вироблення єдиних для всього людства культурних цінностей та норм, а також *націокультурна*, пов’язана з прагненням українського народу до самоідентифікації, пошуком етнічного “я”, захистом, збереженням і розвитком власного націо-культурного начала.

Під сучасною українською ідентичністю розуміємо систему цінностей та уявлень про мовну, ідеологічну, міфологічну, свідомісну й символічну форми національної культури, що усвідомлюється переважною більшістю громадян, асоціюється з теперішнім українським соціокультурним простором та є переконливим фактором приналежності до нього. Єдність і консолідованість української нації відбувається на ґрунті національної культурної ідентичності. Мова є визначальним етноконсолідуючим чинником українського суспільства, що забезпечує становлення нації та

національної держави, існування системи національної освіти і науки, національного культурно-інформаційного простору.

Вироблення мовної політики в Україні почалося з прийняття Закону УРСР “Про мови в Українській РСР” 28 жовтня 1989 року, що значною мірою сприяв розширенню функціонування української мови та збереженню ідентичності українців як нації – українська мова стала активніше використовуватися на всіх рівнях державної влади та органів місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях та навчальних закладах.

Здобуття незалежності в 1991 році визначило нову геополітичну реальність України. Пріоритетом сучасної мовної політики в нашій державі є утвердження і розвиток української мови – єдиної державної, офіційної мови. Відповідно до Конституції України, законів України та Рішення Конституційного суду України від 14 грудня 1999 р. № 10-рп/99 про офіційне тлумачення статті 10 Конституції України державність української мови є невід’ємним атрибутом конституційного ладу держави.

Окремі положення Закону “Про мови в Українській РСР” було деталізовано низкою інших законодавчих актів. Так, Закон УРСР “Про освіту” в редакції від 23 травня 1991 року проголошує, що “мова освіти визначається законом УРСР “Про мови в Українській РСР” (стаття 6). Такою ж за змістом є стаття 11 в Законі України “Про інформацію” (від 2 жовтня 1992 року). Аналогічними є записи в Законах України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” (від 16 листопада 1992 року), “Про телебачення і радіомовлення” (від 21 грудня 1993 року), “Про рекламу” (від 6 липня 1996 року), “Про видавничу справу” (від 5 червня 1997 року) та в документі “Основи законодавства України про культуру” (від 14 лютого 1992 року).

Мовна політика України визначається приєднанням нашої держави до міжнародних актів із питань функціонування мов та відповідного їх упровадження, а також інтеграційним процесом в європейські структури, що вимагає приведення українського мовного законодавства до стандартів ЄС. З огляду на зазначене 24 грудня 1999 року Верховною Радою України було ратифіковано “Європейську хартію про місцеві мови та мовні меншини”, що гарантує вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин.

Актуальним питанням розвитку і застосування української мови були присвячені парламентські слухання про функціонування української мови в Україні, що відбулися в березні 2003 року. Верховна Рада України схвалила постанову “Про рекомендації парламентських слухань про функціонування української мови в Україні”. Урядом затверджено Державну програму розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 рік, що визначатиме тактику і стратегію реалізації державної політики у мовній сфері.

Глобалізаційні зміни в житті суспільства привели й до реформ у системі освіти, зорієнтованої на безупинний розвиток педагогічного процесу, що генерує високоосвічене покоління, виховане на найвищих духовних цінностях та пріоритетних культурних надбаннях людства. Українська мова в освіті реалізується не тільки як навчальний предмет, вона є засобом комунікації і здобуття знань з інших, немовних сфер пізнання, засобом розвитку та саморозвитку, творчого самовираження і утвердження особистості в суспільстві. З метою поліпшення вивчення української мови Міністерством освіти видаються нові навчальні програми, створюється нове покоління підручників, навчальних посібників та забезпечується їх видання українською мовою.

На реалізацію актуальних дослідницьких завдань у галузях гуманітарної науки спрямована цільова програма наукових досліджень НАН України “Мова, література і культура в Україні: розвиток та дослідження в контексті сучасних глобалізаційних процесів” на 2007–2011 роки, що передбачає, зокрема, вивчення сучасного етногенезу українського суспільства та створення науково обґрунтованих прогнозів його розвитку, проблем функціонування української мови як державної в Україні, розробка і впровадження новітніх лінгвістичних технологій. Національною Академією наук України розроблено проект міжвідомчої науково-технічної програми “Інформація. Мова. Інтелект”.

Із метою забезпечення максимального розвитку фундаментальних і прикладних досліджень та розробок у галузі лінгвістичної технології та створення інтелектуальних мовно-інформаційних систем нового покоління введено розпорядження Кабінету Міністрів “Про затвердження плану заходів щодо створення української лінгвістичної системи у мережі Інтернет”. Вченими НАН України створено перший повномасштабний український електронний словник “Словники України. Інтегрована лексикографічна система”,

що об'єднує орфографічний, орфоепічний, синонімічний, антонімічний та фразеологічний словники, а також функцію словозміни.

Регулярно зростає кількість словників, що видаються за програмою соціально значущих видань, проектом якої за розділом “Енциклопедичні видання та словники” передбачається значне розширення тематики, збільшення видань національної словникової бази за рахунок нової довідкової літератури, що активно сприятиме вивченню державної мови найширшими верствами населення та утвердження її, як державної.

Держкомтелебачення і радіомовлення сприяє збільшенню кількості та накладів видань художніх творів національної та світової класики, науково-популярної, технічної, довідкової літератури українською мовою для різних вікових груп населення. З метою пропагування української мови державні телерадіоорганізації запровадили нові цикли передач, тематичні програми.

Водночас сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується деякими кризовими феноменами і тенденціями глобального та національно-культурного рівнів. Найбільш актуальними та дискусійними для сучасного українського суспільства, за визначенням Л.І. Шевченко, є “питання державного статусу української мови, політизована проблема двомовності, забезпечення освітніх функцій української мови, формування конкурентного комунікативного простору, що має узгоджувати і гармонізувати духовні, соціальні та економічні потреби модерної нації”⁴.

Так, впровадження української мови як державної не було до кінця послідовним внаслідок недосконалості низки положень Закону “Про мови в Українській РСР”, тривалості запровадження окремих його статей, а також відсутності належних механізмів контролю та відповідальності за виконання. Соціолінгвістичного, лінгвопсихологічного та педагогічного аналізу потребує і поняття двомовності, що є свідченням сучасної деформованої мовної ситуації, спричиненої політикою мовно-культурної асиміляції протягом тривалого часу. Мільйони українців справді користуються в суспільному, а часто й приватному житті російською, але рідною вважають українську.

Пошук шляхів вирішення мовноосвітніх проблем нерозривно пов'язаний з дослідженням комплексу важливих питань, серед яких

теорія і практика формування вербального апарату мислення сучасної української людини, вироблення комунікативно-мовленнєвих умінь і навичок та організації наукового пошуку й інтелектуально-креативної діяльності в учнів та студентів.

Масова присутність в українському інформаційно-культурному просторі іншомовної продукції спричиняє не лише втрату українського мовного простору, але й призводить до руйнації способу думання і деформації ментальності громадян України, прищеплення їм чужих стереотипів.

Зважаючи на кризовий стан суспільства внаслідок соціальних розчарувань, незацікавленість державних структур, пряму протидію певних політичних груп, реалізація державної політики щодо розвитку і функціонування мов в Україні вимагає посилення цілеспрямованої системної роботи.

Процес реформування державної мовної політики має зосереджуватися на таких пріоритетних напрямках: формування нової законодавчої бази для мовної сфери суспільного життя, яка б відповідала сучасним світовим вимогам та українським особливостям; створення системи дієвого контролю за дотриманням мовного законодавства; осучаснення стратегії розвитку української мови; модернізація державних науково-дослідницьких закладів; акцентування переваги знання української мови у сучасному світі; виховання національної мовної свідомості та мовної гідності; створення розвиненої та впливової, мовно грамотної системи загальнонаціонального телерадіомовлення; збільшення мовно-інформаційної присутності України в світі; створення належної нормативної бази підтримки і пільг для українськомовних ЗМІ, книговидавництва українською мовою, українського кіно і української пісенної продукції; вироблення дієвих засобів захисту від зовнішньої мовно-культурної експансії.

Культурологічна парадигма суспільного життя в Україні безпосередньо залежить від рівня інтелектуалізації і гуманізації сучасної свідомості, передусім у сфері освіти та науки. Перспективна система освіти створюється на основі синтезу новітніх знань та формуванні нового світогляду. Зрозуміло, що глибинна структурна перебудова всіх сфер життя українського народу, включення в загальноєвропейську та загальносвітову цивілізацію неможливі без концентрації уваги на мовно-культурних тенденціях розвитку суспільства.

¹Петрушенко В.Л., Пинда Л.А., Подольська Є.А. та ін. Культурологія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I – IV рівнів акредитації. – 4-те вид., стереотипне / За заг. ред. проф. В.М. Пічі. – Львів, 2006. – С. 20; ²Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М., 1985. – С. 372; ³Шевченко Лариса, Шулінова Лариса. Стилiстика української літературної мови: функціональна діагностика тексту. Навч. посібник. – К., 2004. – С. 71; ⁴Шевченко Л.І. Тенденції розвитку світових мов і національна перспектива: лінгвістичні можливості впливу на ситуацію // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – К., 2001. – Вип. XII. – С. 7.

Н.Ф. Пашковська, ст. викл.

ЛЕКСИЧНА СИНОНІМІЯ У СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розглядаються важливі теоретичні питання лексичної синонімії як системного мовного явища.

In the article the important theoretical questions of lexical synonymy within the system linguistic phenomenon are examined.

Будь-яке явище, об'єкт реальної дійсності в науковому дослідженні має розглядатися в системі відношень із іншими об'єктами, від вивчення окремих елементів мови дослідник переходить до вивчення їх взаємозв'язків і відношень. Лексична синонімія – одна з найбільш вивчених семантичних категорій, проте дослідники знову і знову звертаються до цього мовного феномена.

Синонімічні відношення в лексиці, як і в будь-якій іншій сфері, значною мірою залежать від тих основних принципів і закономірностей, які характеризують систему цієї мови. Тому лексична синоніміка будь-якої мови має свої особливості, свої характерні риси, що відрізняють її від лексичної синоніміки іншої мови. Лексична синоніміка є тією сферою мовної матерії, в якій найяскравіше виявляються внутрішні й зовнішні фактори розвитку мови. В синоніміці відображаються номінативна варіативність, експресивність слів, їх стилістичне значення.

Існують різні визначення синонімів, що пояснюються об'єктивними причинами. З.Є. Александрова синонімами називає слова, що виражають одне і те саме поняття, тотожні або близькі за

значенням, які відрізняються відтінками значення або стилістичним забарвленням (чи сферою вживання), або одночасно названими ознаками¹. С.Г. Бережан стверджує, що синоніми слід визначати як слова, що збігаються хоча б в одному із лексико-семантичних варіантів своїх значень². При такому визначенні немає необхідності говорити окремо про тотожність і близькість, бо повний збіг двох чи декількох моносемічних слів у повному обсязі явище дуже рідкісне. А. Шапіро синонімами вважає слова, різні за своїм звуковим складом, що позначають одне поняття, у вираженні яких вносяться додаткові відтінки³. Т. Арбекова під синонімами розуміє слова різної форми, що збігаються предметною стороною значення⁴, А. Хазанович – слова або стійкі словосполучення, що позначають одне і те саме поняття (або поняття дуже близькі)⁵.

На думку В.М. Ключової, при визначенні суті синонімів зведення їх до одного поняття чи близьких понять складає тільки частину їх характеристики. Тому вона визначає синоніми як два слова-поняття, що відображають сутність одного і того самого явища об'єктивної дійсності, але мають різні додаткові відтінки в значенні та служать не стільки для взаємозаміни, скільки для уточнення думки і нашого ставлення до висловленого. Широке розуміння “близькості значення” привело до введення в синонімічні ряди слів, словосполучень, що є швидше семантичними змінами, ніж синонімами в традиційному академічному розумінні. Подібних визначень синонімів нараховується близько трьох десятків, що зайвий раз свідчить про складність явища синонімії та відсутність єдиної теорії синонімії в нашому мовознавстві⁶.

В.І. Ракітіна до синонімів пропонує відносити слова, що характеризуються: спільною предметно-логічною віднесеністю (виражають одне поняття, мають одні і ті ж інваріанти компонентів значення), спільністю лексико-граматичної категорії (мають одну і ту саму модель синтаксичної сполучуваності – інваріантних моделей, але з урахуванням семантики її компонентів) і рівноцінною лексичною сполучуваністю – збігом денотативної співвіднесеності. Різниця в середині синонімічного ряду зводиться до наявності специфічних для окремих слів диференційних компонентів, синтаксичних моделей і лексичної сполучуваності (в рамках більш загальної для всіх сполучуваності)⁷.

Синоніми виникли як результат добору досконалих форм вираження думок і почуттів. На думку В.С. Вашенка, “синоніми

задовольняють прагнення людини до влучності й краси мовлення. Саме в синонімах приховані найбільш “інтимні” особливості лексичної системи, її комунікативні та виразові можливості”, синоніми – це усталені у мовному вжитку ряди лексичних одиниць, співвідносних з одним чи кількома пов’язаними між собою поняттями, певною мірою близьких за своїми семантико-стилістичними властивостями. З цих одиниць можна добирати найбільш вдалі, точні, влучні або яскраві для конкретного мовного акту слова залежно від обставин, які супроводжують спілкування або вираження думок і почуттів людини⁸.

Якщо при дослідженні синонімів звернути увагу на зв’язок світу слів зі світом понять, на здатність мови глибше, повніше і точніше виражати наші знання й уявлення про світ, то, на думку А.О. Брагіної, природно дійти висновку: синоніми хоч і різні слова, але вони близькі за своїм значенням і виражають одне поняття. Цієї думки дотримуються Ц. Сакарулі, М. Палевська, В. Сіротіна. Однак, розуміння близькості часто дуже розширюється й до синонімів зараховуються не тільки слова, що позначають одне поняття, а й слова, які позначають різні поняття, хоч і близькі між собою.

Лексика української мови надзвичайно багата словами, що визначають не лише основні поняття, але і різноманітні їх смислові та стилістичні відтінки. Завдяки цьому між словами виникають особливі відношення, на основі яких виявляють себе синонімічні засоби мови. У кожному синонімі виявляється смислова і стилістична своєрідність, тобто тонкі, дуже специфічні смислові відтінки, подається і те загальне, що робить можливим ставити його в паралель з іншими словами, і те своєрідне, специфічне, чим відрізняється воно від інших.

Проаналізувавши різні визначення синонімів, можна помітити, що в основі їх лежать поняття, значення і взаємозамінність. Критерієм при визначенні синонімів не може бути емоційне забарвлення слова: емоції в мові відіграють лише додаткову роль і не можуть бути відправним пунктом при аналізі, а тому слід відштовхуватися від логічного характеру слова. При встановленні синонімічності слів варто виходити не з одного якогось критерію, а з їх сукупності: збіг значення, синтаксична сполучуваність і лексична сполучуваність. Це не означає, що синоніми повністю мають збігатися за своїми семантичними чи релятивними характеристиками. За ступенем важливості для встановлення синонімічності визначені

критерії можна розподілити в такому порядку: на першому місці – семантичний критерій, який на рівні парадигматики дає змогу виділити синонімічний ряд; на друге місце виводяться синтаксичний критерій і критерій лексичної сполучуваності, тобто синтаксична і лексична дистрибуція, які взаємодоповнюються і підпорядковуються семантичному.

Деякі лінгвісти критерієм синонімічності вважають взаємозамінність слів. Так, на думку А.М. Гвоздева, синонімів немає там, де їх заміна неможлива, а є лише слова, що позначають різні поняття, хоч інколи і близькі між собою⁹. Л.А. Булаховський цю властивість кладе в основу визначення синонімів¹⁰. М.М. Шанський вважає можливість взаємозаміни найважливішою, найбільш характерною властивістю синонімів¹¹.

Практичним критерієм визначення синонімів В.А. Сиротіна вважає можливість взаємозаміни, наявність декількох контекстів, у яких синонімічні слова можуть уживатися без помітної різниці¹². Аналогічно є і точка зору Б.В. Горнунга, який вважає, що для виділення з усієї маси слів тої категорії, яку слід вважати синонімами необхідно мати точний критерій. Цей критерій він виділяє, виходячи з таких двох передумов: 1) синоніми мають складати замкнутий синонімічний ряд, який для конкретного синхронного стану мови неминуче змінюється як від появи нових слів і втрати старих, так і від зміни семантичних співвідношень між словами, що зберігаються в мові; 2) синонімами є слова, взаємозамінні у визначених контекстах, що перебувають у суворому співвідношенні один з одним, але не в будь-яких контекстах. Звідси випливає, що відповідно до другого пункту до синонімів не мають відноситися слова, взаємозамінні в будь-яких контекстах. П. Александров пропонує відносити до синонімів лише семми, які можуть виражати одне і те саме поняття і здатні замінювати одне одного в будь-яких контекстах, не впливаючи на предметно-логічний зміст висловлювання¹³.

Теоретичне обґрунтування взаємозамінності знаходимо в Ю.Д. Апресяна. Даючи визначення синонімів як слів, що виражають одне і те саме поняття, але відрізняються відтінком значення або стилістичним забарвленням, він наголошує, що у мовознавстві не розкрито поняття “відтінок значення”. За Ю. Апресяном, відтінок значення – це семантична особливість значення, що з’являється в ньому завдяки існуванню в мові декількох словникових одиниць, які виражають одне поняття. Оскільки відтінки значень реалізуються не

в усіх випадках вживання слова з таким значенням, тобто оскільки наявні контексти, в яких вони не реалізуються, то з'являється можливість часткової заміни. Для того, щоб у контексті могла бути здійснена заміна одного синоніма іншим, вони повинні мати відповідні властивості. Деякі слова можуть здаватися близькими за значенням, але не вступати в синонімічні відношення. Взаємозамінними, на думку Ю. Апресяна, можуть бути визнані лише словникові одиниці, які вживаються в одній загальній конструкції і мають часткову сполучуваність. Тому контексти, в яких можлива взаємозамінність синонімів, мають характеризуватися єдністю конструкцій і єдністю безпосередньої лексичної сфери, в якій вони вживаються. Критерієм синонімічності Ю. Апресян вважає і спільність значення слів. Однак він не може використовуватися доти, поки не будуть знайдені матеріальні конкретно-лінгвістичні умови вияву цієї спільності у мові. Принцип взаємозамінності у будь-якому контексті, як основний критерій синонімічності, висуває і С. Ульманн. Однак, як вважає Ю. Апресян, цей принцип не може бути використаний, оскільки майже не існує синонімів, які не відрізнялися б один від одного або з семантичного, або з емоційно-стилістичного боку¹⁴.

Усі ці думки змушують приєднатися до тих мовознавців, які в своєму визначенні синонімів спираються на значення слова. За допомогою цього критерію легко зіставити слова, які за своїми фразеологічними чи стилістичними особливостями не входять в один вузький контекст. Не викликає сумнівів той факт, що лексичне значення слова в слові одне, але воно, за словами Д.М. Шмельова, може складатися з кількох потенційних типових словосполучень, які з різних боків характеризують єдине смислове ціле¹⁵. Ці типові потенційні сполучення є ні що інше, як лексико-семантичні варіанти. Аналізу піддається слово як лексема, в усіх його формах і лексичних значеннях. Об'єднання слів як одиниць словникового складу відбувається за основною для слова ознакою – за лексичним значенням слова.

А.П. Євгенєва вважає, що взаємозамінність суперечить основним функціям синонімів (ідеографічній і стилістичній) і що цей критерій може бути використаний лише для абсолютних синонімів. На її думку, в основі взаємозамінності лежить можливість називання предмета чи явища різними словами, тобто спільність номінації, а слова-синоніми об'єднуються спільним поняттям¹⁶.

Отже, питання взаємозамінності при визначенні синонімів розглядається в багатьох працях, присвячених проблемам синонімії. У науковій літературі немає єдності поглядів на взаємозамінність як критерій синонімії. Нами розглядається взаємозамінність як додатковий критерій, бо вона не є абсолютною і використовується для виявлення конотацій (при зіставленні синонімічних одиниць відбувається їх протиставлення у стилістичному й емоційно-експресивному планах).

¹Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка / Под ред. Л.А. Чешко.– М., 1975.– С. 5; ²Бережан С.Г. К семантической интерпретации явления синонимии // Лексическая синонимия. – М., 1967. – С. 51; ³Шапиро А. Некоторые вопросы теории синонимов (на материале русского языка) // Доклады и сообщения ин-та языкознания АН СССР. – М., 1995. – № 8. – С. 192; ⁴Арбекова Т. К вопросу о соотношениях между синонимами: Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1953; ⁵Хазанович А. Явление синонимии в идиоматике современного немецкого языка // Ученые записки ЛГУ. № 260. – Л., 1958; ⁶Клюева В.Н. Краткий словарь синонимов. – М., 1961; ⁷Ракитина В.И. Критерии синонимичности в различных частях речи: на материале англ. языка: Автореф. ... канд. филол. наук. – М., 1974. – С. 15; ⁸Ващенко В.С. Українська лексикологія. Семантико-стилістична типологія слів. – Дніпропетровськ, 1979. – С. 38; ⁹Гвоздев А.Н. Очерки по стилистике русского языка. – М., 1965. – С. 57; ¹⁰Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К., 1959; ¹¹Шанский Н.Н. Современный русский язык. – М., 1987; ¹²Сиротина В.А. Лексическая синонимика в русском языке. – Львов, 1960. – С. 48; ¹³Александров П. О понятии синонима // Лексическая синонимика: Сб статей. – М., 1967. – С. 42; ¹⁴Апресян Ю.Д. Избр. труды. Т. 1. Лексическая семантика. – М., 1995; ¹⁵Шмелев Д.Н. Современный русский язык. Лексика. – М., 1977. – С. 69; ¹⁶Евгеньева А.П. Очерки по синонимике современного русского литературного языка. – М.–Л., 1966. – С. 29.

НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ ДІЕСЛІВНОЇ СЛОВОЗМІНИ В ПАМ'ЯТКАХ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються напрямки дослідження словозмінної варіантності дієслівних форм у староукраїнських текстах першої половини XVII ст.

In article directions of research variants of verbal forms in the Ancient Ukrainian texts of the first half of the XVII-th century are investigated.

Кожна жива мова є органічною єдністю стійкого і змінного, тобто синхронії і діахронії, розвиток якої – це зміни, що відбуваються в напрямку її вдосконалення на всіх структурних рівнях. Оскільки основою будь-якої мови є граматична будова, то її еволюція простежується на основі змін граматичних форм, бо, як відомо, саме форми слова репрезентують морфологічні категорії частин мови, кожна з яких має особливу систему граматичних категорій (так, для дієслова характерні категорії особи, часу, способу, стану, виду та ін.). На основі цього в загальному та історичному мовознавстві як один із класифікаційних частиномовних критеріїв (поряд із семантичним та синтаксичним) використовують морфологічний (формально-граматичний), у якому до уваги береться своєрідність змінювання слів, тобто інвентар їх форм і парадигм, котрі виступають виразниками певних морфологічних категорій¹.

Сьогодні в українському мовознавстві велике значення мають діахронні дослідження, присвячені різним аспектам історичної морфології. Серед них вагоме місце належить проблемам, пов'язаним із побутуванням варіантних дієслівних форм у межах різних категорій, а тому актуальність нашої розвідки окреслюється потребою докладного дослідження словозмінної системи дієслова у староукраїнських пам'ятках першої половини XVII ст., часу, коли «староукраїнська літературна мова досягла свого розквіту: удосконалився її офіційно-діловий стиль, мова полемічної літератури, набула поширення навчально-проповідницька проза, активізувався розвиток поезії і драматургії, осмислювалась староукраїнською мовою власна історія...»².

Фіксація та вивчення варіантних словозмінних форм українського дієслова має давню історію, започатковану граматиками Л.Зизанія, М.Смотрицького, І.Ужевича. Граматичним категоріям загалом і дієслівним, зокрема, присвятили свої наукові роботи В.Русанівський, К.Городенська, А.Загнітко, І.Милославський, О.Никифоров, С.Соколова, Б.Фончіков, П.Циганенко та ін. Питання мовної варіантності різних рівнів мови докладно вивчали Л.Граудіна, Є.Діброва, К.Горбачевич, М.Карп'юк, О.Курило, Р.Помірко, Л.Скворцов., В.Солнцев та ін.

Проте, незважаючи на численні надбання науковців, присвячені вивченню мовного варіювання, загальна теорія і практика проблем варіантності потребує нових досліджень певних періодів розвитку мови.

Метою нашого дослідження є аналіз форм, які з-поміж значної кількості варіантних утворень увійшли до нормативних і складають основний фонд української літературної мови, а також форм реліктових, що відійшли до діалектних парадигм.

Об'єкт дослідження – тексти різножанрових пам'яток першої половини XVII ст., а саме, ділові документи, конфесійні й полемічні твори.

Предмет дослідження – словозмінні особливості системи дієслова, їх вияв у пам'ятках зазначеного періоду.

У сучасній лінгвістиці для опису мовної варіантності застосовується такий термінологічний ряд: *варіант*³, *інваріант*⁴, *варіантність*⁵, *варіювання*⁶, *варіативність*⁷, рідше *дублет*⁸.

Термін *варіант* застосовується на всіх рівнях мови, від фонологічного до текстового, на позначення «видозміни, паралельних форм існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і т. ін.), але не порушують принципу її тотожності»⁹. Отже, у слові як основній структурно-семантичній одиниці мови варіантність охоплює всі три його складові: фонетичну, морфологічну і семантичну. Це визначення є вихідним для нашого дослідження. Центральним у проблемі варіювання в діячоронії є питання про тотожність, оскільки варіювання, пов'язане зі зміною у структурі одиниці мови, відбувається за умови її тотожності. Під «варіантом» розуміють такі

різновиди однокоренових слівформ, які не зачіпають їх внутрішньої сторони (план змісту) і, охоплюючи усі рівні мови, виявляються на певному етапі мовного розвитку¹⁰.

На противагу варіантові, як конкретному, поняття „інваріант” найчастіше застосовуване в фонетиці як «абстрактне поняття, що означає матеріальне узагальнення суттєвих для фонемних ознак»¹¹. Ці два терміни функціонують на всіх рівнях мови і тісно пов'язані між собою, адже «в понятті інваріант відображені загальні властивості класу об'єктів, утворені варіантами. Сам інваріант не існує як окремий об'єкт [...] це назва класу стосовно однорідних об'єктів»¹².

Термін *варіантність* часто використовується як основне поняття для узагальненого позначення різних форм варіювання. Поняття *варіювання* вживається як синонім до поняття *варіантність*, що є загальною властивістю мови і забезпечує динаміку її розвитку як цілісної системи¹³.

Зміни на морфологічному рівні мови виявляються у збільшенні або зменшенні обсягу варіантних форм, тобто словотвірних варіантів. Такі варіанти виникають усередині граматичної системи, часто на межі морфологічних і синтаксичних явищ. Морфологічні варіанти, тобто модифікації форм того самого слова, характеризуються наявністю різних формотвірних афіксів, парадигмою дієвідмінювання та варіантністю граматичних категорій: для дієслова – це варіанти форм часу, способу, особи і т.п.¹⁴

Так, граматична категорія часу як одна із морфологічних категорій дієслова є відображенням об'єктивної дійсності і слугує для темпоральної локалізації дії, стану, процесу щодо моменту мовлення. Ця локалізація є дейктичною, тобто співвіднесеною прямо чи опосередковано з реальним чи уявним часом. Суть її полягає у вказівці (на основі протиставлення часових форм) на одночасність, попередність чи послідовність дії щодо моменту мовлення, а за відносною часовою орієнтації – щодо якоїсь іншої точки відліку (значення одночасності, попередності та наступності)¹⁵.

Дієслівний час у сучасній українській мові реалізується в чотирьох часових значеннях: минулому, давноминулому, теперішньому, майбутньому. Кожне з яких виявляється у відповідному функціонально-часовому спектрі дієслівних парадигм¹⁶.

У давньоукраїнській мові (порівняно із сучасною) вживалися такі часові форми: аорист і імперфект, що передавали дії, які в певний проміжок часу відбувалися в минулому і не пов'язувалися з моментом мовлення. Аорист – виражав дію нетривалу, одиничну, імперфект – тривалу; форми перфекта передавали дію в минулому, її результат був актуальним і в момент мовлення, набуваючи абсолютного часового значення; плюсквамперфект – позначав дію, що передувала в часі іншій минулій дії¹⁷; майбутній час – вказував на дію або стан, що відбудеться після моменту мовлення, і функціонував у трьох формах: простій, складній і складеній¹⁸. При цьому аорист та імперфект був характерний тільки для розповідей, перфектна форма – для побутової розмови. Плюсквамперфект вживався у пам'ятках розповідного характеру¹⁹.

Мові властива темпоральна багатовекторність, тому вона може виражати всі часові сфери буття – минуле, теперішнє, майбутнє. Час (лінгвістичний) у мові і час в об'єктивній дійсності корелюють за ознакою абсолютності/відносності. Перший позначає стосунок дії, стану до певних часових координат, не обмежуючись у своєму вираженні лише парадигмою дієслівного часу. Спеціалізованими засобами реалізації категорії часу в мові (в українській і в інших слов'янських) є форми дієслова, які узагальнюють її функціонування, проте не завжди адекватно і повно передають об'єктивний час перебігу дії²⁰. Часова тривалість дії, події, стану передається в мові та мовленні й поза межами дієслівної системи. Для відображення часу дієслова нерозривні з лексичними показниками часу, семантикою часових применників, формами відмінків, особливими синтаксичними конструкціями, текстуальними умовами та інтонацією²¹.

Грамати́чним ядром темпоральності в українській мові, як і в інших слов'янських, є морфологічна категорія часу, що організовується дієслівними формами, перш за все особовими; грамати́чним ядром функціонально-семантичної категорії модальності виступає дієслівний спосіб. Категорія способу в семантичному і в формально-грамати́чному плані є тричленною (дійсний, наказовий, умовний)²².

Способові форми досліджені значно меншою мірою, ніж часові, хоча модальній проблематиці дієслова (особливо семантиці й функціонуванню імператива) останнім часом присвячена значна

кількість наукових праць (Л.Дмитрієва, Ю.Мельник, О.Шевчук, М.Луценко, Л.Бірюлін, Н.Головіна, І.Шаронов та ін.).

Вітчизняні науковці (І.Вихованець, К.Городенська, А.Загнітко, В.Русанівський) розглядають спосіб як граматичну категорію дієслова, що виражає ставлення мовця до можливості, бажаності, необхідності й інших умов здійснення дії чи реалізації стану. Сутність категорії способу полягає при цьому в протиставленні реальних дій (дійсний спосіб) ірреальним модальним діям (недійсні способи). Дієслівний час теж бере участь у реалізації ознаки реальності/ірреальності, адже граматична категорія часу виражає перебіг дій, станів, які відповідно відбуваються в об'єктивній дійсності, є властивими їй (характеризуються ознакою реальності), або які тільки мисляться (поза сферою мовця є ірреальними)²³.

Відсутність ґрунтовних досліджень з проблеми варіантності дієслівних форм (власне часових та способових) у староукраїнській мові, спонукає до подальших роздумів і пошуків у цьому напрямку. Оскільки способова модальність виявляється в тісній взаємодії із темпоральністю, нам видається доцільним застосувати комплексний підхід щодо аналізу модальних і темпоральних транспозиційних виявів дієслівних форм у староукраїнській мові.

Важливим поштовхом для зміни морфологічних форм дієслова є частотність вживання певної варіантної форми, котра витісняє паралельну варіантну маловживану, а це, в першу чергу, відбувається в живій розмовній мові й лише з часом приймається літературною мовою.

Тут особливої ваги набуває тенденція мовної норми, котра визначається як «сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства». В системі поняття національної мови норма пов'язана не лише з літературною мовою, а й з діалектами, як територіальними, так і соціальними²⁴.

Одним із критеріїв, необхідних для того, щоб дане мовне явище відповідало нормі, є відповідність явища певним лінгвістичним (морфологічним, синтаксичним, словотвірним) моделям. Проте іноді традиція закріплює вживання в літературній мові форми, так званої, «живої (розмовної) моделі», яка суперечить існуючій нормі. Це зумовлено частотністю вживання. З іншого боку, частота вживання не завжди є нормативною. Тобто, відповідність моделі та частотність

уживання суперечливі й неоднозначні, а це створює складність унормування мови²⁵.

Основні складнощі у варіюванні норми пояснюються як внутрішньомовними причинами, так і історичним минулим, а також закономірностями живої мови, котра розвивається, і впливом територіальних діалектів, що відбивається на всій системі мови²⁶.

Щодо наявності варіантів у граматичній системі Л.Щерба вважає, що тут можливе змішування (=неправильне ототожнення) її одиниць у мовленні. При цьому їхню спільність, вірогідно, слід розуміти як визнання спрямованого розвитку мови (а відтак, власне, - її граматичної системи), при якому можливо певним чином прогнозувати діахронічний вибір того чи іншого варіанта в межах певної категорії²⁷. Отже, варіантність форм у мові виникає відповідно до потреб суспільства в кодифікації написань і відображає тимчасове співіснування старого й нового в мові. Насправді в мові існують рівні можливості для подібного вибору, механізм дії яких досі не висвітлений остаточно²⁸, а тому має перспективу в дослідженні.

Таким чином, напрямки вивчення варіантності дієслівних форм українського дієслова в текстах першої половини XVII ст. ґрунтуються і на частотності побутування певних дієслівних форм у межах того чи іншого функціонального стилю, або ж наявності того чи іншого варіанта в діалектних формах.

Отже, досліджуючи словозмінні варіантні форми дієслів у староукраїнській мові, можна ще раз виокремити основні тенденції їх вияву, зокрема, зростання в мові аналітичних рис; перевагу економніших засобів виразу; прагнення до можливої уніфікації; активну дію закону аналогії при становленні нових форм; входження до нейтрального літературного фонду морфологічних засобів живої розмовної мови.

¹Загнітко А. Теоретична грамати́ка української мови. Морфологія. – Донецьк, 1996. – С.4; ²Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2002. – С.128; ³Горбачевич К. Вариантность слова и языковая норма. – Ленинград, 1978. – С.137; Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К., 1996. – С.75; Тараненко О. Варіанти // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – С.62-63; ⁴Сучасна українська літературна мова / За ред. А. Грищенка. – К., 1997. – С.22; ⁵Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава, 2006. – С.57; Русанівський В. Варіантність норми / Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – С.63; ⁶Горбачевич К. Знач. праця. – С.138; ⁷Загнітко А. Сучасні лінгвістичні

теорії. – Донецьк, 2007. – С.173; ⁸Тараненко О. Дублети / Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – С.164; ⁹Тараненко О. Зазнач. праця. – С. 62; ¹⁰Карп'юк М. «Паралельна форма», «дублет» чи «варіант»? // Культура слова. – К., 1978. – Вип.15. – С.74; ¹¹Сучасна українська літературна мова / За ред. А. Грищенка. – К.,1997. – С.22; ¹²Хун С. Вариантность паремических единиц: прагмалингвистический аспект. – Краснодар, 2008. – С.3; ¹³Горбачевич К. Зазнач. праця. – С.138-139; ¹⁴Тараненко О. Зазнач. праця. – С. 63; ¹⁵Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К., 2004. – С. 250; ¹⁶Русанівський В. Час / Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – С.787 – 788; ¹⁷Історична граматики української мови / М.А.Жовтобрюх, О.Т.Волох та ін. – К., 1980. – С.205-208; ¹⁸Там само. – С. 212-216; ¹⁹Керницький І. Система словозміни в українській мові. На матеріалі пам'яток XVI ст. – К., 1967. – С. 218, 224; ²⁰Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / Под ред. А.Бондарко. – Л., 1990. – С. 124; ²¹Золотова Г. Коммуникативная грамматика. – М., 1999. – С. 279 – 287; ²²Загнітко А.П. Система і структура граматичних категорій дієслова. – К., 1990. – С. 31; ²³Вихованець І., Городенська К. Зазнач. праця. – С. 256; Загнітко А.П. Зазнач. праця. – С. 18; Русанівський В.М. Спосіб // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – С. 636; ²⁴Єрмоленко С.Я. Норма мовна // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – С. 420–421; ²⁵Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К., 1976. – С. 25,42; Ицкович В.А. Норма и её кодификация // Актуальные проблемы культуры речи / Под ред. В.Г. Костомарова и Л.И. Скворцова. – М., 1970. – С. 9 – 40; Филин Ф.П. Несколько слов о языковой норме и культуре языка / Вопросы культуры речи. – 1966. – №7. – С. 5 – 22; ²⁶Жовтобрюх М.А. Уніфікація норм української літературної мови і діалекти // «Мовознавство», 1989. – № 5. – С. 3; ²⁷Щерба Л. О трояком аспекте языковых явлений и эксперименте в языкознании // Звегинцев В. История языкознания в очерках и извлечениях. – Ч.2. – М., 1960. – С. 346 – 368; ²⁸Щерба Л. Зазнач. праця. – С. 357.

Л.В. Домилівська, студ.

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ МОДАЛЬНОСТІ В РЕЧЕННЯХ-КОНСТРУКЦІЯХ

У статті аналізуються різні погляди мовознавців щодо проблеми модальності в лінгвістиці, розглядаються основні принципи її класифікації.

The article deals with different analysis of modal category. The author shows possible variants of it's classification.

Проблема модальності цікавила багатьох дослідників ще на початкових етапах активного вивчення синтаксису, адже первинною в реченні є функція повідомлення про щось. У цьому аспекті аналізується категорія предикативності – модально-часовий план, що оформляє речення як синтаксичну конструкцію, виражає думку, певне повідомлення про предмети та явища дійсності. Отже, йдеться про зовнішньо-синтаксичну структуру речення, постійними компонентами якої є синтаксична модальність і часова віднесеність. Із погляду сучасної лінгвістики означена категорія предикативності характеризується стосунком змісту речення до дійсності, проте не варто забувати і про ставлення власне мовця – „автора речення” – до його почуття волевиявлення, до змісту повідомлюваного.

Категорія предикативності має універсальний характер, оскільки поєднує в собі синтаксичні та морфологічні категорії, більше того, „актуалізований стосунок до дійсності”¹ ускладнюється нерозривним поєднанням ознак із субкатегорією модальності.

У свою чергу, модальність – семантична² і функціонально-семантична³ категорія, що виражає відношення змісту висловлювання до дійсності або суб’єктивну оцінку висловлюваного. Модальна семантика сама по собі, поза формальними засобами її вираження, синтаксичного значення не має: реальні, ірреальні та потенційні аспекти явищ об’єктивного світу, як поняттєві категорії, можуть стати об’єктом синтаксичного аналізу лише при наявності певних граматичних форм їх вираження. Таким чином, знову маємо справу з синтетичною природою модальності.

У традиційних граматиках, модальні значення корелятивно протиставлені: три основні модуси думки з точки зору реальності, ірреальності й потенційності (можливості) вступають у такий корелятивний зв’язок, за якого реальним значенням протиставляються обидва інші⁴. Отже, центральним у категорії модальності є значення реальність/нереальність (ірреальність), що ґрунтується на протиставленні граматичної категорії способу (способи реальні та ірреальні). Суперечливим на сьогодні залишається питання щодо характеру значень, за якими ми можемо аналізувати категорію модальності. До сфери модальності зараховують також значення, що відбивають характер комунікативної спрямованості висловлювання (повідомлення-питання-спонування), протиставлення їх за ознакою ствердження/заперечення. Вияви впевненості мовця у достовірності думки, змістові варіації зв’язку

між підметом і присудком⁵. Уся проблема в тому, що немає уніфікованого розуміння категорії модальності, її статусу, дослідники по-різному окреслюють коло мовних явищ, які мають стосунок до модальності: чи варто говорити про ствердження/заперечення, емоційно-експресивні відтінки в контексті модального значення.

Як синтаксичну категорію речення модальність диференціюють на об'єктивну та суб'єктивну. Об'єктивна модальність частково формує предикативність, тому є необхідною граматичною ознакою будь-якого речення, але зі стилістичного погляду більш цікавим явищем буде дослідження суб'єктивної модальності, яка не становить окремого обов'язкового елемента кожного висловлювання, а може нашаровуватися на основну модальну кваліфікацію. Тобто в такому аспекті можна говорити про внутрішньо-синтаксичну сферу речення. Варто звернути увагу на те, що особливості суб'єктивної модальності можуть кваліфікуватися як чинник ідіостилю певного письменника, тобто в який спосіб автор співвідносить повідомлюване зі ставленням мовця до цього.

Смислове підґрунтя суб'єктивної модальності створює поняття оцінки „в широкому змісті слова, включаючи не тільки логічну (інтелектуальну, раціональну) кваліфікацію повідомлюваного, але й різні види емоційної (іраціональної) реакції”⁶. Зокрема, В. Ткачук розуміє суб'єктивну модальність як таку, що об'єднує емоційний та раціональний аспекти оцінної діяльності, поєднує в собі почуття-стан та почуття-відношення.⁷ Взагалі, виходячи з логічних, естетичних категорій, про оцінку можна говорити у плані реальності/ірреальності, добре/погано, впевненості/невпевненості, необхідності/обов'язковості тощо. Натомість В. Ткачук обмежує суб'єктивну модальність емоційною та інтелектуальною оцінкою в аспекті добре/погано, тобто мається на увазі позитивне/негативне ставлення мовця до повідомлюваного.

Досліджуючи суб'єктивну модальність, цитований автор поділяє засоби вираження суб'єктивної модальності на регулярні і , відповідно, нерегулярні (оказіональні) або авторські, що, в свою чергу, співвідносяться з класифікацією контекстно залежних і контекстно незалежних засобів вираження⁸. Саме ця ідея дозволяє нам говорити про суб'єктивну модальність як чинник творення ідіостилю. Продуктивною в цьому аспекті виявляється концепція Ш. Баллі, що у будь-якому висловлюванні вбачає реалізацію протиставлення диктуму (об'єктивний зміст речення) і модусу

(суб'єктивний зміст речення, позиція мовця щодо об'єктивного змісту). Ш. Баллі визначає модальність як активну операцію думання (мислення), яка виконується мовцем-суб'єктом, над уявленням, що міститься в диктумі⁹.

Важливою в контексті аналізу субкатегорії модальності є також концепція В. Виноградова, який розглядає означене явище як семантичну категорію, а отже, модальне значення вчений мислить як вказівку на ставлення до дійсності. Але найголовнішим є те, що В. Виноградов, говорячи про модальність, в жодному випадку не мислить її як субкатегорію, а зараховує до основних мовних категорій, що „яскравіше та образніше виражається інтонаційним способом”¹⁰. Більше того, В. Виноградов проводить межу між різними емоційними формами вираження реакції на дійсність і модальною оцінкою відношення висловлювання до дійсності. У результаті ґрунтовного аналізу дослідник зазначає, що модальні відтінки властиві і деяким формам часу, тобто знову ж таки акцентується увага на синтетичній, універсальній природі категорії модальності; зокрема, особливо виразно простежуються експресивно-модальні відтінки на граматичному рівні у формах майбутнього часу дієслів доконаного виду¹¹.

Дослідник, вивчаючи проблему виявлення модальності у вставних конструкціях, конкретизує дефініцію суб'єктивної модальності – „модальні тони і відтінки, що утворюються введенням цих синтагм, створюють прошарок модальних значень в смисловій структурі висловлювання, оскільки вони накладаються на основний ґрунт речення, яке вже має модальне значення. Таким чином, В. Виноградов – прихильник широкого тлумачення модальності, при цьому дослідник акцентує увагу на інтонації як засобі її вираження і реалізації в мовленні.

Із вище сказаного можемо зробити висновок, що названі лінгвістичні підходи диференціюють модальність на суб'єктивну та об'єктивну, при чому про об'єктивну модальність говорять як про константну, обов'язкову частину речення-конструкції, натомість суб'єктивна модальність нашаровується на основну модальність, тобто об'єктивну. Фактично об'єктивна модальність – це стосунок повідомлюваного до дійсності, а суб'єктивна – ставлення мовця до повідомлюваного, оцінка висловленого.

Уже згаданий В. Ткачук пропонує не розмежовувати ці два основних види модальності, оскільки „спостерігається спільність

засобів їх вираження”, більше того, „кожне речення характеризується співвідношенням наявних у ньому об’єктивних і суб’єктивних компонентів, що, у свою чергу, зумовлено природою оцінки”¹².

Насправді, кожне висловлювання передбачає введення до свого складу як об’єктивних, так і суб’єктивних компонентів, тому „абсолютно об’єктивних” або ж „абсолютно суб’єктивних” висловлювань логічно бути не може. На думку російського вченого Ю. Степанова, „з погляду семіологічної граматики модальність за змістом не є ні суб’єктивною, ні об’єктивною категорією, це об’єктивно-відносна категорія”¹³.

Натомість чеське мовознавство репрезентує погляд, який ґрунтується на тому, що кожне висловлювання, маючи в собі активне відношення мовця до дійсності, завжди має певний модальний статус. Зокрема, дослідник М. Грепл у комплексному понятті „модальність висловлювання виокремлює три аспекти:

- модальність загальну (основну);
- модальність волюнтативну;
- модальність істинності (правдивості)¹⁴.

Але, на наш погляд, необхідно розставити потрібні акценти в розумінні триаспектності модальності: дві останні (волюнтативні та модальність істинності) лише нашаровуються на основну, тобто це, власне, і є фактором, який дозволяє говорити нам про суб’єктивний компонент висловлення.

Цікавим, малодослідженим, але надзвичайно важливим зі стилістичного погляду аспектом модальних значень залишається емоційна тональність, яка є визначальною майже в усіх жанрових різновидах письма. На відміну від вище проаналізованих досліджень, М. Грепл не зараховує емоційність (емоційне ставлення мовця до висловлюваного) до конструктивної категорії модальності. На думку вченого, емоційна тональність висловлювання створюється за допомогою модифікацій основних модальних схем, більше того, про виявлення емоційності доводиться говорити й на інших рівнях: граматичному, лексичному, на рівні актуального членування речення¹⁵.

Принагідно до аналізу М. Грепла, маємо згадати і про сучасні дослідження модальності в аспекті питань комунікативного синтаксису, заприявлені, зокрема, позиціями Г. Золотової, М. Всеволодової. Їх бачення проблеми модальності фактично

збігається. Так, Г. Золотова виділяє три типи відношень, різних за своєю семантико-синтаксичною суттю:

- 1) відношення предикативної ознаки до дійсності з погляду мовця;
- 2) відношення мовця до змісту висловлювання;
- 3) відношення між суб'єктом – носієм ознаки і предикативною ознакою (змістом висловлювання)¹⁶.

Як бачимо, така класифікація перегукується з аналізом М. Грєпла, який відповідно означив основну модальність, модальність істинності та волюнтативну.

Г. Золотова зазначає, що основне модальне значення уточнюється, диференціюється додатковими модальними значеннями та відтінками, тому в процесі творення висловлювань маємо брати до уваги інтонаційні відтінки, частки, логічний наголос, граматичні форми слів тощо, які, власне, нашаровуються на основну модальність.

Отже, сучасна мовознавча наука репрезентує ряд концепцій, підходів до аналізу модальності, які засновані на синтаксичному, комунікативному, морфологічному та інших тлумаченнях категорії модальності. Така тенденція вказує, перш за все, на широке зацікавлення проблемою і нагальності її вирішення. Водночас можемо стверджувати, що при аналізі модальності у конкретному реченні варто послуговуватися всіма відомим підходами, оскільки статус модальності неможливо окреслити чіткими рамками функціонування, що й регламентує синтетичний підхід до цілісного, всеохопного вивчення цієї категорії.

¹Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. М.: Наука, 1975. – С. 53-87; ²Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 338; ³Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 303; ⁴Кадомцева Л.О. Синтаксична модальність речення // СУЛМ. Синтаксис / За заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда. – К., 1972. – С. 121; ⁵Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 338; ⁶Большой энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 303; ⁷Ткачук В. Категорія суб'єктивної модальності. – Тернопіль. 2003. – С. 77; ⁸Там само; ⁹Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955. – С. 44; ¹⁰Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М., 1975. – С. 58; ¹¹Там само. – С. 63; ¹²Ткачук В. Категорія суб'єктивної модальності. – Тернопіль. 2003. – С. 77;

¹³Степанов Ю.С. В поисках прагматики (проблема субъекта). Известия АН СССР: Сер.лит. и яз. – 1981. – №4. – С. 241; ¹⁴Грепл М. О сущности модальности // Языкознание в Чехословакии. Сборник статей 1956 – 1974 / Под ред. А.Г. Широковой. – М., 1978. – С. 277; ¹⁵Там само; ¹⁶Золотова Г.А. Категория модальности // Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М., – 1973. – С. 142.

НАПРЯМКИ ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Г.М. Наєнко, канд. філол. наук

МОРАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ В НАУКОВИХ ТВОРАХ XVII – XVIII СТОЛІТЬ

У статті розглянуто ознаки наукового стилю в українському перекладі латинського трактату Станіслава Решики «Розмова о смерть» (1629 р.)

The characteristic of the scientific style in the Ukrainian translation of the Latine text of Stanislav Reshka “Dialogue about death” (1629) are analyzed.

Д.Чижевський, аналізуючи різновиди наукових творів XVII – XVIII ст., називає серед діалогічних трактатів „Діалог про смерть” польського письменника Станіслава Решки¹. Анонімний український переклад із латинського оригіналу опублікований у друкарні Павла – Домжива Люткевича 1629 року. Текст із назвою «Розмова в смерты члвѣка со агглomъ» зберігся тільки у рукописному списку XVIII століття, який введено до наукового обігу Ю.Яворським 1912 року². Публікатор назвав його „духовно-назидательным трактатом”. В українській мовознавчій традиції текст залучався до комплексних праць з історії лексики (Л.Полюга), але цілісного аналізу його стильових ознак поки що не здійснено. Актуальними завданнями сучасного мовознавства також є спроби реконструкції мовної та концептуальної картин світу давніх періодів (в українському мовознавстві – Межжеріна Г., Скаб М., Гнатюк Л. та ін.). Наукові тексти XVII – XVIII ст. до таких студій залучалися дуже обмежено.

Метою нашого дослідження є визначення тих параметрів тексту, що дозволяють розглядати його в контексті староукраїнської філософської традиції. При цьому застосуємо усталені прийоми порівняльно-історичного, структурно-семантичного та концептуального аналізу.

На сьогодні узвичаєна думка про етико-гуманістичний напрям філософської культури України кінця XVI – початку XVII ст., що розв’язувала проблеми сенсу земного життя людини в площинах аскетично-споглядальних або ренесансно-гуманістичних³. Як відомо, ще Йоан Дамаскин визначав, що філософія – це роздуми про смерть,

довільну і природну⁴. Загальноприйнятим у теоретичній філософії був поділ на раціональну, моральну та натуральну. Моральну філософію визначали як ту, що встановлює дії волі, тобто звичаї⁵. Ймовірно, що текст перекладу також міг мати авторитет та популярність з огляду на близькість до традиції давньоруської філософської думки, яка усвідомлюється як повчальна, педагогічна по суті своїй, традиція „любомудрія”⁶. Акцент на моральному переживанні, втілення філософських ідей у досконалії художній формі, значна увага до внутрішнього світу людини,⁷ – все це ознаки давньоруської філософської культури, що природно успадковані науковою думкою середньоукраїнського періоду.

Текст виявляє поєднання різнорідних елементів, притаманне простій літературній мові. Невідомий автор перекладу свідомо використовує стихію української розмовної мови, вкладаючи її в уста челоуѣка, та книжну слов’янську, яка частіше проявляється в розповідях ангела.

Засвідчено звукові особливості української мови, що характеризують сформовану фонологічну систему. Передусім це:

- повноголосні форми: абымъ **ста** перестерѣгаль (Розм., 266), устерегт**ста** (267);

- початкові [ро], [ло]: розумѣти (267), розказоваль (270);

- перехід [е] в [о]: пришоль (266), почо(р)нѣють , нѣчого (267), бе(з) чого било (272);

- плугання літер **и** та **ы** як вияв передачі фонем /и/: ти , пошли би были (265), хотѣй би и моглъ , ѣзикъ (269), хори (280) и иними играми, до нечистоти способними (272);

- ствердіння [р’]: поратую(т) (267), на повѣтру, мора (271), повторай (280), блгодару (279);

- ствердіння [ц’]: з мѣсца на мѣсце (267);

- [і] на місці [ѣ]: нѣ за що (268), идалъ , издцами (270), исти (271), дирави(ль) (272);

- [і] з етимологічних [о], [е]: не тилко (269), вбійт**ста** (272);

- дисиміляція приголосних: хто , що (264);

- сполуки [ри], [ли]: дрижати (268), дрижаніе (267), тривоги (278);

- приставний [і]: изнову (280);

- перехід [л] в [ѣ]: розмовит**ста** (267), в шовковой (275), усе (279);

– асиміляція [j] : старан**н**а, налом**л**а(т) (268), нещаст**я** (270), висип**л**яючис**я** (273) та інших приголосних: зб**ѣ**жить (264), збавлен**н**а (268), зде(р)жати (271), з перел**ь** (272), щасли**в**ы(х) (278).

Морфологічні ознаки української мови:

– ключний відмінок: аггле мой добр**ѣ**й (267);

– форма перфекта з – вь: и ти мене w(т)оль визвав**ь** (270);

– суперлатив із най-: за найщир**ѣ**йши(х) и найзи(ч)лив**ѣ**йши(х) быти розум**ѣ**ль (273), найгр**ѣ**шн**ѣ**йш**ѣ**й (277);

– залишки перфекта (синтетичний): збудил**е**(с), поступал**е**сь (273);

– майбутній час у новій формі: страшити му(т) (276), заживати му(т) (278);

– частки: н**ѣ**ж**ь** (270) тощо.

Лексичний склад достатньо репрезентує одиниці, що активно функціонують у сучасній українській мові: wстер**ѣ**галь, пам**я**таль, слухати (266), хороб**ѣ**, чигати, шкода, нехай соб**ѣ**, учинки (268), початок**ь**, ми тут**а** не били (269), щир**о**е, зиск**ь**, палали (270), жарт**и** и см**ѣ**хи, буди(н)ка**м**и, кв**ѣ**тка**м**и, начин**я** (272), не мулило (274), wбразити, дочека**е**ть (276), дивови(с)ка (278).

Використання церковнослов'янських елементів простежується у звуковій формі питомих слів поряд із суто книжною лексикою: вла(ст) (265), са**м**аго (265), что**б**ы (265), кто (ж), ко**г**да (265), е**ж**ели**б**ь (265), пре(д) собою вижду (266), хлад (267), пре**ж**де (267), прегр**ѣ**шен**я** (268), разбойник**ь** (269), но**щ**ь (271), влас**я**ниц**ѣ** (275), хо**щ**е(т) (277), всю над**е**жду и упо**в**ан**і**е мое в заслуж**ѣ** страстей (277), из**ѣ**стен**ь** е**с**м**ь** тако**ж**де (277), страдан**я** (278), по**с**ѣщен**я** (278), най**в**ыс**ш**аго (278), с**ѣ**ло (279), поса(ж)даю (280).

Із стилістичною метою вводяться також морфологічні церковнослов'янські форми. Це аорист: **я**же wко не вид**ѣ** и ухо не слиша (278), короткі форми займенників: на **с**я (280), архаїчний перфект: сотвори(ль) еси (280).

Відзначимо також і вживання західнослов'янських з походження лексичних одиниць, що частково збережені сучасною українською мовою: же**б**ы (264), един**ь**, пот**ѣ**хи , ба(р)зо вон(т)плю (265), е**д**на**к**ь , колвек**ь**, трвал**ь**, при**е**м**ь**ное, w**в**шем**ь** (266), смро(д), при**я**тел**ѣ**, коштовати (267), пол**ѣ**цаю**чи**, кохати, жадной, працювати (268), з**л**ото (270), w**т**хлани, при**р**о**ж**е(н)е, в кр**о**левств**ѣ** (271), мал**ж**енство,

вшетечнымъ, пахолгата (272), зайро(ст) (273), праць (276), про(ж)но (278).

Передусім книжний характер мають запозиченнями з латини та інших європейських мов: филѣ, знакъ дефектовъ тѣле(с)ны(х) (267), фо(р)моваль (271), парфумами, ба(ль)самами, аѣамито(мъ) (272), по фо(ль)ва(р)кахъ, декре(т), шпиталѣ, сакраме(н)ту (274).

Визначальною рисою синкретичного письменства є поєднання характерних ознак різних стилів. Художні засоби засвідчують близькість тексту до ораторсько-проповідницького стилю. Це передусім притаманні культурі бароко антитеза: такъ тѣлесны(х), ѣако и душевны(х) добрь (273), услаждалъ еси себѣ вещь го(р)кую, а горе(ст) разумѣль еси быти сладостию (276), вне(м)же вгнь є пали(т), а не спалить, мразъ стужаеъ, а не зморозить, че(р)въ гризетъ, а не снѣдае(т) (278), нанизування епітетів: разумѣль еси себе на(д) доброго лучшимъ, на(д) му(д)рого му(д)рѣйшимъ, на(д) богатого бога(т)шимъ, на(д) злого го(р)шимъ (270) та порівнянь: былъ еси вкрутнѣйшій нѣ жели левъ, небе(з)печнѣйшій нѣжъ василискъ, ѣадовитѣйшій нѣжъ ужъ (270); тавтологія: праве(д)нымъ мѣриломъ измѣрити грѣхи (279) та ампліфікація: не могли тебе w(т)вести w(т) танцовъ, w(т) комедій, w(т) жа(р)товъ (273), повтор тотожних синтаксичних структур: сего ради постили, млстиню творили, се(р)дце свое сокрушали, слези и(з)ливали, во вретница вблачалиста, нази ходили (276).

Яскравим засобом увиразнення тексту виступає фразеологія. Поряд із книжними одиницями: по уме(р)шихъ недалгій ча(с) плачу пови(н)ни(х) (265), мгновеніє вка (276), до послѣднего твоего издыханія (280), немашъ певнѣйшаго на(д) сме(р)ть, а не е(ст) непевнѣйшаго на(д) ча(с) еи (265), засвідчуються також вирази живомовного походження: з глухи(м) что мовити, а(ль)бо с каменемъ сварити(с) тру(д)но, (267), уже не ча(с) до поправи, тылко до заплаги (267), до це(р)кви когда разъ в го(д) пойти, да и то для встиду лю(д)ско(го) (274), когда кому добре поводилосѣ (273), въ пиху сѣа подносилъ (270), внѣвечъ нѣкого не ставилъ (270).

У контекст давньої наукової комунікації текст вписується завдяки традиційній діалогічній формі (діалоги, бесіди з другом, листи реальним людям)⁸. При цьому запитання актуалізує старе знання, у відповіді ж концентруються знання нові та прецедентні.

Предметом розмови є шляхи спасіння людської душі перед смертю. Це супроводжується описом Божого суду та відплати за розмаїті гріховні вчинки. Традиційно людина постає втіленням єдності гріховного смертного тіла та душі, яка по смерті має спокуювати негідні вчинки. Відповідно текст насичений богословською термінологією: пока^ні^та, милостинею (265), сакраме(н)ту (274), ди^таволов^ь проклати(х) (276). Структуровано постають найрізноманітніші гріхи: лаком^ьство (269), пиха, гн^ѣв^ь (270), вбжи(р)ство, нечистота (271), чужоло(ж)ство, содо(м)ство, малакі^та, (272), зайзро(ст) , л^ѣнн^иство (273).

Відтак семантичний простір тексту формують філософські концепти „душа” – „тіло”, „смерть” – „життя”, „гріх” – „чеснота”, „Бог” – „людина”, „добро” – „зло”.

З уявленням про душу пов’язані знання про надзвичайно багатий діапазон почуттів та емоцій, позитивних та негативних. Ця лексика стає джерелом психологічної термінології: нам^ѣреніє, над^ѣи и пот^ѣхи, жаль, доброе пре(д)ложеніє мое и прие(м)ное, доброе нам^ѣреніє (265), жаль, жалую (266), милосе(р)діє (267), добра^та сов^ѣсть, сумленіє слое, встидить и устрашае(т)с^та (268), страхи (269), славы и милости лю(д)ской, щаст^та, чести, т^ѣлесны(х) и душевны(х) добр^ь, зависти (273), над^ѣю (274), радо(ст), разуму и сов^ѣсти (275), Гда Бга вобразил^ь (274), кагатис^та и жал^ѣти (275), м^ѣсто мук^ь и страдані^та, пом^тали, жаловати и сама себе проклина(ти) (278), гн^ѣв^ь, млосо(р)діє, щедроти, во умиленіи (279), доброти, да возрадуешис^та (280). Помітно, що концепт „душа” виразно пов’язаний із концептом „серце”: Скруха се(р)дечна и жаль, се(р)дечнаго воздыхані^та, сокрушеніє се(р)дечное (266).

Душа теж уявляється як грішна, що потерпатиме в час розплати не менш, ніж тіло: кром^ѣ того еще всего, не ме(н)ша^та буде(т) бол^ѣзнь и мука сн^ѣдающей вну(т)р^ь непре(с)та(н)но сов^ѣсти, котора^та его жаловати и сама себе проклина(ти) будеть, ... найбо(л)шую и т^ѣ(ж)чайшую муку буде(т) те(р)п^ѣти б^ѣдна^та душа, ^тако лица Бжїа вид^ѣти не буде(т) и w(т)луче(н)на буде(т) w(т) вны(х) щасливы(х) роскошей (278).

Філософська термінолексика функціонує як фонова: приroje(н)є, природи створе(н)і^та (271), четири стихі^та (275), на семь св^ѣт^ѣ (278).

Опис будови людського тіла передбачає використання анатомічної номенклатури : т^ѣло , се(р)дця, пе(р)си, пулси, вчи,

языкъ, го(р)ло, зубы, члены, вну(т)рности, уста, шїи (268), уды (269), фізіологічної : потъ (267), видѣніемъ, вбонаніемъ, вкусомъ, слышаніемъ, встананіемъ (274), слу(х), (280) та медичної: докторѣ, лѣка(р)ства, горячка, дефектъ тѣлесный (267), хвороба (268), хорий, здоровий (269), здоровѣ (270), болезни (280). Вона передусім формує поле концепта «смерть»: ...дрижаніє се(р)дца наступує(т), пе(р)си зодму(т)ста, пульси устануть, вчи мглою зайдуть ... (267).

Концепт „грїх” найгісніше пов’язаний із концептом „тіло”, адже саме воно грїшне передусім, усі тілесні роскоші є втіленням грїха: тѣло такъ роскошне и коштовне коха(ль) (267), накопичення багатств та речей передусім є задоволенням тілесних забаганок. Водночас перелік матеріальних благ мимоволі переростає в змалювання повноцінного, сповненого веселощами життя: вдрь, ко(л)дру, постелѣ, гроши, ключи и скринѣ, ска(р)бы (268), добра, злото, сребро, конѣ добріє, буди(н)ки, села, виногради, гру(н)та, поля, вгради, сады (269), худоби, має(т)ности (270), ма(ст)ми, слїоиками (sik!), парфумами и убїорами, малїован(н)емъ вшетечнымъ, то буди(н)ками вбытими, то квѣтками па(х)нучими, ла(з)нїами, ба(ль)самами, музикою, спѣвами (272), дирави(ль) еси себѣ уши часто, а припрїавляль еси заушницѣ з перель и с каменїа дорогого, украшалъ еси себѣ руки и палцѣ дорогими каме(н)ми и пе(р)стенїами (272).

Тіло грїховне усіма своїми відчуттями. Фізіологічна номенклатура персоніфікується в площинах опису негативного характеру: Слышаніемъ лучше еси желалъ неподобныхъ пѣсней слухати, нѣжели проповѣди Бжїга (274).

Антитетичність душі та тіла підкреслюється постійним їх протиставленням: Когда тѣло з собою працюєть, не розумѣй, жебы те(ж) дша не тїа(ж)шей працювати мѣла; в той ча(с) тїа(ж)шага война буває(т) душѣ, нѣжели тѣлу (268).

Тому душа надїляється негативними епітетами: слага душе, мѣзернага и бѣднага душе (275), як і в цілому людина: бѣдный члвѣче (267), проклатїй члвѣкъ (274).

Грїшність тіла залежить від грїшності душі, адже різновиди грїхів, названі автором, пов’язані з відсутністю чеснот. Саме грїшність викликає в уяві автора асоціації зі спогадами про античних героїв, філософів, богів: лакомство... на лонѣ Платоновымъ

w(т)почивало (269), нечистота...в кровлевствѣ Венери и Купидина... роскошне жила (272).

Грішною є не тільки душа, але й думка: где не могли достати грѣха тѣле(с)наго, тамъ бе(з)престанно слою ми(с)лію грѣшити не преставаль еси (272).

Поняття про чесноту та безгрішне життя змальоване з допомогою тих самих засобів. Праведне життя пов'язане з постійним очікуванням смерті: щас(т)ливій той члвѣкъ, что на встакъ днь помишляе(т), же ко вечеру живъ не будетъ, а во вече(р) помишляе(т), что утра не дочекаеть (276). Тут репрезентовано типово середньовічні уявлення: смерть в ту епоху, відзначає А.Я.Гуревич, підставово можна розглядати як невід'ємний компонент життя⁹.

Людина, яка пам'ятає про смерть, не боїться її настання. Саме це очікування та прагнення добре умрѣти спонукає до добрих учинків: Сего рады теплѣ молилися, сего рады постили, млстину творили, се(р)дце свое сокрушали, слези и(з)ливали, во вретища вблачалися, назидовали, сего ради тисащу праць, тисащу гоненій и тисащу сме(р)тій прете(р)пѣвали, изганаеми бывали, постѣбаеми, попалаеми... (276). Загалом скупю змальовано і праведне життя, і заплата за нього : щасливы(х) роскошей, що походитимуть від вічного добра, заживуть тільки ті, хто на семъ свѣтѣ в Гда Бга вѣрвали, ему служили, на сме(р)ть и послѣдній днь безпреста(н)но пам'ятали (278).

Оскільки будь-який науковий текст того часу відзначений універсальністю репрезентованих знань, виділяємо також і номенклатуру природничу: во встаки(х) часта(х) свѣта (270), в морѣ, гори, ласкинѣ, пропа(с)ти, пещери, w(т)хлани зе(м)ныа, мора (271), слце и мць (275) та зоологічну: левъ, васили(с)къ, ужь,(270), птицы, рыбы, (271), конь, мули, пси и иншіи бестіи (272). Вона з'являється як фон зображення людського життя: земля і природа підвладні людині, в чому відображена уже світоглядна концепція періоду Відродження: людина не просто користується благами й дарами природи, але й намагається їх видозмінити: але тисащу разъ вими(ш)ляль, такъ бы и(х) разбира(т), руба(т), и новие природи створе(н)та и (к)шта(л)ти з ны(х) еси собѣ фо(р)моваль (271).

Таким чином, найбільш навантаженими виявляються ряди протиставлених концептів: „життя” – „тіло” – „гріх” – „смерть” –

„душа”. Водночас концепт „чеснота” представлений невиразно. Перспективу подальшого вивчення наукових творів XVII – XVIII ст. вбачаємо також і в аспекті реконструкції тогочасної концептосфери наукової картини світу.

Текст демонструє природне для свого часу втілення філософського знання у синкретичному поєднанні форм ораторсько-проповідницького та наукового стилів. Ознаки наукового мислення визначені в параметрах використання наукової термінології різних галузей знань та діалогічної структури, що презентує введення нових знань шляхом відповідей на запитання. З авторською позицією можна співвідносити поєднання нового знання з прецедентним та виразність оцінки, втіленої в засудженні гріховного людського життя. Відсутність методологічного та периферійного субтекстів дозволяє розглядати переклад у площині периферії наукового стилю.

¹Чижевський Д.І. Історія української літератури. – К., 2003. – С. 336;
²Яворский Ю. Пропавшая западно-русская книга „Диалогъ о смерти” 1629 г. – ИОРЯС АН, т. 16, кн. 4, Спб, 1911 – С. 216 – 242, т. 17, кн. 1 – Спб, 1912 – С. 264 – 280; ³Паславський І. Розвиток філософської думки // Історія української культури. – Т.2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – К., 2001. – С. 779 – 780; ⁴Діалектика Йоана Дамаскина // Пам’ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – перша половина XVII століття). – К., 1988. – С. 126; ⁵Кониський Г. Загальна філософія // Кониський Г. Філософські твори. У 2 т. / К., 1990. – Т. 1 – С. 45; ⁶Більченко Є. Образ філософії як любовмудрія в контексті діалогу культури Київської Русі з античністю // Давньоруське любовмудріє: Тексти і контексти. – Упор.: О.Вдовина, Ю.Завгородній. – К. 2006. – С. 27. ⁷Тромов М.Н., Козлов Н.С. Русская философская мысль X – XVII веков: Учеб. пособие. – М., 1990. – С. 263. ⁸Колегаева И. Текст как единица научной и художественной коммуникации. – Одесса, 1991 – С. 27. ⁹Гуревич А.Я. Индивид и социум на средневековом Западе – М., 2005 – С. 209.

Список умовних скорочень назв джерел

Розм. – Розмова в смерты члвѣка со аггломъ // ИОРЯС АН, т.17, кн.1 – Спб, 1912 – С.264 – 280.

**ОПИСОВІ ПРЕДИКАТИ
У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ XVI СТ.
(НА МАТЕРІАЛІ «ВОЛИНСЬКИХ ГРАМОТ»)**

У статті схарактеризовано структурні моделі та семантичну специфіку описових предикатів, зафіксованих у «Волинських грамотах XVI ст.»

The article characterizes structural models and semantic specifics of descriptive predicates that was stated in «Volhynia Letters of XVI century».

Описові предикати (ОП) як клас сполук, організованих певною групою «напівзв'язкових» дієслів, уже були об'єктом лінгвістичних досліджень у різних аспектах, зокрема структурному, семантичному та функціональному¹.

Під ОП дослідники розуміють одиницю «непрямої» (вторинної) номінації, яка складається з дієслівного компонента з переосмисленим первинним значенням та іменного компонента; вона семантично цілісна і виконує синтаксичну функцію простого дієслівного присудка або сполуки підмета та присудка².

Іншими словами, описовий предикат – це лексико-граматична аналітична одиниця вторинної номінації, що є неоднослівним найменуванням процесу чи якості і «складається з дієслівного компонента з переосмисленим первинним значенням (зв'язаним значенням) та іменникового компонента, що несе нове основне смислове навантаження»³.

В.А.Кузьменкова визначальним критерієм для віднесення тієї чи іншої одиниці до ОП як особливої сполуки вважає фундаментальну властивість ОП – представляти на денотативному рівні одну (єдину) понятійну одиницю, що проте не означає її ізоморфності щодо формальних синтаксичних одиниць – членів речення⁴.

Дослідники зазначають, що «порівняно з вільними сполуками, ОП характеризуються більшою, а щодо фразеологізмів — меншою стійкістю. ОП передбачають певні семантичні перетворення в одному з компонентів сполуки (дієслівному), тоді як фразеологічні одиниці здебільшого створюються внаслідок метафоричного переосмислення вільного словосполучення в цілому»⁵.

ОП староукраїнської літературної мови ще не були об'єктом дослідження. Їх вивчення в діячності (зокрема у структурному та семантичному аспектах) із проекцією на сучасну українську літературну мову дозволило б виявити специфіку певних елементів мислення, вербалізованих у відповідних дієслівно-іменних сполуках, і динаміку їх історичного розвитку.

Мета статті – схарактеризувати ОП, засвідчені у «Волинських грамотах XVI ст.» (К., 1995). Основне **завдання** полягає у виявленні специфіки структурних моделей та семантики описових предикатів, які є **об'єктом** дослідження.

З погляду мовної структури у «Волинських грамотах XVI ст.» виділяємо переважно непередикативні конструкції, які складаються з дієслова і додатка (прямого чи непрямого). У цих сполуках іменний компонент може бути виражений по-різному:

1) іменником у Зн. відм. без прийменника; це найбільша група, у якій переважають сполуки з дієсловами *чинити*, *делати*, *делати*, *мати*, *давати*, наприклад: *вгоду вчинити* (ВГ, 17) – у значенні ‘домовитись’; *кри(в)ду и перека(з)у чинити* (ВГ, 22) – ‘кривдити і перешкоджати’; *кри(в)ды чинити* (ВГ, 93) – ‘кривдити’; *переказы чинити* (ВГ, 41) – ‘перешкоджати’; *ω(t)праву вчинити* (ВГ, 37) – у значенні ‘покарати’; *ωбъмову вчини(в)ши* (ВГ, 42) – ‘обмовивши’; *тру(д)ности чинити* (ВГ, 39) – ‘затруднювати, перешкоджати’; *нагороже(н)є вчинити* (ВГ, 65) – ‘нагородити’; *запису не вчинила* (ВГ, 67) – ‘не записала’; *запи(с) учинит* (ВГ, 99) – ‘записати’; *платы чинити* (ВГ, 71) – ‘платити’; *личбы чинити* (ВГ, 79) – ‘лічити’; *делу не учини(в)ши* (ВГ, 91) – ‘не поділивши’; *де(л) учинили* (173) – ‘поділили’; *вырече(н)є чинимъ* (ВГ, 114) – ‘ухвалюємо’; *тру(д)ности делати* (ВГ, 26) – ‘затруднювати’; *кривды делати* (33) – ‘кривдити’; *порадокъ вделати* (94) – ‘упорядкувати’; *кри(в)да и шкода делати* (41) – ‘кривдити і шкодити’; *мо(л)ча(н)є мети* (39) – ‘мовчати’; *выправу мети* (ВГ, 118) – ‘пояснювати’; *спор мели* (ВГ, 220) – ‘сперечалися’; *до(з)воле(н)є дати* (ВГ, 32) – ‘дозволити’; *выправу дати* (ВГ, 50) – ‘пояснити’; *тру(д)ности задава(ти)* (149) – ‘ускладнювати’ та ін.;

2) іменником у Зн. відм. з прийменником «в»: *(в) шкоду привеести* (ВГ, 41) – у значенні ‘зашкодити’; *в заставу дати* (ВГ, 38) – ‘заставити’; *в ма(л)же(н)ство поняти* (21) – ‘одружитися’ та ін.;

3) іменником у Дав. відм. з прийменником «к/ку»: *к рука(м) взѣти* (ВГ, 56) – у значенні ‘дістати, здобути’; *ку шкоде и накладу приводити* (ВГ, 45) – ‘зашкодити’ та ін.;

4) іменником у Род. відм. з прийменниками «до», «з»: *до ру(к) взѣти* (ВГ, 69) – у значенні ‘придбати’; *з ру(к) пустити* (ВГ, 115) – у значенні ‘втратити’; *до до(л)го(в) прийти* (ВГ, 109) – ‘заборгувати’ та ін.

ОП, у яких іменний компонент виражений іменником із прийменником, менш поширені в тексті. Окрім того, деякі з них у «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.» наведено як синонімічні сполуки: *взѣти до рукъ, взѣти зъ рукъ, взѣти к рукамъ* (СЛУМ 4, 36).

До багатьох ОП у тексті засвідчено однослівні відповідники, які функціонують як абсолютні синоніми:

- *кри(в)ды чинити – кри(в)ди(ти)*: Де(ти) мои, доше(д)ши ле(т) свои(х) зупо(л)ны(х), ни (в) чо(м) бра(т)я и бли(з)ки(и) мое руша(ти), *кри(в)ды жадное ѳ(и) чинити*, з моцы и де(р)жаня ѳѳ вы(и)мова(ти) не маю(т) (ВГ, 93) – А бра(т)я моя с ты(х) дву(х) частѳ(и) пѳ(р)вопоменены(х) Бутяти(ч) не маю(т) ма(л)же(н)ки моеѳ ничи(м) *кри(в)ди(ти)*... (ВГ, 90);

- *тру(д)ности чини(ти) – затру(д)няти*: И *тру(д)ности* для того нѳкоторое и(м) *чини(ти)* не маю (ВГ, 39) – такъ потто(м)кове... не маю(т) в томъ ма(л)жо(н)ки мое(и) мило(и) *затру(д)няти*... (ВГ, 29);

- *вырече(н)ѳ чинити – выречати*: Я, Ива(н) Семенови(ч), а я Ивановаѳ Ната(л)я Васи(л)ѳвна Ку(р)цевича... *выречаемъ*... (ВГ, 114) – ...за пото(м)ки и вси кре(в)ные, бли(з)кие нши, *вырече(н)ѳ чинимъ* и ѳ то все мо(л)чати маемъ (ВГ, 114);

- *шкоды дела(ти) – шкодити*: А бра(т)я, кре(в)ные и ни(х)то з бли(з)ки(х) мои(х) в то(т) дво(р) мо(и), са(д) и во (в)се тоѳ, што к двору при(с)лухаѳ(т), ничи(м) сѳ вступовати, з моцы, вла(д)ности ѳѳ вы(и)мовати и никоторое переказы и *шкоды* ни в чо(м) ѳ(и) *дела(ти)* и ничего к тому мети и мовити не маю(т) (ВГ, 98) – Кгды жъ тымъ записомъ, которы(и) я даю ма(л)жонце мое(и), всякихъ ѳборонъ и во(л)ностѳ(и) ншихъ, што бы тому записови *шкодити* мѳло, ѳ(т)ступую... (29);

- *грани положити – ѳграничити*: и казали ѳ(с)мо *грани положити* и закопы и закопати (ВГ, 220) – ко(п)цами ѳкопа(в)ши и *ѳграничивши*, ѳго мл(с)ти пода(л), то ѳ(ст) почо(н)ши напѳ(р)вѳ(и) два

ко(п)цы у п^лты ^вны(х) воло(к) по(д)ле доро(ж)ки, которая иде(т) с Ко(р)та(н) до Гру(н)ское гати [...] та^л (ж) доро(ж)ка *граничи(т)* зе(м)лю пна Лу(ц)кого (ВГ, 49);

• *нагороже(н)е вчинити* – *нагородити*: за та(к) великие мл(с)тивые ласки и утра(ты) его м(л) з себе показати и *нагороже(н)е вчинити* (65) – кромя жа(д)но(г)[о] права и доводу и присяги, ^в(д)но нарече(н)е слова и(х) имъ ^вправи(ти) и *нагородити* такъ, яко бы ^вни ничо(г)[о] собе в то(м) не шкодовали (ВГ, 77) та ін.

Найбільш частотними у «Волинських грамотах» є ОП з такими дієсловами-«напівзв'язками»: *чинити* (вживається 165 разів), *мати* (44), *давати* (34), *ділати* (19) тощо. Названі нами дієслова-«напівзв'язки», які входять до складу ОП, є тим більш десемантизованими, чим більше іменних компонентів до себе можуть приєднувати. До таких належать дієслова: *чинити*, *у(в)чиняти*, *ділати*, *де^лати*, *давати*, *мати*.

чинити (*вчинити*) – перека(з)у, кри(в)ду, тру(д)ности, прис^лгу, ^в(т)праву, ^вб^ьмову, вг(о)ду, накладу, нагорожене, запису, ^впра(в)у, плати, заплати, ли(ч)бы, де(л), конець, постанове(н)е, те(с)таме(нт), границу, про(з)бу та ін.;

де^лати – тру(д)ности, кривды, порадокъ, перека(з)ы, шкоды;

де^лати – кри(в)ду, шкоду;

давати – до(з)воле(н)е, виправу;

мати – к рука(м), в де(р)жа(н)и, мо(л)ча(н)е та ін.

ОП з різними дієсловами вступають у синонімічні зв'язки: *кри(в)ду... чинити* (ВГ, 22), *кривды... де^лати* (ВГ, 33), *кри(в)да... де^лати* (41) тощо.

Про менш ослаблений, ніж у фразеологічних сполуках, зв'язок між компонентами свідчить і той факт, що при тих самих іменниках можуть вживатися різні напівзв'язкові дієслова:

шкоду – делати, де^лати, наложити; приводити ку *шкоде*; платити, заплатити, полатити, всказати, ^в(т)ложити, ^вправити, нагороджати, шкодовати, компенсувати, ^в(т)правити *шкоды*;

накладу – приводити (ку); чинити, наложити, прин^лти; платити, ^вправити, заплатити, полатити, всказати, шкодовати, ^в(т)правити, ^в(т)ложити;

кривду – чинити, делати, де^лати, брати;

тру(д)ности – делати, чинити, задавати;

переказу – чинити, делати;

вгоду – чинити;

вгода – сталася;

руки – мѣти (к, до, в), де(р)жати (к), взѣти (до, к), дати (до), пустити (в), подати (в), брати (к), вы(и)мовати (з), пускати (в, з), прийти (до) тощо.

Окрім того, із «напівзв'язковими» дієсловами активно вживаються контекстуальні синоніми, наприклад: *чинити перека(з)у, кривду, шкоду, трудности, наклад; делати перека(з)ы, кривды, тру(д)ности, шкоды; делти кри(в)ду, шкоду* і т.д.

ОП вступають між собою і в антонімічні відношення:

- *к рука(м) взѣти* (ВГ, 72) – *з ру(к) пустити* (ВГ, 115);
- *до ру(к) мети* (ВГ, 25) – *з ру(к) выимовати* (ВГ, 99);
- *шкоды делати* (ВГ, 98) – *(и)коды нагорожати* (ВГ, 41), *шкоды платити* (56), *шкоды управити* (ВГ, 60), *шкоды всказати* (ВГ, 66), *шкоды шкодова(ти)* (ВГ, 72), *шкоды ко(м)не(н)сувати* (ВГ, 154);
- *до до(л)го(в) пришли* (ВГ, 109) – *до(л)гъ заплати(л)* (ВГ, 142);

Для мови аналізованої пам'ятки характерним є те, що часто непередикативним зв'язком із дієсловом-«напівзв'язкою» пов'язана сполука двох або трьох іменників із єднальним сполучником «і». Причому ці компоненти варіюються: *кри(в)ду и перека(з)у... чинити* (ВГ, 22); *кри(в)да и шкода делти* (ВГ, 41); *ку шко(де) и накла(д)у приводити* (ВГ, 60); *кривду и шкоду... беручи* (ВГ, 56); *шкоды и наклады... платити* (ВГ, 56); *тру(д)ности и переказы чинити* (ВГ, 60); *шкоды и наклады... управити* (ВГ, 60; 61); *шкоды и наклады... шкодова(ти)* (ВГ, 72); *шкоды и наклады... наложити мели* (ВГ, 75); *шкоды и наклады... ѡ(т)прави(виш)* (ВГ, 75); *тру(д)ности и переказы и пренагаба(н)ѡ чинити не маем* (ВГ, 193); *шкоды и наклады... принѡли* (130); *вины и шкоды ѡ(т)прави(ти)* (ВГ, 136) тощо. Наведені факти засвідчують насиченість тексту ОП, що на синтаксичному рівні спричиняє значну кількість однорідних членів речення, зокрема, однорідних присудків.

Важливою особливістю пам'ятки є також активне вживання означення (поширювача) при іменниковому компоненті ОП: Во(л)на жона моя ѡ(в)до(т)я по животе моє(м) тыє рухомы(и) речи *к рука(м) свои(м) мети* и (в)жива(ти) часы ве(ч)ными (ВГ, 19); А естли бы бли(з)киє и кре(в)ные мои, не ѡ(т)давши є(и) тоє сумы пнзе(и), с ты(х) именє(и) чимь-ко(л)векъ рушити мели або якую *кри(в)ду и перека(з)у* є(и) в томъ *чинити мели...* (ВГ, 22); *...никоторы(и)*

переказы и тру(д)ности на то(м) е(и) дела(т) не маю(т) (ВГ, 25); ...и некоторое кри(в)ды на томъ е(и) делати не маемъ (ВГ, 31); ...и ѿ томъ ве(ч)ное мо(л)ча(н)е мети (ВГ, 39); ...кро(м) ко(ж)доє шкоды и накладу его, та(к) те(ж) и пода(ч)ки г(с)дрские за прошлые лета... ѿ(т)правова(т) заплатит и вто(м) пана Гаплича заступити маю и, што бы па(н) Ива(н) Гапли(ч) на то(м) шкодова(л), нагородити буду повинѣ(н) (ВГ, 55); ...мусил-о(м) в руки ѿ(б)чие заста(в)ны(м) ѿ(б)ычає(м) пусти(ти) (ВГ, 59); ...и ѿправы присто(и)ное, што ко(ж)ды(и) му(ж) жоне повинѣ(н), на має(т)ности свое(и) не (в)чинилъ (ВГ, 79); ...делу ве(ч)исто(г)[о] во (в)сих име(н)я(х) справедливе не вчини(в)ши (ВГ, 99); то(г)ды такую прияте(л)скую вгodu за прия(з)ливы(м) нала(з)комъ межи и(х) листами вчинили (ВГ, 105); А панове Матеє(в)ские того увѣза(н)я боронити и спрети(в)енья в то(м) жа(д)ного чинити не маю(т)... (ВГ, 106); до до(л)го(в) немалы(х) пришли (ВГ, 109); прислагу телесную учини(т) водле права (ВГ, 155); (в)сю шкоду добре ѿправи(в)ши (ВГ, 204) тощо.

Отже, на підставі аналізу однієї пам'ятки, зокрема «Волинських грамот XVI ст.», можна говорити про те, що ОП є досить поширеними в українській мові XVI ст. Десемантизувавшись, дієслівні компоненти *чинити, ділати, делати, давати, мати, взати* приєднують до себе значну частину іменників – контекстуальних синонімів. На понятійному рівні ці сполуки позначають одну одиницю. Частина ОП мають у тексті однослівні дієслівні відповідники, вступають між собою в синонімічні й антонімічні зв'язки.

¹Кузьменкова В.А. Типология описательных предикатов и их аналогов в современном русском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Московский гос. ун-т им. М.В.Ломоносова. – М., 2000; Бойченко Н.О. Семантичні параметри дії, що виражаються вербоїдами // Наукові записки. Том 18. Філологічні науки / Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». – К., 2001. – С. 32-35; Бойченко Н.О. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002.; Гошилик В.Б. Семантико-синтаксична структура речень із предикатними стійкими дієслівно-іменними сполуками в сучасній українській мові: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.; Адінцева Ю. Типологія дієслівного компонента в описовому дієслівно-іменному предикаті // Лінгвістичні студії: 36. наук.

праць / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк, 2007. – Вип. 15. – С. 216-220; Карпенко Н. Розрізнення описового і фразеологічного сполучень // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк, 2007. – Вип. 15. – С. 257-260; ²Кузьменкова В.А. Зазнач. праця. – С. 7; ³Бойченко Н.О. Зазнач. праця. – С. 4; ⁴Кузьменкова В.А. Зазнач. праця. – С. 7; ⁵Бойченко Н.О. Зазнач. праця. – С. 6.

Список умовних скорочень назв джерел

ВГ – Волинські грамоти XVI ст. / Упоряд. В.Б.Задорожний, А.М.Матвієнко. – К.: Наук. думка, 1995. – 245 с.

СЛУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28-ми вип. / НАН України Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича; гол. ред. Д.Гринчишин. – Вип. 4. – Львів, 1997. – 260 с.

СТИЛІСТИЧНА АСПЕКТОЛОГІЯ В КОЛІ ПРОБЛЕМ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Л.В.Шулінова, канд. філол. наук

ПОЕТИЧНИЙ СИНТАКСИС М. ВОРОНОГО: СТРУКТУРА І СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПИТАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Розглянуто поетичну адресацію, структурні типи, пізнавальну цінність і функції ліричних питань у мовотворчості М. Вороного.

Poetic addressing, structural types, cognitive significance and functions of lyrical questions in the works by M. Vorony have been investigated.

Мовотворчість М. Вороного репрезентує один з важливих етапів еволюції української мови в аспекті вияву її експресивно-виражальних та інтелектуальних потенцій, проте системних наукових досліджень, у яких детально проаналізовано специфіку ідіостилю автора немає. Тому, на наш погляд, ця праця стане одним із кроків до осягнення творчого здобутку автора, визначення його внеску розвиток літературної мови.

Розглядаючи стиль як творчість мовної особистості, маємо визнати, що саме синтаксис в індивідуально-авторському мовотворенні є, за визначенням С. Єрмоленко, «камертоном, який спрямовує дію всіх взаємопов'язаних складників мовного механізму»¹. У поетичному мовленні збагачується семантика мовних засобів і втілюються смислові потенції мови. Поезія як мистецтво репрезентує сферу оригінальної й активної мовотворчості. У ній засобами національної мови створюються такі форми вираження, зображення, котрі розкривають природу поетичного сприйняття й відображення світу, також специфіку мовної особистості митця.

Творчий процес, на наш погляд, полягає у семантичному й функціональному перетворенні мовних засобів, але ніяк не в порушенні формальних граматичних правил. Тому структура поетичного повідомлення зумовлює те, що синтаксичні мовні одиниці вступають у такі відношення, які призводять до семантичних змін і перетворень мовного знаку. Вони набувають транспонованих

(вторинних, переносних) значень і функцій, що реалізуються в специфічних умовах саме поетичного мовлення.

Такі особливі риси поетичних текстів, як безперервність поетичної структури та високий ступінь організації поетичного тексту, визначають функціональне навантаження синтаксичних засобів у художньому поетичному мовленні, характеризують структуру поетичного повідомлення, що є складовою частиною загальної моделі мовленнєвої комунікації². Проте й інші компоненти – власне повідомлення, спосіб контакту, позиція мовця, автор мовлення і характер адресата – відзначаються не меншою своєрідністю й функціональністю в поетичному тексті.

Такі мовні форми усного діалогу, як адресоване мовлення і комунікативний перенос, характерні для ідіостилю М. Вороного, дають можливість розкрити один з аспектів його мовотворчості в плані оригінальності авторського світосприйняття і світовідображення.

Традиційно в поетичному мовленні досить природними є питальні конструкції із власне питальним значенням. Семантику ліричних питань визначають такі чинники, як адресат і смисловий контекст. Адресатами можуть бути внутрішні (сам мовець, певна визначена, названа особа) і зовнішні (читач, людство, нададресат). Адресатів ліричних питань характеризують три ознаки: 1) той, до кого ставиться питання (будь-яка особа, предмет, явище); 2) той, хто знає відповідь (носіє цієї ознаки, як правило, не есплікується – він невідомий); 3) той, хто здатний на швидку відповідну реакцію, як в усному діалозі (ним власне є сам мовець)³.

Поетичному мовленню М. Вороного властиві питальні конструкції, у яких адресат не визначений у тексті і не може бути відтворений за змістом, тобто прикметною рисою питальних висловлювань у поетичному тексті є очевидна відсутність адресата: *«Чи все ж те розумом збагнути, / Що дасться серцеві відчути? / І чи можливо без утрати / Свобідний творчий дух скувати? / І хто Поезію – царицю / Посміє кинуть у в'язницю? / Хто вкаже шлях їй чи напрямом, / Коли вона не зносить рамок?»*⁴.

Можна припустити, що в такій комунікативній ситуації адресатом є якийсь не визначений адресат, присутній гіпотетично, не позначений у тексті, так званий «вищий нададресат» (М. Бахтін)⁵, якого виявляє сфера ліричного питального контексту, адже «слово

має бути почутим, зрозумілим, отримати відповідь і знову відповідати, і так *ad infinitum*»⁶.

Переважно ліричні питання все ж таки не передбачають відповіді. Вони за своєю природою безвідповідні. Можемо передбачити, що відповідь на питання відкладається, оскільки на час мовлення вона невідома. Адресатом же, який може відповісти переважно є сам мовець, який знайде відповідь у процесі розмірковувань, чи «вищий наадресат». Саме тому відповідь одразу пропонує сам мовець, або відповіді просто немає в тексті.

На безвідповідності ліричних питань наголошують і самі митці, тобто поетичні тексти містять не лише питання, а й констатацію безвідповідності цього питання, як от у М. Вороного: *«Що вчинив я кому? / І за що? чому? / Я не знаю, не знаю, не знаю...»*⁷; *«Чи я знав, що вчинив? Чи того я хотів? / Сам собі я тоді пояснить не умів»*⁸.

Як відомо, постановка питання є важливим етапом мислительної діяльності. У поетичному мовленні, як у жодному з інших типів мовлення, найбільше питань виконують пізнавально-комунікативну функцію, розкриваючи саму пізнавальну сутність ліричного тексту, що є передусім є способом пізнання світу, а не лише засобом самовираження. Саме такими і є питальні конструкції у поетичному мовленні М. Вороного.

Окрім питань, які не мають, або не потребують відповіді у поетичному мовленні М. Вороного є структури: питання-відповідь, питання-припущення, питання-повідомлення.

Структура питання-відповідь застосовується автором тоді, коли сам мовець відповідає на питання. У такому питанні міститься центр сприйняття, акцентується увага сприймача тексту на важливих, на погляд автора, аспектах. Питання залучає адресата до співучасті в подіях, роздумах, зацікавлюючи у відповіді: *«Аж ось ... Що там чорніє на путі? / Голгофа – і на ній марою виступає / Моя любов, розп'ята на хресті!»*⁹; *«Нехай ти стала вже не та ... / Чому ж вони не замірили, / Твої уста? Бо ті уста / Ще ж не зів'яли, не змарніли»*¹⁰; *«Чого життя без сміху варте? / Нам сміх скрашає кожну мить / І нищить зло ...»*¹¹; *«Він рицар був славетний, / Рубака достометний ... / А хто була вона? / Тендітна, гарна пані, / Два роки по віддані, / Покірлива жона»*¹².

Структура питання-відповіді створює у поетичному мовленні М. Вороного складні смислові зіткнення, протиставлення, допомагає «живописати» (змальовувати картини), відтворювати зорові, звукові

асоціації та ін.: «Хто я? Бідний трубадур, / Ви – красуня богорівна»¹³; «Минуть літа, і що ж? погаснуть очі-зорі, / Змарніє личенько, зігнеться пишний стан / І зникне навіть тїнь краси ... / Memento tori!»¹⁴; «Бачу небо променисте; / Бачу поле біле, чисте ... / Хто це в саях? Я і ти ...»¹⁵; «Ось чую ... Що то ляскотить, / В яснім повітрі аж дзвентить? / То соловейків спів»¹⁶.

Також у поетичних текстах М. Вороного структури питання-відповідь відтворюють динаміку емоційного та мислительного процесу, розкриваючи в такий спосіб механізми внутрішньої мисленневої роботи: не лише питання, а й передбачення, сумніви, можливі відповіді, знову питання й пошуки відповіді: «Що ж дало мені ти? Муки? / Муки ті, що до розлуки / Жерли серце, наче круки, і сушили мозок мій!»¹⁷; «Навіщо гамір цей? Чого хочать вони? / Який їх ідеал? Лад космополітичний? / Дарма! У відповідь лиш дзвонять кайдани / І стогоном гуде концерт цей хаотичний!»¹⁸.

Питання-припущення в мовотворчості М. Вороного відіграють важливу роль, вони містять описи, цілі картини, характеристики, повідомлення додаткової інформації та ін., а отже, семантично розширені. Характерним для поетичного мовлення митця є подвійне питання: перша частина – власне питання, друга – питання-припущення: «Але то хто, неначе тїнь / В саду при єзуїтській школі / Сидить, отдавшися сваволі / Думок пекучих і вражїнь? / Чи посланець то бернардинський / А чи захожий кармелїт? / Ба, ні. То учень-єзуїт, / То Казїмїр Корчак-Леїцинський»¹⁹; «А що ж нам лишає старий рік у спадок, / Крім жалю, журби і нудьги? / Чи тільки зневіру, чи тільки упадок, / Несплачені векселі й борги? / Чи тільки безрадість, оспалість і млявість, / Що в серці остужують кров?»²⁰; «Що він готує нам, яке несе життя? / Чи знов жахи? Чи знов кровопролиття?»²¹.

Ліричні питання-припущення в мовотворчості М. Вороного виражені переважно конструкціями з часткою **чи**. Варто зазначити, що в поетичних текстах автора вони складають ряди альтернативних питань із часткою **чи**, які не потребують ні відповіді, ні вибору; вони містять стверджувальну інформацію, повідомлення. Форма альтернативних питань дає можливість окреслити, перелічити різні аспекти того, про що йдеться: «Україно! Мамо люба! / Чи не те ж з тобою сталося? / Чи синів твоїх багато / На степах твоїх зосталося? / Чи вони ж не відцурались, / Не забули тебе неньку, / Чи сховали жаль до тебе / І кохання у серденьку?»²²; «Розлюбити тебе,

розлюбити тебе. / Та чи ж сонце розлюблюють квіти? / Та чи ж можна примусити серце слабе / Те, чим б'ється воно, не любити?»²³; «Чи побачив я в сні давню милу мою / І від неї почув знову слово «люблю», / Чи то світлі надії, які предчуття, / Що так гарним здалось мені бідне життя?»²⁴.

Інформативність питальних структур у поетичному мовленні не викликає сумніву. Питання, що містить і власне питання і повідомлення, визначають як питання-повідомлення. Вони мають розгорнуту, поширену структуру, містять значну частину основного інформативного змісту поетичного тексту (повідомляють, зображають, змальовують, відображають), відтворюючи процес сприйняття. Перед читачем/слухачем постають події, явища, предмети, особи як реальні, «оживлені», розкривається внутрішній світ ліричного героя. Проте варто зазначити, що саме в процесі сприйняття і ставиться питання, тобто такі ліричні питання не втрачають власне питального значення: *«Чи пам'ятаєш дні ті гарні, ясні, / Коли сміялось сонце, грало море, / А ми на скелі вдвох стояли щасні ... / Чи пам'ятаєш їх ти, моя зоре? / Чи пам'ятаєш всі ті обіцяння / Ділить зі мною радощі і горе – / Ті любі мрії вірного кохання ... / Чи пам'ятаєш їх ти, моя зоре?»²⁵; «Пам'ятаєш: на морозі / Як ми щиро обіймались, / Як ми палко цілувались, / І в знемозі / Зомлівали, наче п'яні?»²⁶; «Тихо ... Що то ніби грає, / Ніби жалібно співає, / Іскорками, блискавками, / Огневими стрілоньками / Блискає, тремтить?»²⁷.*

Питання-припущення часто ускладнені порівняннями: до кого/чого подібний предмет мовлення, з ким/чим можна його порівняти, з ким/чим можна зіставити внутрішній стан, переживання, враження та ін.: *«Як тяжко жити в ті похмурі дні, / Коли нема де серцю відпочити, / Коли обсядуть думи навісні – / Голодні, голі, мов циганські діти ... / Куди від них подітися мені?»²⁸.*

Поєднання в одному висловлюванні повідомлення і питання є одним із способів семантичної конденсації, сприяє розширенню інформаційного потенціалу поетичного тексту, що ми й спостерігаємо в поетичному мовленні М. Вороного.

Отже, ідіостилію М. Вороного найбільш характерні такі питальні конструкції: питання безвідповідні, питання-відповіді, питання-припущення, питання-повідомлення, комбіновані й ускладнені питальні структури. Вони є важливими, а в деяких поетичних комунікативних ситуаціях – основними засобами архітектоніки

авторського тексту, залучаючи читача/слухача до активної участі в процесі пізнання світу.

¹Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. – К., 1999. – С.331; ²Якобсон Р. Лінгвістика и поезика // Структуралізм: «за» и «против». – М., 1975. – С.57; ³Ковтунова І.І. Поетический синтаксис. – М., 1986; ⁴Вороний М.К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. – К., 1996. – С.156; ⁵Бахтин М.М. Естетика словесного творчства. – М., 1986. – С.306; ⁶Бахтин М.М. Там само. – С.306 – 307; ⁷Вороний М.К. Знач. праця. – С.123; ⁸Вороний М.К. Там само. – С.109; ⁹Вороний М.К. Там само. – С.133; ¹⁰Вороний М.К. Там само. – С.124; ¹¹Вороний М.К. Там само. – С.100; ¹²Вороний М.К. Там само. – С.88; ¹³Вороний М.К. Там само. – С.76; ¹⁴Вороний М.К. Там само. – С.51; ¹⁵Вороний М.К. Там само. – С.45; ¹⁶Вороний М.К. Там само. – С.40; ¹⁷Вороний М.К. Там само. – С.34; ¹⁸Вороний М.К. Там само. – С.36; ¹⁹Вороний М.К. Там само. – С.178; ²⁰Вороний М.К. Там само. – С.170; ²¹Вороний М.К. Там само. – С.169; ²²Вороний М.К. Там само. – С.143; ²³Вороний М.К. Там само. – С.124; ²⁴Вороний М.К. Там само. – С.72; ²⁵Вороний М.К. Там само. – С.125; ²⁶Вороний М.К. Там само. – С.52; ²⁷Вороний М.К. Там само. – С.128; ²⁸Вороний М.К. Там само. – С.44.

М.В.Шевченко, канд. філол. наук

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ О.ОЛЕСЯ: ДО ПРОБЛЕМИ ЙОГО ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

У статті розглядається проблема інтертекстуальності Олександра Олеся, особливості його поетичного дискурсу, коло абстрактних асоціацій, які формують поетичну картину світу митця

The article presents the intertextuality problem of Olexandr Oles' peculiarities of his poetic discourse, circle of the abstract associations forming his poetic world view.

Термін «дискурс» останнім часом набув широкого змісту, дедалі частіше його використовують при висвітленні різних галузей знань, далеких від лінгвістики¹. Зважаючи на цю обставину, а також на певну «розмитість» поняття «дискурс» у сучасних лінгвістичних і лінгвістичних дослідженнях, зауважимо, що в пропонованій розвідці ми виходимо із розуміння дискурсу, «як зв'язного тексту, зануреного в екстралінгвістичний контекст»². Йдеться, звичайно, не

лише про якийсь певний текст, але й загалом про весь вербальний доробок, конкретного мовця (втора), тобто про всі «тексти в їхній текстовій даності і в їхніх обставинах»³. Саме таким, власне, було первісне визначення цього поняття в зарубіжній лінгвістиці 70-х років минулого століття. Якщо ж ідеться про дискурс поетичний, то він корелює з поняттями «поетичне мовлення», «ідіостиль поета», «індивідуальне мовлення поета», хоча й не цілком тотожний їм у межах різних лінгвопоетичних чи лінгвостилістичних парадигм. З огляду на наші завдання, певні термінологічні нюанси у тлумаченні вказаних понять не видаються надто суттєвими, щоб спеціально зупинятися на них. Тому зазначимо лише, що далі ми користуватимемося згаданими термінами для уникнення мовної одноманітності.

Принциповим положенням, з якого ми виходимо, аналізуючи деякі особливості поетичного дискурсу О.Олеся, є те, що поетичне мовлення кожного поета передбачає сукупність найбільш звичних для нього засобів вербалізації його концептуальної системи⁴. Реалізуючи свій художній потенціал, поет перетворює «звичні» (конвенційні) засоби комунікації на специфічну систему власного поетичного ідіолекту. Суттєвою рисою поетичного мовлення О.Олеся є притаманний йому характер символів і асоціацій, пов'язаних із ними і відтворених у текстуальних зв'язках. У художньому, і особливо поетичному тексті, внутрішньо текстові зв'язки і пресупозиції є надзвичайно складними і багат шаровими, а тому вибір елемента, котрий ними визначається, включає практично нескінченний ряд елементів, поєднаних найскладнішими асоціаціями⁵. Варто також наголосити, що асоціації, як специфічні складові смислу поезії, є не стільки його інформативною частиною, скільки сугестивною. «Гіпнотичний» вплив поезії О.Олеся здійснюється насамперед поетикою звичайних, буденних слів. Проте дібрано і вжито їх у такий спосіб, що у своїй сукупності вони формують його «полістилістичний лексикон» – своєрідну, символістську мову індивідуальної моделі світу⁶.

Словесне кодування навколишнього світу, котрий сприймається всіма органами чуття, синестезичні поєднання слова, метафоричні й метонімічні словесно-художні образи створюють в Олесевої поезії неперевершену симфонію життя у всій його повноті, розмаїтті й суперечливості. Емоційна палітра поета теж багатогранна, вона не вичерпується, на нашу думку, хрестоматійним протиставленням

«журба – радість», «щастя – мука». Саме так, до речі, визначав свого часу М.Грушевський смислову доміанту всієї поезії О.Олеся, ставлячи водночас із цим дуже високо їх формальну складову. «Закоханий співець природи», «майстер півтонів», котрий «вдовольняється легкими натяками й обрисами, пересуваючи поетичний нерв від образів природи до настроїв серця»... – М.Грушевський не шкодував прихильних оцінок для поета. Аналізуючи його доробок, зокрема, першого десятиріччя, вчений наголошував також на вмінні митця «прозоро і сильно представити тяжку путь пророчого духу», розглядав його як «майстра нової форми – найсильнішого представника українського символізму»⁷.

Проте, у двадцяті-тридцяті роки минулого століття така оцінка О.Олеся як «першорядного поета» не була одноставною. Неприйняття Олеся-поета, як відомо, особливо категорично й запально демонстрували неокласики, з-поміж них М.Зеров. Він закидав Олесеві «провінціалізм», «вузькість поетичних образів», «обмеженість старим образним матеріалом», «бідність літературних стимулів»⁸. Говорячи про «бідність літературних стимулів», М.Зеров, певно, відштовхувався від власних естетичних принципів «ученої поезії», «філологізму» як єдиної, на його думку, прийнятної засади поетичної творчості»⁹. М.Зеров як найяскравіший представник неокласицизму справді у своїх поезіях демонстрував характерний для дискурсу неокласиків «високий рівень інтертекстуальності, зорієнтованість на стильову досконалість європейського класичного мистецтва слова в єдності зі здобутками національного письменства»¹⁰. Олександр Олесь на протигагу цьому «античному дискурсові» йшов, радше, від «здобутків національного письменства», органічною складовою якого були й надбання інших культур. Не заглиблюючись у царину літературознавства, наголосимо лише на такому. Символічна мова О.Олеся була, безумовно, далекою від «культивованої природи»¹¹ М.Зерова. Проте вона не була «гіршою», вона була «іншою». Прикметно, що в цій «іншості» знаходилося місце і для елементів античного дискурсу – асоціацій, пов'язаних з образним світом античності (пророк Ілля, Давид, Моїсей, Ісус, Голгофа, Пресвята Діва, Іуда, Діоген, Герострат, Єрусалим, Соломон, Пегас, Парнас, Еол, Горацій), і ремінісцентного компонента – відблиску інших культурних світів та епох (Міллер, Гете, Данте, Петрарка, Беранже, Байрон, Лаура і Беатріче, Коломбіна і П'єро, Фауст, паяц тощо)¹².

Текстуальне освоєння прецедентних текстів (ПТ) у поетичному мовленні О.Олеся набуває різних форм¹³. Аналіз його поезій переконливо свідчить, що свій поетичний образ світу О.Олесь майстерно моделює не лише шляхом вербального «закарбування» безпосередньо чуттєвого сприйняття фрагментів навколишнього світу («співає як птах»). Глибинний, образно-смісловий компонент поетової моделі світу формується також широким колом абстрактних асоціацій. Вдаючись до ПТ, О.Олесь демонструє діалогічність свого поетичного мовлення: поетове «я», перебуваючи «саме тут і саме зараз», веде своєрідний діалог із простором і часом, використовуючи культурні запозичення, різновидом яких і виступають прецедентні тексти. Така діалогічність викликає (має викликати) в читача змістово-філософські асоціації, забезпечує перегук минувшини й сьогодення, своєрідну «часову наступність». Цікаво, що ПТ переважно використовуються не в ліричних поезіях, а в громадянській ліриці поета, зокрема в його сатиричній збірці «Перезва».

Функціонально-сміслові навантаження такого типу ПТ можна порівняти з роллю, яку відіграють у культурній свідомості людини міфи й легенди, уособлюючи її пам'ять, даючи можливість «оцінювати події різних часових дистанцій, знаходити між ними зв'язок, висвітлити й зрозуміти стан людини, її мандрівку історією»¹⁴. Подібні ПТ як ядро словесно-художнього образу вирізняє підсилена метафоричність, оскільки вони несуть у собі «зерна вічних правд» про буття¹⁵ і переносять їх у реальне життя. Наведемо для ілюстрації деякі поетичні рядки: *Так, як Данте любив Беатріче, як Петрарка Лауру любив, так люблю я тебе, моя пташко; Діогене, ти й тепер Шукав би з ліхтарем людини...; Віця побігла до палат. В той час Бетховена сонату Грав на роялі демократ. І виникали дивні звуки, Мов з тіста випечені руки...; Вірю я, що обороне Сам себе мій край... О мій велетню Самсоне, пута розривай!*

Ремінісцентний (у широкому розумінні цього слова) компонент у поетичному дискурсі О.Олеся не вичерпується біблійними, античними чи історико-культурними ПТ-номінаціями. У словесну тканину його поезій у різний спосіб органічно вплітаються фольклорні (українські, слов'янські, західноєвропейські, східні) алюзії, рядки з класичної української літератури: *Кому повім печаль свою; Борітеся – поборете; Гора завагітніла – гора родила мишу; хай в киселевих берегах тече негаймо мед солодкий; груші на вербі;*

«Не ходи, Грицю»; Сиджу без штанів я та й думку гадаю: Чому я не їду до рідного краю.

«Зерно вічної правди» пов'язується, звичайно ж, із загальновідомою культуремою *Фауст*, яку не оминув своєю увагою поет. У широковідомій поезії «Чари ночі» її вжито в семантичному контексті плинності й незворотності часу-буття: *І схочеш ти вернуть собі, Як Фауст, дні минулі. Та знай: над нас боги скупі, Над нас – глухі й не чулі.* Окрім цього, прозорого, так би мовити, декодування ПТ-номінації, нашу увагу привернув значно глибший, архаїко-міфологічний підтекст цієї поезії, особливо її першої частини. У ній наче зійшлися дві традиції – християнська і язичницька. Зачарування життям, епікурейська насолода (*лови летючу мить життя*), первісна насолода життям – це символіка повноти й екстазу буття вербалізована, зокрема в лексичних одиницях: *чари, розкоші, бенкет, багаття, іскра, обійми; цілуй, гори, хміль, впивайся, закохайся, тремтить; палкий, рвійні, п'яні* тощо. Але в контексті символістської спрямованості поетичного мовлення О.Олеся вони набувають значно ширших, діонісійських асоціацій. Увесь вірш можна розглядати як широку ремінісценцію епікурейства та діонісійства в його ренесансному розумінні – утвердженні радощів буття. Підтвердження нашої думки знаходимо, до речі, в самого поета. Після відвідин 1915 року Гуцульщини в листі до дружини він писав про свої враження від тамтешнього свята («храму»): «Я стояв, дивився і не міг надивитися на сей прекрасний народ, що не знав панщини, що зберіг власну душу, мову й старосвітські звичаї, повні краси. Філософія у них епікурейська: «Життя – мент, і треба набутися»¹⁶.

Підсумовуючи наші міркування щодо особливостей поетичного дискурсу О.Олеся і, зокрема, його інтертекстуальності, варто наголосити, що будь-які кількісні показники не можуть розкрити якісний бік, естетичний бік поетичного мовлення; вони, «надто грубі для того, щоб схопити тонкі нюанси стилю»¹⁷.

Тому ступінь міжтекстуальності Олесевої поезії слід визначати в контексті загальних особливостей його ідіостилу, головною з яких є природність вербалізації поетового «я», пріоритет «звичайних, наших, простих квітів» над «жемчугом і діадемою». Таким чином, роль і місце ПТ у поетичному дискурсі О.Олеся маємо визначати не кількістю їх уживання, а зважаючи на їхню художньо-естетичну

доцільність і органічність у словесно-змістовій площині поетичного твору.

¹Рожественская Н.В. Многозначность термина дискурс // Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах: Матер. Всеукраїнської наук. конф. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 111-115; ²Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 136-137; ³Степанов Ю.С. Альтернативный мир, дискурс // Язык и наука конца XX века: Сб. науч. ст. – М., 1995. – С. 39; ⁴Лазебник Ю.С. Модель мира: поэзия. – К., 1996. – С. 98; ⁵Вольф Е.М. Прилагательное в тексте («Система языка» и «картина мира») / Лингвистика и поэтика. – М., 1979. – С. 133; ⁶Лазебник Ю.С. там само. – С. 14; ⁷Грушевський М. Поетія Олеся // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.. (у трьох книгах). Книга перша. – К., 1994. – С. 257-265; ⁸Петров В. Проблема Олеся // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. (у трьох книгах). Книга перша. – К., 1994. – С. 276; ⁹Петров В. Там само. – С. 280; ¹⁰Черевченко О.М. Інноваційні підходи до аналізу художньо-поетичного мовлення (на прикладі поетичної творчості Ю.Клена) // Матер. Всеукр. наук. конф. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 254; ¹¹Білокінь С.І. Закоханий у владу слів. М. Зеров – доля і книги. – К., 1990. – С. 26; ¹²Ілюстративний матеріал дібрано з: Олександр Олесь. Твори в двох томах. – Т. 1. – К., 1990; ¹³Шевченко М. Функціонування національно-словесних художніх образів у контексті міжкультурних запозичень (на прикладі українського поетичного мовлення) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Літературознавство, мовознавство, фольклористика. Випуск 11. – К., 2001. – С. 70-72; ¹⁴Микулашек М. Миф как парадигма сознания и бытия // *Literaria humanitas* IV. Roman Jakobson. – Brno, 1996. – С. 99; ¹⁵Микулашек. М. Там само. – С. 101; ¹⁶Олександр Олесь. Твори в двох томах. – Т. 1. Примітки. – К., 1990. – С. 887; ¹⁷Родзевич Н.С. Питання стилю в сучасному англо-американському мовознавстві // Питання теорії мови в зарубіжному мовознавстві. – К., 1976. – С. 216.

ПОЛЬСЬКИЙ МОВНИЙ ОБРАЗ НЕЗАБУДКИ (НАЗВА, ГІПЕРОНІМИ, ГІПОНІМИ)

У статті здійснюється реконструкція мовного образу незабудки за методологією Єжи Бартмінського, яка використовується в етнолінгвістичному “Словнику народних стереотипів і символів” (“Słownik stereotypów i symboli ludowych”). Відповідно до цієї методології експлікація будується за фасетами. Автор розвідки представляє три фасети польського мовного образу незабудки: назва, гіпероніми, гіпоніми.

The author makes reconstruction of the linguistic image of the flower forget-me-not on the base of the Jerzy Bartmiski's methodology, used in the “Dictionary of folk stereotypes and symbols” (“Słownik stereotypów i symboli ludowych”). According to the methodology the explication part of the article has facet structure. The author presents three facets of the Polish linguistic image of the flower forget-me-not: name, hyperonyms, hyponyms.

Одним з найактуальніших напрямів сучасного мовознавства є етнолінгвістика. Найбільш розвиненими у слов'янському світі на сьогодні є російська та польська етнолінгвістичні школи. У межах російської етнолінгвістики виділяють дві течії: історичну й діалектологічну, а в Польщі сформувалася потужна школа когнітивної етнолінгвістики¹. Метою етнолінгвістичних студій є реконструкція картини світу, закріпленої в мові певного етносу.

Поняття мовної картини світу, як і ідеї, на які спирається сучасна етнолінгвістика, не є винаходом останніх років. Вони пов'язуються з іменами І.Г. Гердера, В. фон Гумбольдта, Ф. Боаса, Л. Вайсгербера, Е. Сепіра й Б. Уорфа, О.О. Потебні та ін. Розуміння мовної картини світу безпосередньо пов'язане з поняттям внутрішньої форми слова та внутрішньої форми мови, які були впроваджені в мовознавство В. фон Гумбольдтом та О.О. Потебнею (це питання детально висвітила Т.О. Черниш²). Ми не розглядатимемо тут історії етнолінгвістики, ані становлення поняття мовної картини світу, оскільки ці проблеми заслуговують на окреме дослідження. Зазначимо лише, що у своїй праці ми спираємося на дефініцію Є. Бартмінського та Р. Токарського, за якою мовна картина світу – це “певний набір суджень, закріплених більшою чи меншою мірою в

мові та вкладених у значення слів або ж цими значеннями імплікованих, який повідомляє про риси і способи існування об'єктів позамовного світу”, “втілення комплексу відношень, що містяться в мовному оформленні тексту та виникають зі знань про позамовний світ”^{*3}.

Метою нашої розвідки є вивчення польського мовного образу незабудки, який становить фрагмент польської мовної картини світу. Є. Бартмінський та С. Небжеговська, досліджуючи питання категоризації та встановлюючи набір фасетів для опису мовних стереотипів, торкалися проблеми реконструкції мовного образу квітів⁴. Розглядала окремі питання відтворення мовного образу квітів також А. Вежбіцька⁵. Мовний образ квітів, представлений у сучасній польській поезії, був предметом вивчення в монографії Д. Пекарчик⁶. Ми ж досліджуємо мовний образ незабудки на матеріалі лексикографічних, фольклорних, етнографічних даних і прагнемо реконструювати відповідний фрагмент польської народної мовної картини світу.

Дослідження здійснюється на матеріалі даних, зібраних нами в Етнолінгвістичному архіві Відділу текстології та граматики сучасної польської мови Інституту польської філології Університету Марії Склодовської-Кюрі в Любліні (керівник відділу – Є. Бартмінський)**. Для реконструкції мовного образу незабудки ми використовуємо методологію, розроблену Єжи Бартмінським для етнолінгвістичного “Словника народних стереотипів і символів”⁷. За цією методологією мовний образ предмета чи явища описується у вигляді статті етнолінгвістичного словника. Кожна така стаття складається з кількох елементів: вступу, експлікації та документації⁸. Експлікаційна частина має фасетну структуру, а документаційна – жанрову. У нашій розвідці представлено лише вступну та три фасети експлікаційної частини (назва, гіпероніми, гіпоніми) лексикографічної статті про незабудку. Решта фасетів і документація будуть висвітлені в наступній праці.

Дослідження здійснюється на матеріалі польської мови й присвячене образу незабудки в польській мові та культурі, тому, використовуючи в експлікаційній частині слово *незабудка*, ми маємо на увазі польське суспільне уявлення про об'єкт *niezapominajka*, відтворене нами при аналізі лексикографічних, етнографічних та фольклорних даних.

Niezapominajka, niezabudka – укр. *незабудка* ‘квітка з дрібними блакитними (зрідка білими, жовтими, рожевими) квіточками, яка довго цвіте, росте на вологих луках, біля водоймищ або вирощується біля штучних ставків, у парках, садках’ (*Myosotis*).

Вступ. Незабудка, як будь-яка квітка, є символом весни, молодого життя, життєвої сили й радості⁹. Колір пелюсток квітів має важливе символічне значення: блакитний колір означає таємницю, щире самозречення, жертівність¹⁰, тому незабудка, яка має блакитні квітки (хоча квітки окремих сортів незабудки бувають жовтими чи іншого кольору), сприймається як символ таємничості й самозречення. У популярних в епоху бідермеєру збірниках, присвячених мові квітів, незабудка визначалася так: “*trzy słowa przypominają o pragnieniu spotkania – nie zapomnij mnie!*” (‘три слова нагадують про бажання зустрітися – не забудь мене!’)¹¹, “*posłuchaj, co szeptem ten kwiatuśzek*” (‘послухай, що шепоче ця квіточка’)¹². Ці дані відображають основне символічне значення незабудки, а саме: вічну (або принаймні тривалу) пам’ять, нагадування про когось¹³. Також незабудка вживається як символ чоловічої постійності, вірності¹⁴.

Експлікація. Назва. Назва *niezapominajka* сьогодні має загальнопольський характер і використовується для позначення поширеної в Польщі квітки (бл. 10 сортів), яка росте як дико, так і спеціально вирощується в парках та садках. Загальнопольська назва *niezapominajka* використовується з XVIII ст. і походить від старопольських форм *nie-zapominaj-mię* ‘не забувай мене’ (1528) та *nie-zapomni-mię* ‘не забудь мене’ (друга половина XV ст.), які є перекладом німецького *Vergiss-mein-nicht* ‘те саме’ (1408)¹⁵. Регіональна назва *niezabudka* з’явилася у другій половині XVIII ст. Її походження пояснюють так само¹⁶. Хоча варто зазначити, що для польської мови таке тлумачення є недостатнім. Таким же є механізм творення української та російської назви *незабудка* від конструкції *не забудь*, а для польської мови ця назва є запозиченням з української (чи російської), яке функціонує як східний (навіть означуваний як львівський¹⁷) діалектизм.

Назва квітки *Myosotis* у більшості індоєвропейських мов є формацією, похідною від конструкції *не забудь (мене)*¹⁸, проте, чим зумовлене використання такої назви саме для цієї рослини, пояснити складно. Так А. Баньковський зазначає, що, імовірно, поява назви зумовлена магічними діями¹⁹, не уточнюючи, якими. П.Я. Черних

пише, що, за народними віруваннями, той, хто носить ці квіти, захищає себе від невірності коханого (коханої)²⁰, не подаючи, чим мотивується це вірування. Лише Етимологічний словник української мови наводить можливе пояснення: “назва рослини зумовлена тим, що її квіти довго не в’януть, у зв’язку з чим їх звичайно дарують на пам’ять (*на не́ забудь*)”²¹. У сербській мові незабудка називається *споменак, поменак, незаборавак, мајкине очи, мачије очи, поточница, жабинац*²². За даними В. Чайкановича, П. Софрич занотував про виникнення квітки легенду з околиць Ниша, про яку каже, що вона народна²³. За цією легендою, одна дівчина захотіла, щоб хлопець приніс їй певну красиву блакитну квітку з-над прірви. Хлопець пішов, але впав у прірву й загинув. Останні слова, які він скерував до дівчини, були: “Не забудь мене!” (Не заборави ме!), звідки й залишилася квітці назва незабудка (незаборавак)²⁴.

Питомою старопольською назвою квітки *Myosotis e żabie oczka*²⁵. Точний відповідник цієї назви (з точки зору будови) знаходимо в українській мові (*вочка жабині, вочка жаб’ячі, очі жабині, очка жабині* ‘*Myosotis arvensis*’; *очка жабині, очка жаб’ячі* ‘*Myosotis sp.*’²⁶), а часткові відповідники функціонують як в українській (*жаб’юрки* ‘*Myosotis scorpioides L.*’²⁷), так і в сербській мові (*жабинац*²⁸). В. Чайканович пише: “Найдавніша назва рослини, безсумнівно, жабинац, оскільки таке ж слово знаходимо в польській (жабик) і сербо-лужицькій (жабијаца квјетка)”²⁹.

Поява в старопольській назві *żabie oczka* іменника *oczka*, на нашу думку, мотивується подібністю форми квітки до форми очей. Підтвердження цієї тези знаходимо в А. Баньковського, який не висловлює прямо такої гіпотези, але спонукає до її виникнення, говорячи: “давнім грекам ця квітка нагадувала мишачі вуха (*myos-ōta...*)”³⁰. А. Спультник пише, що назва *ptasze oczka* з XVI ст. означала рослину *Veronica L.* – укр. *вероніка*, а з XVIII ст. використовується також як назва сорту незабудки (*Myosotis L.*) “від форми квітів, подібних до очей”³¹. Аргументом на користь того, що основна риса, підкреслена в назві *żabie oczka*, – це власне схожість квітки до очей, є варіативність прикметникового елементу в іншій польській назві квітки *ptasze oczka*³², *ptasie oczko / ptasze oczko*³³ (див. також нижче), у відповідних українських словосполученнях: *очі гадячі* ‘*Myosotis alpestris R.W. Schmidt*’; *вічка павині* ‘*Myosotis scorpioides L.*’; *очко риб’яче* ‘*Myosotis sp.*’³⁴, – а також у сербських назвах: *мајкине очи, мачије очи*³⁵.

Поява у старопольській назві *żabie oczka* прикметника *żabie* може пояснюватися по-різному. В. Чайканович припускає, що “з огляду на те, що рослина називається також *majkine* очи, не є неймовірним, що жаба тут означає якесь старовинне жіноче божество, атрибутом якого вона була”³⁶. Автор також стверджує, що “в далекому минулому наша язичницька богиня родючості, відома під суфеміністичною назвою Баба, уявлялася у вигляді жаби”³⁷. Проте, можливо, що означення *żabie* з’явилося в назві квітки через те, що незабудки ростуть переважно на вологих луках, на берегах водоймищ і под., тобто там, де водяться жаби. У таких болотяних, вологих місцевостях та самих водоймах живуть також інші тварини й риби, що відбито в українських народних назвах незабудки: *очи гадячі* ‘*Myosotis alpestris* R.W. Schmidt’, *гадече зілля* ‘*Myosotis incrassata* Guss.’, *гадече зілля* ‘*Myosotis scorpioides* L.’, *ящурчина квітка* ‘*Myosotis sylvatica* Hoffm.’, *очко риб’яче* ‘*Myosotis* sp.’³⁸.

Деривати від назв *niezapominajka*, *niezabudka* зафіксовані лише у Словнику польської мови за ред. В. Дорошевського: *niezapominajkowy*, *niezabudkowy*. Обидва прикметники мають два значення: 1) такий, що стосується незабудок, зроблений із незабудок; 2) про світло-блакитний колір³⁹.

Синонімами назви *niezapominajka* є регіоналізм *niezabudka*⁴⁰. М. Банько кваліфікує останню назву як розмовну або регіоналізм⁴¹, а С. Дубіш – як львівський регіоналізм⁴². Зафіксовані також інші варіанти назви: *niezapominaj* / *niezapominajka* / *niezapomni* / *nizezapomninię* (*nyezapomnnyumo*)⁴³; *ńezapómńalki*⁴⁴, – та назви незабудки: *barwa*, *pacierzyczka*, *ptasie oczko* / *ptasze oczko*⁴⁵; *nieznajki*⁴⁶; *zabie џ ocko*⁴⁷, *żabie oczko*⁴⁸; *ń'ezabãtka*, *ńezabãčka*, *ńezegãdka*, *niezapinajmajtki* (“żartobl. o niezapominajce” ‘жартома про незабудку’)⁴⁹; *ńezabačnica*⁵⁰.

Назви *niezapominajka* та *niezabudka* уже були проаналізовані вище. Походження варіантів *niezapominaj* / *niezapominajka* / *niezapomni* / *nizezapomninię* (*nyezapomnnyumo*)⁵¹, *ńezapómńalki*⁵² пояснюється так само, як походження загальнопольської назви *niezapominajka*.

Назва *barwa*⁵³ мотивується визначною рисою незабудки – яскравим кольором квітки.

Назва *pacierzyczka*⁵⁴ походить від *pacierze* ‘чотки’ і, очевидно, спирається на подібність способу розташування квіток на стеблі до способу розташування елементів чоток (квітки ніби намистини, нанизані на нитку стебла).

Про означуваний елемент у сполучі *ptasie oczko* / *ptasze oczko*⁵⁵ уже йшлося вище, а про означення детальніше ми говоритимемо в підрозділі гіпоніми.

Словотворча структура іменника *nieznajki*⁵⁶ здається цілком прозорою. Очевидно, що мотивуючими елементами тут є заперечна частка *nie* ‘не’ та дієслово *znać* ‘знати’. Проте, якщо розглядати такий варіант появи аналізованої назви, залишається незрозумілим, чим він викликаний. Якщо ж припустити, що діалектний іменник *nieznajki* виник внаслідок спрощення загальнопольської назви *niezapominajki* шляхом опускання форманту (*-apomi-*), знаходимо відповідь на поставлене питання, адже спрощення є звичайним процесом, викликаним дією тенденції до економії мовних засобів, а крім того, такий “спрощений” іменник отримує додаткову уявну словотворчу мотивацію у вигляді реалізації існуючої в польській мові словотворчої моделі – творенні деривата від існуючих слів *nie* та *znać*.

Про сполуки *zabie w oczko*⁵⁷, *zabie oczko*⁵⁸ уже йшлося вище, а також ітиметься у підрозділі гіпоніми.

Лексеми *ńezabãtka*, *ńezabãčka*⁵⁹, *ńezabačnica*, за легендарною, походять від сполуки *ńe z'abõča* ‘не забути’: *Jak Pan Bóg dövöl jim'ona kv'atom, tẽ ńezabõtka z'abõča suw eje m'ono i copnã sã do Pana Bw ega, žebẽ jẽš röz p'w ev'edzõl jẽ to m'ono. A Pan Bóg jẽ řek: Bez to, že mõš v'ater w glov'e ji z'abõča jẽ suw eje m'ono, to bãdžeš sã na v'edno nazeva ńezabõtka*⁶⁰ (‘коли Господь Бог надавав назви квітам, незабудка забула своє ім'я і повернулася до Бога, щоб він іше раз сказав їй цю назву. А Бог сказав, що через те, що в неї вітер у голові і через те, що забула своє ім'я, вона буде зватися незабудкою’).

Жартівливе переосмислення назви *niezapominajka* представляє іменник *niezapinajmjtki* ‘не зацібай штани’⁶¹.

Назва *ńezegãdka*, згідно з народною етимологією, пояснюється так: “*ńezegãdka ńikogo ńe zagadẽje, a jednak lãdze o ńe pam'atajã*” ‘незабудка ні до кого не заговорить, а все-таки люди про неї пам'ятають’⁶².

Гіперонімами для незабудки (пол. *niezapominajka*, *Myosotis*) є *kwiat* ‘квітка’ – загальне⁶³; *kwiatek* ‘квіточка’⁶⁴; *kwiateczek* ‘квітенька’⁶⁵. З огляду на місце зростання незабудка належить до польових квітів: *kwiat polny*⁶⁶, а також квітів, які ростуть на болотах: *blotna niezapominajka*⁶⁷, *niezapominajka blotna*⁶⁸, *niezapominajek*

*blotny*⁶⁹. З огляду на колір незабудка визначається як *kwiat niebieski*⁷⁰ ‘блакитна квітка’.

Гіпоніми. Назви *niezapominajka*, *niezabudka* (та їх варіанти) можуть використовуватися як для означення незабудок як різновиду рослин (*Myosotis*) (див. вище), так і окремого сорту незабудок – незабудки болотяної (*Myosotis palustris* = *Myosotis scorpioides*): *niezabudka lud.*, *niezapominaj mnie*, *niezapominajka*, *niezapominajki*, *niezapominek*⁷¹. При цьому іменникова назва може вживатися як самостійно, так і з означенням *blotna* ‘болотяна’: *blotna niezapominajka*⁷², *niezapominajka blotna*⁷³, *niezapominajek blotny*⁷⁴.

Назва *zabioczy lud.*, *żabie oczka*⁷⁵, *żabie oczy*⁷⁶ так само може вживатися по відношенню до сорту незабудки болотяної (*Myosotis palustris* = *Myosotis scorpioides*). Як уже зазначалося, в цій сполуці підкреслюється подібність квітки до очей.

Крім того, незабудка болотяна може називатися *modrę krępk'i*⁷⁷. Поява означення *modrę* ‘сині’ зумовлена кольором квітки, а означуваний іменник *krępk'i*, імовірно, мотивується тим, що незабудка болотяна квітне суцвіттями (пор. кашубське *krępkòwac sã* ‘збиватися в грудки’⁷⁸).

Незабудка болотяна у Словнику польської мови М.С.Б. Лінде називається також *pacierzyczka blotna*⁷⁹. Означення *blotna* ‘болотяна’ зумовлене місцем зростання квітки *pacierzyczka blotna*⁸⁰, мотивація означуваного іменника розглядалася вище.

Назва цього ж сорту незабудки *otočnik*⁸¹ походить від дієслова *otoczyć* ‘оточити’ і може спиратися на те, що незабудки ніби оточують по берегах водойми, або на те, що самі квітки ніби оточують стебло.

Місцем зростання мотивуються назви незабудки болотяної *potozhnize*, *potuzhniza*. М.С.Б. Лінде сам робить біля них відсилач до іменника *potok* ‘потік’⁸².

Незабудка польова (*Myosotis arvensis*) має назву *mysze uszko*⁸³. Про те, що форма бутона квітки нагадувала вуха миші також давнім грекам, уже згадувалося вище.

Незабудка дрібноцвіта (*Myosotis stricta*) називається *ptasie oczka*⁸⁴. Якщо порівняти назви незабудки болотяної *żabie oczka*⁸⁵ та незабудки дрібноцвітої *ptasie oczka*⁸⁶, очевидно стає їхня подібність за формою й кольором до очей, а водночас їхня відмінність у розмірі квітки: незабудка болотяна має більші, а незабудка дрібноцвіта – дрібніші квіти, що й підкреслено в українській назві останньої.

Проаналізувавши мовний образ незабудки за трьома фасетами (назва, гіпероніми, гіпоніми), ми виявили такі її стереотипні риси: незабудка цвіте протягом тривалого часу; її квітки найчастіше бувають світло-блакитного кольору; форма (і блакитний колір) квітки подібна до форми очей, а форма бутона (і його волохатість) – до мишачих вух; квітки розташовуються одна над одною, нагадуючи чотки; незабудка росте на болотах, ніби оточуючи береги водоймищ, а також на полях. Усі ці стереотипні риси незабудки закріплені в польській мові, що й було простежено в нашій розвідці. Аналіз мовного образу незабудки за рештою фасетів буде здійснено в наступних працях.

¹Bartmiński J. Etnolingwistyka słowiańska – próba bilansu // Etnolingwistyka. – 2005. – № 16. – S. 9-28; ²Черниш Т.О. Внутрішня форма мовних одиниць і проблема мовного образу світу // О.О. Потебня й актуальні питання мови та культури: Збірник наукових праць. – Київ, 2004. – С. 83-88; *Тут і далі переклад наш; ³Bartmiński J., Tokarski R. Językowy obraz świata a spójność tekstu // Teoria tekstu: Zbiór studiów / Pod red. T. Dobrzyńskiej.– Wrocław, 1986. – S. 65-81; ⁴Bartmiński J. O profilowaniu i profilach raz jeszcze // O definicjach i definiowaniu / red. J. Bartmiński, R. Tokarski. – Lublin, 1993. – S. 269-275; Bartmiński J., Niebrzegowska S. Profile a podmiotowa interpretacja świata // Profilowanie w języku i w tekście / Pod red. J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego. – Lublin, 1998.– S. 211–224; ⁵Wierzbicka A. Lexicography and Conceptual Analysis. – Ann Arbor, 1985; ⁶Piekarczyk D. Kwiaty we współczesnym językowym obrazie świata. – Lublin, 2004; **Матеріали було зібрано в 2005 р. під час стажування в рамках наукової стипендії, наданої Касою ім. Юзефа Мянвського – Фонду підтримки науки; ⁷Słownik stereotypów i symboli ludowych / Koncepcja łańcucha i redakcja: J. Bartmiński.– Lublin, 1996. – T. 1: Kosmos.– Cz. 1: Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie; Cz. 2: Ziemia, woda, podziemie. – Lublin, 1999; Bartmiński J. Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa // L. Nępor-Ajdaczyc. Polska etnolingwistyka kognitywna.– Kijów, 2007. – S. 57–67; Барминьский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике.– Москва, 2005. – С. 55-86; ⁸Słownik stereotypów i symboli ludowych. Op. cit. – T. 1: Kosmos. – Cz. 1: Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie.– S. 16-17; ⁹Biedermann H. Leksykon symboli. – Warszawa, 2001.– S. 181; ¹⁰Там само. – С. 182; ¹¹Там само.– С. 183; ¹²Там само. – С. 184; ¹³Мова квітів // Literatura Ludowa. – 1978. – R. 4-6. – S. 149; ¹⁴Kopaliński W. Słownik symboli.– Warszawa, 2001.– S. 182; ¹⁵Bańkowski A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 2000. – T. 2. – S. 314; ¹⁶Там само. – С. 314; ¹⁷Uniwersalny słownik języka polskiego / Pod red. S. Dubisza. – Warszawa, 2003. – T. II. – S. 990; ¹⁸Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Москва, 1971. – Т. 3. – С. 59; Bańkowski A. Op. cit. – T. 2. – S. 314;

Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка.– Москва, 1999. – Т. I. – С. 567; Етимологічний словник української мови: У семи томах / Ред. колегія: О.С. Мельничук, В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін. – Київ, 2003. – Т. IV.– С. 65; ¹⁹Bańkowski A. Op. cit. – S. 314; ²⁰Черных П.Я. Указ. раб. – Т. I. – С. 567; ²¹Етимологічний словник української мови... Зазнач. праця. – Т. IV. – С. 65; ²²Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба. По Ангелу де Губернатису / Скупио и саставио Нишевљанин (П. Софрић). – Београд, 1912. – С. 206; ²³Чайкановић В. Речник српских народних веровања о билькама. – Београд, 1994. – С. 191; ²⁴Там само. – С. 191; ²⁵Bańkowski A. Op. cit. – S. 314; ²⁶Кобів Ю. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. – Київ, 2004. – С. 281-282; ²⁷Там само. – С. 281; ²⁸Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба. Нав. дело. – С. 206; ²⁹Чайкановић В. Нав. дело.– С. 191; ³⁰Bańkowski A. Op. cit. – S. 314; ³¹Spólnik A. Nazwy polskich roślin do XVIII wieku. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1990. – S. 116; ³²Там само. – С. 116; ³³Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich, zawierający ludowe oraz naukowe nazwy i synonimy polskie, używane dla zwierząt i roślin od XV-go wieku aż do chwili obecnej. Źródło zestawione z synonimami naukowymi łacińskimi. Zebrał i ułożył Erazm Majewski. – Warszawa, 1894. – Tom II: Słownik łacińsko-polski. Pomnożony porównawczym materiałem, zaczerpniętym z innych języków słowiańskich. – Część druga: M-Z. – S. 508-509; ³⁴Кобів Ю. Зазнач. праця.– С. 281-282; ³⁵Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба. Нав. дело. – С. 206; ³⁶Чайкановић В. Нав. дело. – С. 191; ³⁷Чайкановић В. Из наше старе религије. Наше село. – Београд, 1929. – С. 332; ³⁸Кобів Ю. Зазнач. праця. – С. 281-282; ³⁹Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa, 1958-1962. – Т. I-XI. – Przedruk elektroniczny. – Warszawa, 2000; ⁴⁰Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego. – Op. cit.; Słownik języka polskiego / Pod red. M. Szymczaka: przedruk elektroniczny. – Warszawa, 2000; Linde M.S.B. Słownik języka polskiego. – Warszawa, 1994. – Т. III. – S. 342-343; Bańkowski A. Op. cit. – S. 314; Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich... Op. cit. – Warszawa, 1889. – Т. I: Słownik polsko-łaciński. – S. 255; Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich... Op. cit. – Warszawa, 1894. – Tom II: Słownik łacińsko-polski. Pomnożony porównawczym materiałem, zaczerpniętym z innych języków słowiańskich. – Część druga: M-Z.– S. 508-509; ⁴¹Inny słownik języka polskiego / Pod red. M. Bańki. – Warszawa, 2000.– Т. I.– S. 1026; ⁴²Uniwersalny słownik języka polskiego. Op. cit. – S. 990; ⁴³Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich... Op. cit. – Warszawa, 1894. – Tom II. – Część druga. – S. 508-509; ⁴⁴Sychta B. Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej. – Wrocław, 1972. – Т. II.– S. 145; ⁴⁵Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich... Op. cit.– Warszawa, 1894. – Tom II. – Część druga. – S. 508-509; ⁴⁶Rogowska-Cybulska E. Gwarowy obraz roślin w świetle aktywności nominacyjnej ich nazw. – Gdańsk, 2005.–

S. 291; ⁴⁷Dobrzyński W. Gwary powiatu niemodlińskiego. – Wrocław, 1967. – Cz. 2: Morfologia, teksty gwarowe. – S. 59; ⁴⁸Udziała S. Świat nadmysłowy ludu krakowskiego po prawym brzegu Wisły. – Warszawa, 1900-1901. – S. 68; ⁴⁹Sychta B. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. – Wrocław, 1967-1976. – T. III. – S. 252; ⁵⁰Tam samo. – T. VII. – C. 194; ⁵¹Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich... Op. cit. – Warszawa, 1894. – Tom II. – Część druga. – S. 508-509; ⁵²Sychta B. Słownictwo kociewskie... Op. cit. – T. II. – S. 145; ⁵³Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich... Op. cit. – Warszawa, 1894. – Tom II. – Część druga. – S. 508-509; ⁵⁴Tam samo. – C. 508-509; ⁵⁵Tam samo. – C. 508-509; ⁵⁶Rogowska-Cybulska E. Op. cit. – S. 291; ⁵⁷Dobrzyński W. Op. cit. – S. 59; ⁵⁸Udziała S. Op. cit. – S. 68; ⁵⁹Sychta B. Słownik gwar kaszubskich... Op. cit. – T. III. – S. 252; ⁶⁰Tam samo. – T. VII. – C. 194; ⁶¹Tam samo. – T. III. – C. 252; ⁶²Tam samo. – T. III. – C. 252; ⁶³Tam samo. – T. III. – C. 252; Złote ziarna. Antologia współczesnej poezji ludowej ziemi zamojskiej / zebrał, oprac. i posłowiem opatrzył J. Adamowski. – Lublin, 1985. – S. 58; Twórczość ludowa Kurpiów // Polska Sztuka Ludowa. – 1964. – R. 2. – S. 109; Chmielińska A. Księżacy (Łowiczanie). – Kraków, 1925. – S. 68; Mowa kwiatów // Literatura Ludowa. – 1978. – R. 4-6. – S. 142, 149; Lorentz F., Fischer A., Lehr-Spławiński T. Kaszubi. Kultura ludowa i język. – Toruń, 1934. – T. XVI. – Cz. 1. – S. 80; Udziała S. Op. cit. – S. 68; Łódzkie Studia Etnograficzne. – 1988. – R. 28. – S. 18; ⁶⁴Chmielińska A. Op. cit. – S. 37; Wisła. – 1889. – T. 3. – S. 512; ⁶⁵Bajki i podania / zebrał J. Lompa. – Wrocław, 1965. – S. 155; Pieśni ludowe z polskiego Śląska / wydali i komentarzem zaopatrzyli J. Ligęza i S.M. Stoiński. – Kraków, 1938. – T. II. – S. 216; ⁶⁶Łódzkie Studia Etnograficzne. – 1981. – R. 23. – S. 103; ⁶⁷Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich... Op. cit. – Warszawa, 1894. – Tom II. – Część druga. – S. 509; ⁶⁸Sychta B. Słownik gwar kaszubskich... Op. cit. – T. III. – S. 98; ⁶⁹Wisła. – 1900. – T. 14. – S. 83; ⁷⁰Bajki i podania... Op. cit. – S. 155; ⁷¹Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich... Op. cit. – Warszawa, 1894. – Tom II. – Część druga. – S. 509; ⁷²Tam samo. – C. 509; ⁷³Sychta B. Słownik gwar kaszubskich... Op. cit. – T. III. – S. 98; ⁷⁴Wisła. – 1900. – T. 14. – S. 83; ⁷⁵Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich... Op. cit. – Warszawa, 1894. – Tom II. – Część druga. – S. 509; ⁷⁶Petrow A. Lud ziemi Dobrzyńskiej, jego charakter, mowa, zwyczaje, obrzędy, pieśni, przysłowia, zagadki itp. // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej wydawany staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności. – 1878. – T. 2. – S. 258; ⁷⁷Sychta B. Słownik gwar kaszubskich... Op. cit. – T. III. – S. 98; ⁷⁸Gółąb E. Słoworz polsko-kaszëbsczi. – wersja elektroniczna; ⁷⁹Linde M.S.B. Op. cit. – T. 3. – S. 343; ⁸⁰Tam samo. – C. 343; ⁸¹Tam samo. – C. 343; ⁸²Tam samo. – C. 343; ⁸³Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich... Op. cit. – Warszawa, 1894. – Tom II. – Część druga. – S. 509; ⁸⁴Tam samo. – C. 509; ⁸⁵Tam samo. – C. 509; ⁸⁶Tam samo. – C. 509.

ДОМІНАНТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО СЛОВОТВОРУ НЕОЛОГІЗМІВ ЯК ХАРАКТЕРНА ОЗНАКА НЕОКЛАСИЧНОГО ТЕКСТУ

У статті розглянуто лексико-семантичний словотвір кївських неокласиків як вияв творчої поетичної інтенції. Новотвори названого типу розглядаються на тлі деяких важливих характеристик неокласичного дискурсу в узагальненому та індивідуально-авторському виявах.

The article deals with the lecsical-semantic word-formation of the Kyiv neoclassics as the display of creative poetic intention. The neologisms of this type are considered to be the basis of some important descriptions of neoclassic discourse in generalized and individual-author's displays.

Домінантна для сучасного мовознавства антропоцентрична парадигма дозволяє розглядати авторський словотвір лише як частковий вияв глибинних творчих інтенцій автора. З такого погляду словотвір постає втіленням думки у словесну форму, а тому характеристики новотворів як результату вияву цих інтенцій мають враховувати особливості усього творчого дискурсу як окремої художньої особистості, так і дискурсу відповідної школи, напряму в їх інтегральних зв'язках із суспільним дискурсом.

Визначивши об'єктом аналізу лінгвістичний статус неологізмів у неокласичному тексті, не можна обійти увагою, проте, і деякі власне словоцентричні аспекти. Один із найважливіших — словотвір, який у європейській традиції передусім характеризується з словоцентричного погляду (морфеми вичленовуються зі слова, що розглядається як базова одиниця мови), на відміну від напрямів американської лінгвістики, де словотвір потрактовується як синтаксичне явище в межах особливого розуміння синтаксису.

Серед наукових розвідок з цієї проблематики помітну кількість складають лінгвістичні праці, присвячені словотвору неологізмів. При аналізі лексичної неології у більшості науковців превалює лексико-словотвірно-таксономічний підхід: із художнього тексту вичленовуються відповідні одиниці, імпліцитно або експліцитно подаються їх класифікаційні характеристики (неологізми,

оказіоналізми, потенційні слова), проводиться словотвірний аналіз за лексико-граматичними категоріями (прикметники та іменники переважно). Такий підхід, визначений об'єктністю дериватології як галузі мовознавчої науки, не формулює водночас такі характеристики, які виводили б дослідника безпосередньо на проблеми тексту, на його дискурсивність. Підкреслимо однак, що мовознавці, які аналізують мовну семантику в її динамічних аспектах (Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Є. Гінзбург, О. Тараненко та ін.), зосереджують увагу на «постійних коливаннях, зсувах, інноваціях, постійній “тікучості”... включаючи індивідуально-оказіональні утворення»¹. А отже, рушійні сили мовних змін, зокрема «тенденція до виразності, експресії» та неологічний наслідок цих змін (розширення і звуження значення, «посилення» і «послаблення», «покращення» і «погіршення» значення мовної одиниці, спрощення і ускладнення її структури)² логічно можуть і мають розглядатися як специфічні ідіостилістичні характеристики, коли йдеться про авторські новотвори.

Щодо строгості традиційного лексико-словотвірнотаксономічного підходу, то в стилістичному аналізі він дозволяє зосередитися на словотвірній формі з метою «прочитання» змісту, внутрішньої семантики мовленнєвої одиниці. Як слушно зауважила Л. Шевченко, «тексти Миколи Зерова, як і кожне інтелектуально напружене письмо, спрощуються при застосуванні в аналізі лише одного з загальних методів інтерпретації, що їх обґрунтував ще Август Бьок, працюючи в історичному антикознавстві: граматичного, жанрового, історичного чи психологічного. Спеціальні лінгвістичні методології — структуральні, лінгвістичні, компаративні чи функціональні — швидше дозволяють говорити про множинність інтерпретацій, їх пошуковий потенціал, ніж про достатність аргументації»³. Коли в функціонально-стилістичному аспекті аналізуємо особливості неокласичного словотвору, йдеться переважно про індивідуально-авторські новотвори та потенційні слова. І це зрозуміло, оскільки словотвір загальномовних неологізмів знаходиться, так би мовити, поза зоною неокласика.

Індивідуально-авторське словотворення, на думку мовознавців, має значно більший ступінь свободи, оскільки воно обмежується, з одного боку, художньо-естетичними координатами поетичного світу автора, а з іншого — використанням можливостей усього словотвірного потенціалу національної мови відповідно до

авторських уподобань (усвідомлених або — частіше — підсвідомих).

З урахуванням обмежень, що зумовлені обережністю, з якою ставилися неокласики до лексичних новотворів, стає наперед зрозумілим, що в їх творчому доробку не знайдеться більш-менш помітного масиву неологізмів із яскравими ознаками експериментаторської роботи зі словом. Здається, тут ілюстрації є нечисленними: *змолитвувати, спаламарити, максимільян-волошинський, Лукроза* — з доробку М. Зерова, *проростень* у М. Драй-Хмари та деякі інші. Як бачимо, формалізованого експерименту властиво над словом, над його формою немає, а є обігрування смислів.

Водночас прагнення до експресивно-виражальних засобів неухильно веде кожного з поетів до пошуку нових, свіжих, яскравих слів. Передусім таку можливість надає незвичайне, нешаблонне поєднання основ різних слів. Тому новотвори на базі основокладання є виразною прикметою неокласичного тексту. Усього таких одиниць виявляється понад 400, тобто переважна частина неокласичної неології. Більшість із них (255) складають прикметники, до того ж, нагадаємо, із 330 загальної кількості прикметників-неологізмів. Це прикметники на зразок *бадьоро-спокійний, бентежно-милий, залізнокрилий, розливотугий* тощо.

Помітну підгрупу становлять іменникові юктапозитні новотвори на зразок *архітектори-незadari, бабуся-хата, бабуся-школа, берізки-сироти, блискавка-змія, блискавка-шабля, бунтівник-загреба, туга-клекіт* — усього 111 одиниць. Сюди ж тяжіють дієслівні утворення подібного типу: *горіти-променіти, гудіти-вигравати, дзвеніти-брязкотіти, іти-сіяти, ляцати-співати, плакати-ридати, плакати-скаржитися, ревити-реготатися, рости-виникати, спішити-пливти, чекати-виглядати* — вичерпний список нашої вибірки.

Досить помітну групу складають і суфіксальні новотвори: (*алмазити, безоднявий, бенкетар* тощо — усього 130 позицій вибірки). Меншою мірою представлені в неокласиків інші способи словотворення неологізмів: префіксальний (*безвік, досмертний, забagrитися, надвесняний, праосінь* — усього 28 випадків вибірки), префіксально-суфіксальний (*бездахий, безчолій, білочадий* — 23 приклади вибірки), усічення основи (*аспанфут, панфут, багр, білокопит, дивогляд, ненажер, потороч* — 37 прикладів).

Серед абревіатур знаходимо передусім тогочасні загальнономвні неологізми на зразок *Держвидав, Держбанк, Дніпрельстан,*

Дніпрострой, робфаківець, Соробкоп, Чека та деякі інші. Сюди ж долучаються лексико-семантичні неологізми з тих, які також є символами епохи (*антена, бетон, білий, червоний, Жовтень, індустрія, комуна, лимон* — мільйон, *молот, «Плуг», «Челюскін», «Червоний Шлях», чорний ворон*). Окрему групу становлять загальномовні відносні неологізми, але й їх словотвір також виходить за межі проблеми лінгвістичного статусу неокласичної неології, а тому вони розглядаються в дисертації в підпорядкуванні до вирішення інших дослідницьких завдань.

Проте домінантність в аспекті функціонально-стилістичному, з проекцією на лексико-семантичний словотвір неологізмів розглядається як одна з вагомих неокласичних домінант.

Прошарок відповідних неологізмів у корпусі обстежених текстів відносно невеликий — 52 випадки, а спирається їх новизна передусім на прийоми обігравання семантики вихідного слова або зміщенні усталених семантичних зв'язків із іншими словами. Ця особливість притаманна усім неокласикам, а лексико-граматичні розряди представлені передусім іменниками, прикметниками, дієсловами. Потребують коментування і названі особливості за частиномовними групами окремо щодо кожного поета.

Випадки іменникових семантичних неологізмів у М. Драй-Хмари такі: *зв'ялив весняр блакитноокий / світанного життя бильник* = 'паросток' при словниковому *бильник* 'чорнобильник' [Гр.1, 56]; *У ній тайлось гордування / душі, що ладна одцвісти* = 'гідність, гордість' при *гордування* 'виявлення пихи, зневаги' [СУМ 1, 313]; *Не сховає й куц калини: / як з відра линує грімий* = 'злива з грозою' при *грімий* 'Тримлячий (про Зевса)' [Гр. 1, 327], *Я не даюсь, напружую всі сили, / змагаючись із дивоглядом цим* = 'потвора' при *дивогляд* 'диво' діал. [СУМ 2, 273]; *Поблідне жариво безкрає, / і потемнішає вода* = 'спекотне небо' при *жариво* 'тліючий вогонь' [Гр. 1, 474]; *Забуть — забутку бог не дав* = 'забуття' при *забуток* 'залишок; пам'ятка, заст.' [СУМ 3, 33]; *Пахів два, хоч аромат один* = 'запах' при тому ж словниковому значенні, але новизна полягає в оксиморонно-антонімічному використанні синонімів; *Кругом / усе принишло — ліс, чагар і трави, — / схилившись перед чорним повзуном* = 'удав' при *повзун* 'той, хто повзає' [СУМ 6, 647].

Подібне своєрідне використання слів виявляється також у трьох із п'яти випадків іменникових лексико-семантичних неологізмів у М. Зерова: *Як віл, іде поволі днина. / Застигла колова шулік* = 'коло'

при словниковому значенні *колова* ‘круговий ремінь у шлеї’ при *коловий* ‘круговий’ [Гр. 2, 270]; *Епічний пиворіз, герой-вагант, / Він всюди сіяв щедрою рукою / Колядку, діалог і студний кант* = ‘гуляка’ при словниковому значенні *пиворіз* ‘випивака’ [СУМ 7, 350]; *І їли ми, і забували дім, / Сім’ю й родовище* = ‘рід’ при словниковому *родовище* ‘природне скупчення корисних копалин’ [СУМ 8, 597].

Уся іменникова семантична неологія Ю. Клена (шість випадків) побудована на цьому ж принципі: *То я, сп’янілий, вінчаний грізьбою, / В твоїх мандрівках міг би участь брать* = ‘небезпека’ при *грізьбою* ‘погроза’ [СУМ 2, 170]; *Там дмухачі всевітньої пожежі / Вбивають день по дню, немов кілок* = ‘підбурювач’ при *дмухач* ‘вітер’ [Гр. 1, 394]; *І раптом у розжєврене живло / Холодним подувом війне від моря* = ‘довкілля, природа’ при ‘усе живе, жива природа’ *діал.* [СУМ 2, 526]; *Невже ж обути нам самі лівці, / А правій тюпати без ногавиці?* = ‘галоша’ при *ногавиця* ‘холоша’ *діал.*, *ногавиці* ‘суконні штани’ [СУМ 5, 439]; *І рішенця рум’янець прирожденний / Блідота думки хворої вкриває* = ‘смертельна хвороба’ при *рішенець* ‘вирок суду, рішення’, ‘кінець’ *рідк.* [Гр. 4, 24]; *Так кактус іноді сто літ / В корінні потай копить сили, / Щоб раптом викинути квіт / На диво всім — єдиним стрілом* = ‘стрімкий однократний рух, поштовх’ при *стріл* ‘постріл’ [Гр. 4, 216].

У М. Рильського в поезії, віднесеної до неокласичної, виявляємо всього один випадок семантичного переосмислення іменника: *І легко буде нам розвіяться внівець, / Як гасло принесуть останнє про кінець / Руками нашими збудовані антени* = ‘звістка, вість’ при *гасло* ‘висловлена у стислій формі ідея, політична вимога, завдання; заклик; умовний знак для дії; попередження, сигнал’ [СУМ 2, 40]. Аналогічний випадок представлений також у вибірці з творчого доробку П. Филиповича: *А те (слово) — у нерість перетвориться, і гляне / На нього сонячне проміння — / Воно засяє самоцвітом* = ‘самоцвіт’ при *нерість* ‘усе земне (окрім води), що не росте і не створене штучно: земля, каміння, метали, тобто взагалі мінерали’ [Гр. 2, 557].

Можна відзначити також прийом метонімії в М. Драй-Хмари: *жариво* = *небо* за суміжністю з *пекуче сонце*; *повзун* = *удав* як метонімічне позначення видового поняття через родові.

Прикметникова семантична неологія (18 випадків) представлена в неокласиків так: *безпричальних духів легіони*; *Коржєва побрижилась шкура*; *Демон побіденний*; *і ланцюгів / Таке*

невстрійливе бряжчання (ДХ); вітер *горовий*; *горяний* той перевал; *метеоричний* слід; *світосяйний* Хорс; *І* ждала дивних див, героїв *сутозлотих*; *Все* має час і пору *установу*; *Наук* любив він *сяйво щирозлате* (МЗ); *Пливке*, як пух, *летюче* листя слів; *Одважні вартові*, *струнки* та *бистроокі*; *Дедала бистроумного* нащадок (МР); *Не* п'яний мед і не думок полинь —/ *Димовий* сон несуть тобі години; *повітря повногруде* (ПФ).

Подібно до іменникової групи в названих мікроконтекстах виявляються семантичні зміщення вихідних слів: *безпричальний* 'бездомний' [СУМ 1, 142], тоді як у М. Драй-Хмари значення ближче до 'безпритульний, неприкаяний' (сема 'дім' семантично не зовсім узгоджується з уявленням про духів із нагірних сфер); *побіденний* 'бідолошний' [СУМ 7, 614-615] при 'переможений' у поета; *коржавий* 'висохлий і жорсткий' (про корж) [Гр. 2, 283] при текстовому метафоричному вживанні про задубілу старечу шкіру міфологічного лісуна, що обріс мохом, як пень; *невстрійливий* 'неспокійний, грайливий' [Гр. 2, 541], тоді як у тексті виявляються значення 'незлагоджений, неритмічний, негармонійний, какофонічний'.

Те ж саме спостерігається щодо слововживання М. Драй-Хмари: *горовий* 'гірський' [СУМ 2, 135] при текстовому 'височинний'; *горяний* 'гористий' [СУМ 1, 317] при 'гірський', *світосяйний* 'осяний світлом' [СУМ 9, 96] — 'випромінюючий світло, сяючий світлом'; *щирозлотий* і *сутозлотий* 'з чистого золота' [СУМ 9, 867; СУМ 11, 587] — 'справжній, не позірний'; *метеоричний* 'властивий метеорові' [СУМ 4, 688] — 'пов'язаний з метеором, дотичний до метеора'. Тотожно в М. Рильського: *пливкий* 'здатний плавитися, плавкий; позбавлений чітких обрисів, розпливчастий' — 'легкоплинний, летючий'; *бистроокий* тут: 'пильний', *бистроумний* тут: 'вигадливий; хитроумний'. Додамо, *хитроумний* — типовий давньогрецький епітет багатьох богів і героїв, у тому числі Прометей, Посейдона, Дедала — великого умільця, який придумав риштування для хтивих зносин Пасіфаї з биком (від чого народився Мінотавр), побудував Кносський лабіринт на Криті для переховування того ж таки Мінотавра, зробив крила для свого сина Ікара. Саме ім'я *Дедал* (гр. Δαίδαλος) етимологічно пов'язане з δαίδαλος 'умілий, удатний, вправний'. Отже, слововживання М. Рильського справді має на увазі семантичну асоціацію з характеристикою напівміфічного героя.

Аналогічне спостереження можливе щодо семантизації слова *димовий* у П. Филиповича — *димовий* тут: 'примарно-паморочливий'.

Але дещо інший прийом нової семантизації виявляється у виразі *повітря повногруде*: в даному випадку убачаємо метонімічну компресію смислу — *свіже повітря, що наповнює легені (груди), приносячи фізично-тілесну насолоду*.

Серед дієслів неологічну семантизацію представляють такі випадки: *горбатіє хребет; ростуть дерева, колосіють зорі; Горус над усім високотонний голос* (ДХ); *і здавалось, від когось надихнуте тіло / намножалось, двигтіло, жило* (МЗ); *кільчиться, мов змії, звисле віття* (ЮК); *Там, за нею, лебедіє, / Як дощем облиті луки, / Зореокої надії / Обітована земля* (МР). Так, словникове значення *горбатіти* ‘ставати горбатим’ [СУМ 2, 126], а текстове — ‘виднітися у вигляді хребтів’; *колосіти* = *колоситися* [СУМ 4, 233], тобто ‘визрівати, вибиватися в колос’, тоді як у М. Драй-Хмари йдеться про зорі, які з’являються дедалі більше з настанням пізнього вечора і ночі — йдеться, отже, про художню метафору; *намножитися* ‘народитися у великій кількості’ [СУМ 5, 129] (доконаний вид *намножатися* словник не подає) при тому, що в М. Зерова увиразнюється значення ‘розбухати’; *кільчитися* ‘пускати кільчики, паростки; проростати’ [СУМ 4, 162] при текстовому ‘звиватися кільцями, зміїтися’.

Особливо яскравий приклад неологізації представлений словом *лебедіти* у М. Рильського. Словник подає лексему в такому значенні: ‘лепетати; жалібно молити; наспівувати (жалібно)’ [СУМ 4, 457], а в поета виступає зовсім інше — ‘виднітися’. Сама строфа стає надзвичайно образною за рахунок появи індивідуально-авторського неологізму *зореока надія*, а поруч із цим у слові *лебедіє* синтезується ідея далечі, в якій *леліє*, тобто видніється, переливається світлом *всеземного колективу обітована земля*. Очевидно, можна говорити про приховану паронімію, коли наявне в тексті слово натякає на відсутню паронімічну (за звуковою подібністю в даному разі) пару. Водночас яскраво виявлено інший змістовий план — образ *лебедя*, тобто птаха символічного як для неокласиків у цілому, так і для М. Рильського зокрема.

Зауважимо, образ лебедя як символу неокласичної поезії асоціюється з доробком М. Драй-Хмари завдяки таким його творам, як «Лебеді» та «Сонет» (переклад зі Стефана Малларме). Але в М. Рильського з-посеред неокласиків образ лебедя зустрічається найчастіше, пор., зокрема, таку вибірку: *Пливають лебедоньки в убранні білосніжнім; Хитай легенько лебедів; весняне ячання лебедине; лебеді нелякані ячать; їй (Афродіті) молились зраї*

лебедині; Не одягайся в полум'я шовків, / Не огортайся пухом лебединим; Радість, / що лебединим віяла крилом; А я пливу блакитною рікою, / І лебединий ключ понадо мною, / Як парусами, крилами дзвентить; Тихо злетіли лебеді білі, / Тихо на воду сідають, / Плещуться ніжно в трепетній хвилі, / Бризками райдуги грають; І дівчина, обсіпана квітками, / Іде, немов пливе лебедонька в воді; Острів-колиска тихенько гойдається, / Лебеді-феї несуть мені сни; і діва-лебідь, чиста як весна, / із хвиль, із пін, із казки вирина; як лебідь, ріж блакить.

Проаналізовані вибірки пов'язані з проблемою статусної інтерпретації відповідних слів. Можливо, деякі ілюстрації є дискусивними як вияв неології та можуть бути потрактовані дериватологами з погляду образного вживання слова (пор. у цьому відношенні *горбатіти*, *колосіти* та ін.). Це справді проблема підходів різних мовознавчих напрямків, але перед її обґрунтуванням звернемося ще до кількох прикладів.

Так, зустрівши дієприкметники у виразах на зразок *повечорілий шлях* (ПФ), *покарбовані гори* у сенсі 'гірський масив, гори якого мають вигляд карбованих, чітко видніються' (ЮК), *розгардіяшений* (ДХ) тощо та виявивши відповідні інфінітиви у словнику, дослідник щоразу має на рівні досвіду та власної інтуїції віднести авторські форми до того чи іншого розряду. Наприклад, на фоні звичайних нормативних виразів *повечорілий день*, *повечоріле небо*, безособового *повечоріло* (тобто йдеться про повсякденні явища як марковані елементи добового циклу) виявляється образність сполучення *повечорілий шлях*, що виникає як наслідок зміщення лексико-семантичної сполучуваності. Більше того, цю образність легко продовжити, залучивши слова типу *річка*, *луг*, *гори*, *море*, *ліс*, *озеро* — назви статичних у просторі об'єктів, візуальне сприйняття яких змінюється залежно від добової пори.

Але чи є в останньому випадку неологізм? Зважаючи на авторське зміщення семантики дієприкметника, можна говорити, на нашу думку, про аналізовану форму як про лексико-семантичний неологізм. Безумовно слушним є у названому контексті відоме положення О. Потебні про те, що найменша зміна у формальному або субстанціональному значенні слова робить його іншим словом, інакше кажучи — слово у мовленні може відповідати тільки одному акту мислення і не має більше одного значення⁴. Водночас, у межах усталеної традиції розуміння словотворення такий підхід є

дискутивним і відносить названі слововживання до *контекстуального значення*, яке ґрунтується на прийомах зміщення лексичної сполучуваності. Неоднозначність підходів у цьому випадку є швидше уточненням методичних позицій різних мовознавчих напрямків, ніж понятійною суперечністю.

Повернемося ще до прикладу *розгардіяшений*, де форма спирається на словникове дієслово *розгардіяшити* ‘привести у стан безладдя матеріальні, фізичні предмети, розташовані у межах певного простору, певної поверхні; безладно порушити їх нормальний порядок у цих межах або з порушенням цих меж’ з подальшими абстрактно-семантичними перенесеннями цього значення на явища високого ступеню інтенсивності або з участю великого масиву людей, подій (про сварку, бійку, війну, заколот, сильні соціальні заворушення). М. Драй-Хмара використовує дієприкметник надзвичайно виразно: *Розгардіяшений зовнішнім строем вулиць, / я раптом спорожнів, згубивши все інтимне*⁵. Експресія виникає за рахунок антитези: *зовнішня упорядкованість вулиць* вносить хаос у психологічний стан ліричного героя — саме він *розгардіяшений* і спустошений внутрішньо. На цьому вістрі постає головний чинник експресивності — зміщення сигніфікативного плану в значенні дієприкметника: він позначає дисгармонію, розпад одиничного об’єкта — особистості. Антитеза, таким чином, переходить в оксиморон.

Безсумнівно, ступінь виразності в даному випадку є значно більшим у порівнянні з попереднім прикладом *покарбований*. Питання, що потребує аргументації не лише неокласичним слововживанням можна сформулювати так: наскільки може слугувати критерієм неологічності формально ніяк не визначений ступінь експресивності?

Усвідомлюючи, що однозначні критерії виявити важко, узагальнимо лише одне — у кожному з проаналізованих і подібних випадків є універсальна ситуація: нова семантизація так чи інакше відомої лексичної форми. На одному полюсі тут знаходяться безсумнівні випадки семантичної неології (*забуток, лебедіти, побіденний* та ін.), а на іншому — іноді майже невловиме образне зміщення семантики: пор. ще до цього ряду *установний = статутний* [СУМ 10, 496], але ‘установлений порядком буття’ у М. Зерова.

Примітною рисою у неокласиків є особливе використання паронімії — діалектне чи рідковживане слово при своєму

узвичаєному значенні вживається як своєрідний синонім або просто асоціатив до однокореневого загальновідомого слова: *грімий* — *грім*, *забуток* — *забуття*, *бильник* — *билина*. Слід підкреслити, що це особливий стилістичний прийом, не схожий на паронимію чи паронімічну атракцію, коли зближуються два або більше паронімів, які усі наявні в тексті, пор.: *Борвій-буран схопив дерева в бран*; *серпанок серпня* (І. Драч), *груди грудня* (М. Вінграновський); *над нами лунуть луни* (М. Драй-Хмара).

Наголосимо також на тому, що неокласики використовують для неологічної семантизації перш за все периферійну лексичну зону загальнонаціональної мови. Очевидно, за цим стоїть мотивація (радіше підсвідома), за якою не слід переобтяжувати образну систему поетичного слова додатковими смисловими обертонами, щоб не утруднювати його сприйняття: читач, відчуваючи узагальнене кореневе значення початкового слова і не знаючи його конкретного лексичного значення, сприймає слово в авторському значенні.

За логікою викладу тип проаналізованої лексики можна було б класифікувати як різновид відносних неологізмів: адже йдеться про перенесення слів із однієї сфери загальнонаціональної мови в іншу. Водночас авторські семантичні трансформації таких слів очевидні, що дозволяє зарахувати їх до лексико-семантичних неологізмів.

З іншого боку, в неокласичному тексті є невеликий прошарок перенесеної лексики, де такі трансформації відсутні. Власне, така лексика й може представляти відносні неологізми у чистому вигляді. Однак питання про неологічність того чи іншого слова, що його можна зарахувати до відносних неологізмів, знову ж таки, є дискусійним у словотворі й функціональній стилістиці.

Передусім залишаються невизначеними абсолютні межі відносності. З теоретичного погляду зрозуміло, що відносність може варіюватися в таких межах, як переміщення слів із інших щодо літературної мови форм існування національної мови (територіальні та соціальні діалекти), переміщення з інших функціональних стилів однієї літературної мови (у тому числі переміщення запозиченої лексики з певного функціонального стилю літературної мови у мову художньої літератури).

З іншого боку, у доробку неокласиків використовуються слова, які знаходимо у словниках зі спеціальними помітками (рідковживане, діалектне, застаріле та ін.), що особливо є характерним для лексики, яку використовує М. Драй-Хмара. Із функціонального погляду такі

слова мають те ж саме навантаження, що й авторські неологізми: новизна вираження, незвичайність, експресивність. Недарма М. Рильський, характеризуючи лексичні уподобання М. Драй-Хмари, представляє рідкісні й нові слова як функціональну єдність. Ця єдність дозволяє розглядати (хоча і з певними застереженнями) означене коло лексики разом із неологізмами.

Висловлені міркування в першу чергу стосуються діалектної лексики. Відомо, що використані в художньому тексті з різними естетично-образними мотиваціями (етнографічний колорит, мовленнєва характеристика героїв тощо) діалектні слова прийнято називати діалектизмами, і в такому аспекті про них важко говорити як про неологізми. З іншого боку, коли йдеться про авторське прагнення розширити діапазон літературної мови за рахунок територіально обмежених слів, збільшити таким чином індивідуально-авторський потенціал її виражальних засобів, можна говорити про міграцію слів із однієї сфери національної мови в іншу. Відповідно, такі слова можуть розглядатися в аспекті неології як різновид відносних неологізмів. Разом із тим подібна кваліфікація слів виявляє певний ступінь дослідницького суб'єктивізму, що дає підстави для різнотлумачень стосовно конкретних випадків. Так чи інакше, але звернення до цього розряду слів у доробку неокласиків становить об'єктивний інтерес, незалежний від формалізованих дослідницьких класифікацій з їх суб'єктивізмом, якого не можна уникнути.

Як прояв складності досліджуваного явища зазначимо, що наша первинна вибірка становила 98 відносних неологізмів, більшість із яких (57) припадала на творчість М. Драй-Хмари. Однак при ретельнішому розгляді довелося обмежитися для аналізу всього 12 словами. До вилучених слів потрапили, на прикладі М. Драй-Хмари, такі: *аврукати, житець, потвар, безматень, веселик, вихліб, гойний, борвій* та ще ціла низка подібних одиниць, до яких словники подають ті ж самі значення (але з відповідними помітками діалектності, рідковживаності, розмовності, поетичності тощо), які виявляються в неокласичному доробку без помітних семантичних зміщень (на відміну від розглянутих вище слів подібного гатунку). Остання обставина з урахуванням, зокрема, позиції М. Рильського, який говорить про рідковживані слова та неологізми (тобто дистанціює ці класи слів), та з урахуванням позиції критиків, які також відзначають використання діалектної та неологічної лексики М. Драй-Хмарою як

функціонально самостійних лексичних груп, і дає підстави не кваліфікувати окреслену групу слів як відносні неологізми.

Перспективно розглянути відносні неологізми цього типу в загальному контексті поетичної неології. Так, відомо, що дослідникам ще не пощастило відшукати в українській мові слово *проростень*, яке слугує назвою першої збірки поезій М. Драй-Хмари. Очевидно, воно є індивідуально-авторським новотвором, але таким новотвором, який цілком відповідає духові народної мови — пор. *прорость, прорість*^{6,7}. У І. Родіонової знаходимо надзвичайно цікаві спостереження над лексикою поета: «Словникові раритети М. Драй-Хмари не призначені для частотного використання, вони, за В. Іванисенком, «є елементами конкретного, локального образу і не претендують на загальноновживаність. Важко знайти значення цих слів у тлумачному словнику...». І далі дослідниця розглядає такі приклади українських слів, як *басамани* ‘різної барви смуги’, *вербляниця* ‘пора цвітіння верб’, *джерегелі* ‘жіночі коси’, *вихліб* ‘безхліб’я’, *безматень* ‘рій без матки’, *дерга* ‘груба тканина’, *лунути* (у тексті І. Родіонової помилково написано *линути*) ‘умирати’, *безвік* ‘вічність’, *фльорес* ‘траурний флер’, *рипа* ‘вибоїна’, *гримій* ‘той, що гримить’, *підмет* ‘грядка, де ростуть коноплі’⁸.

Твердження І. Родіонової суперечливе в тій частині, що названі нею слова зафіксовані в українських словниках (і є отже відносними неологізмами), проте рідкісність і водночас надзвичайна виразність цих слів не викликає жодних сумнівів.

Продуктивним є аналіз цієї групи слів у паралелях із неологією. Отже, слово *проростень* є неологізмом. Він утворений суфіксальним способом від дієслівної твірної основи *пророст-* за допомогою суфікса *-ень* (відповідно до графеми, а не фонетичного запису). Словотвірними аналогами до нього є авторське слововживання: *безматень, вулень, прикорень, східень*, а також два його юкстапозити потенційного типу — *велетень-розмай* та *відгулень-кінь* (слова наведені у початковій, а не текстовій формі). За цим стоїть, очевидно, одне зі структурно-словотвірних ідіолектних уподобань поета — іменники на м’який приголосний основи (сюди ж залучаються такі функціонально обмежені слова, як *повновласть, потязь* ‘довге озеро’, *червінь* ‘багрянець’ та деякі інші). У своїй сукупності наведені слова, як на нашу думку, підкреслюють пластичну органічність зв’язку із загальнонародною стихією індивідуально-авторського неологізму *проростень*.

Ще одним із проявів структурно-словотвірних уподобань неокласиків можна вважати використання слів, утворених способом усічення основи, або нульової суфіксації (чи слів, зовні схожих на результат усічення). Так, у М. Драй-Хмари знаходимо слововживання: *гавк* = *гавкання*, *забаг* = *забаганка*, *кеп* ‘дурень’, *креп* ‘міць, сила’, *ненажер* = *нежерливість*, *нуд* = *нудьга*, *пах* = *запах*, *потороч* = *потороча* ‘привид’, *прокид* ‘дія за *прокидатися*’, *тяж* = *тяжа* ‘тягар’. Тотожно в Ю. Клена: *багр* = *багра*, *безмір*, *згин*, *вонь* ‘запах’, *лахмань* = *лахмання* ‘лахміття’, *павідь*, *пал*, *розтріск*, *сновид*, *стріл*, *просторінь*, *студінь*, *прозолоть*, *чвань* ‘чванство’; у М. Зерова: *прияр* = *приярок*, *роц* = *рость*, *фіолет* ‘фіолетовий колір’; у М. Рильського: *білокопит*, *копит*, *приторк*; у П. Филиповича: *нерість*, *плинь*, *розталь*.

У цілому помітно, що найбільше подібних слів вживають М. Драй-Хмара та Ю. Клен. Цікаво і те, що авторські неологізми неокласиків часто створюються за названим типом слів: *потороч*, *ненажер* (ДХ), *прияр* (МЗ), *багр*, *вонь*, *лахмань*, *розтріск*, *сновид*, *стріл* (ЮК), (кінь) *білокопит* (МР), *нерість*, *плинь* (ПФ).

Таким чином, рідковживана, периферійна лексика в неокласичному тексті виявляється настільки щільно пов’язаною з неологічними уподобаннями поетів-неокласиків, що однозначну межу між словом із національної української мови та словом-неологізмом поза авторським текстом провести буває нелегко. Тим самим лексико-семантичні неологізми неокласиків як одна з домінант у їх творчості демонструють прояв органічного зв’язку ідіостилістичного слововживання із загальномовними закономірностями.

¹Тараненко А.А. Языковая семантика в её динамических процессах. – К., 1989. – С. 3; ²Там само. – С. 3; ³Шевченко Лариса. Микола Зеров. Тексти. Інтерпретація // Слово. Стиль. Норма. Зб. наук. праць, присвяч. 65-річчю з дня народж. д-ра філол. наук, проф. С.Я. Єрмоленко. – К., 2002. – С. 67; ⁴Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М., 1958. – Т. I. – С. 65; ⁵Драй-Хмара М. Вибране / Упоряд. Д. Паламарчука, Г. Кочура.; Передм. І. Дзюби. — К., 1989. — С. 345; ⁶Томчук О. Ф. Естетична система Михайла Драй-Хмари: генеза, творча реалізація: Дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Ізмаїльський державний педагогічний інститут. – Ізмаїл, 2001. – С. 146; ⁷Родіонова І. Г. Поезія Михайла Драй-Хмари у колі київської «неокласики» 20-х років ХХ століття: Дисерт. ... канд. філол. н.: 10.01.01 / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – К., 2004. – С. 117; ⁸Там само. – С. 118.

Список умовних скорочень

Гр – Словарь української мови. Зібрала редакція журн. «Киевская старина». Упоряд. з додатком власн. матеріалу Б. Грінченко. — К., 1907. — [Надруковано з видання 1907-1909 рр. фотомех. способом. — К. — Т. 1. А-Ж. — 1958. — XLIV, 494 с.; — Т. 2. З-Н. — 1958. — 573 с.; — Т. 3. О-П. — 1959. — 506 с.; — Т. 4. Р-Я. — 1959. — 563 с.

ДХ – Драй-Хмара М. П. Вибране / Упоряд. Д. Паламарчука, Г. Кочура; Передм. І. Дзюби. — К., 1989. — 542 с.

МЗ – Зеров М. К. Твори: в 2 т. / Упор. Г. П. Кочур, Д. В. Павличко; Передм. М. Рильського. — К., 1990–. Т. 1: Поезії; Переклади. — 1990. — 843 с.

МР – Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах. — К., 1983. — Т. 1. — Поезії. 1907-1929. Проза. 1911-1925. — 535 с.

ПФ – Филипович П. Поезії / Редкол. В. В. Віденко та ін.; Вступ. ст. і прим. Н. В. Костенко. — К., 1989. — 196 с.

ЮК – Клен Ю. Вибране / Упоряд., авт. передм. та приміт. Ю. Ковалів. — К.: Дніпро, 1991. — С. 3–23.

СУМ – Словник української мови в 11-ти томах. — К., 1970-1980. — Т. 1-11.

М.Л. Штельмах, асп.

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОЛІСЕМІЇ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ РІЗНОВИДІ ЖАНРУ ІНТЕРВ'Ю

У статті розглядаються лексичні механізми вияву полісемії та створення емоційно-експресивної образності в текстах публіцистичного різновиду інтерв'ю.

The lexical means of expressing polysemy and creating emotinal sense in the sociopolitical texts of interview are examined in the article.

У традиційних стилістичних дослідженнях із приводу полісемічних засобів експресивного увиразнення текстів стилю масової інформації здебільшого зазначалося про тенденцію до афоризації емоційних образів, сталих експресивних слів та словосполучень¹.

На нашу думку, вивчаючи полісемічні засоби набуття текстом жанру інтерв'ю виразної експресивної сили, можна помітити активну тенденцію до переосмислення нових механізмів творення художності в мовній структурі, яка полягає у новій лінгвостилістичній мотивації

використання тих чи інших мовних засобів. Особливо виразно зміну лінгвостилістичної мотивації творення експресії можна прослідкувати в текстах публіцистичного різновиду інтерв'ю, оскільки тексти інформаційного різновиду з огляду на лаконізм та чітко націлений фокус інформаційного впливу передбачають обмежену кількість використання полісемічних засобів образності.

Саме тому **метою** нашого дослідження є вияв лексичних механізмів вираження полісемії та зміни їх лінгвостилістичної мотивації в текстах жанру інтерв'ю. **Об'єктом** дослідження виступають публіцистичні тексти інтерв'ю, а **предметом** – лексичний рівень організації їх мовної структури, а точніше – лексичні засоби творення емоційно–експресивної образності. **Актуальність** дослідження зумовлена тим, що тексти жанру інтерв'ю перебувають під постійним впливом ключових тенденцій розвитку сучасної української мови і активно виявляють найактуальніші лінгвістичні принципи творення мовної структури мас–медійних діалогічних текстів, особливо на лексичному рівні.

Ілюстративним матеріалом для дослідження ми обрали сучасні масові інформаційно–публіцистичні періодичні видання, бібліографічне посилання на які вказуються в дужках після наведених прикладів.

Таким чином, завдяки зміні лінгвостилістичної мотивації вживання засобів полісемії в публіцистичних текстах жанру інтерв'ю під впливом тенденцій інтелектуалізації мови й діалогізації мовно–інформаційного простору в аспекті міжсуб'єктних мовних відношень відбувся процес коливання семантики багатозначних лексем, що призвело до створення різних стилістичних ефектів, зокрема формування нової аксіологічної конотації з іронічним підтекстом. Здебільшого це стосується таких частовживаних в публіцистичних текстах жанру інтерв'ю тропів, як епітети й метафори.

Епітети представлені в публіцистичних текстах жанру інтерв'ю достатньо широко і диференціюються на два класи – епітети з прямим вираженням образності й епітети з оберненим антонімічним значенням або епітети–оксюмори.

Перший клас епітетів функціонує, на нашу думку, в контексті переосмислення сталої експресії й переходу її на новий рівень художнього образу, який формується в результаті індивідуалізовано–іронічного ставлення автора й реципієнта до традиційних суспільних концептів, розповсюджених в стилі масової інформації: – *Як, на*

Вашу думку, може вплинути політична ситуації в Україні на „добре ім'я” нашого Президента? (День, 05.12.07, ст. 7); – Про які „банальні істини” йдеться?”(Україна молода, 10.04.05, ст. 9); – З якої „чистої совісті” допомагати сьогодні бідним? (День, 05.12.07, ст. 7) та ін.

Розряд епітетів з оберненим антонімічним емоційно–експресивним значенням або епітетів–оксюморонів в публіцистичних текстах жанру інтерв'ю представляє функціональну категорію словосполучень здебільшого іменників та прикметників, створених за допомогою семантично не поєднаних антонімічних лексем. Стосовно функціональної валентності епітетів–оксюморонів у мовній структурі публіцистичних текстів жанру інтерв'ю, то тут треба зазначити, що використовуються вони як в заголовках, так і в репліках автора й реципієнта.

У заголовках як важливій структурній частині тексту кожного інтерв'ю, поданій у вигляді ключової цитати реципієнта, епітети–оксюморони виконують функцію виключно інформаційно–емоційного впливу: *Євгенія Кононенко: «Кожний другий сучасний українець – це живий труп минулого СРСР» (Газета по–українськи, 03.08.07, с. 29); «Тихий галас в київській столиці до добра не доведе» (Хрещатик, 23.03.07, с. 4) та ін.*

У репліках автора й реципієнта вживання епітетів з оберненим антонімічним емоційно–експресивним значенням функціонально спрямоване ще й на вираження суб'єктивного модального значення в окремо взятому контексті: *– Для геніальних музикантів, композиторів таке неприпустиме: їхня особистість просто не витримає жодних творчих лецят (Хрещатик, 30.04.07, с. 6); – А де в цій системі розташоване поняття «корупційна дисципліна»? (Хрещатик, 21.02.06, с. 2); – У політиці багато слабких лідерів. І це факт (Газета по–українськи, 10.08.05, с. 21) та ін.*

Інокли епітети–оксюморони в текстах публіцистичного різновиду жанру інтерв'ю утворюються шляхом сублимації двох словосполучень із протилежною семантикою в одне словосполучення з оберненим антонімічним експресивним значенням. На нашу думку, це знову ж таки пов'язано з індивідуалізацією мовної свідомості автора й реципієнта, а також зміною суспільних концептів: *«Я не вірю у громадські інтимні стосунки» (Газета по–українськи, 27.07.07, с. 12); – Ти згадала про «спеціальну універсальну літературу» (Друг читача, №2 2008, с. 4) та ін.*

Окрім того, дуже часто в публіцистичних текстах інтерв'ю можна натрапити на епітети–оксюмори, виражені словосполученням прислівника або дієприслівника з дієсловом: – *Скільки разів ви помирали, граючи на сцені?* (Хрещатик, 13.10.04, с. 6); – *Можна плакати весело, коли біля тебе кохана жінка* (Газета по–українськи, 23.02.07, с. 24); – *Ви вірити в те, що спати з відкритими очима шкідливо?* (Газета по–українськи, 03.08.07, с. 28) та ін.

Поряд із епітетами функціонально активним мовним засобом вираження й творення полісемії в текстах публіцистичного різновиду жанру інтерв'ю є метафори. Серед функціональних різновидів метафор найбільш частовживаними в публіцистичних текстах інтерв'ю є номінативні та когнітивні метафори, оскільки механізм полісемічного уподібнення за формою реалізується в них максимально предметно і дозволяє створити з погляду художності популярний суспільний образ на основі внутрішнього семантичного зв'язку різних понять та реалій : номінативні: – *Для різних фірм – різні „ринкові механізми”. По–Ващому це – нормально?* (Політика і культура, 02.10.02, с. 23); – *Кажуть, Верховна Рада наступного скликання складе новий **скелет політичних реформ**. Це буде новий „скелет” чи справді політичні реформи?* (Політика і культура 02.10.02, с. 23); – *Я й гадки не мав, що то буде наступна велика зірка шоу–бізнесу* (Газета по–українськи, 27.07.07, с. 24); когнітивні: – *Кажуть, що “вакуум спілкування” політиків стає звичайним повітрям для більшості пересічних громадян України. Ви погоджуєтесь з цією тезою?, З одного боку, **наріжна сім'я**, з іншого – **камінь –театр*** (Політика і культура, 05.09.03, с.19); – *Гадаю, що цього ж року буде та сама **грошова злива**, оскільки інфляція підскаче до максимального показника* (Сільські вісті, 13.07.04, с. 3) та ін.

На відміну від номінативних та когнітивних метафор, образне значення яких в результаті активного функціонування в межах мас–медійного мовно–інформаційного простору поступово стирається й зазнає художньої нейтралізації, образні метафори в текстах публіцистичного різновиду інтерв'ю зберігають стійкий художній контекст, хоч функціональне використання їх дещо обмежене: – *Це правда, що сучасне українське кіно разом із режисерами й акторами знаходиться **між Сцілою російського і Харібною американського?*** (Політика і культура, 05.09.03, с.19); *У понеділок 5 липня Київ вдруге*

в своїй історії зустрів **вогонь Еллади**. Які почуття ви переживали як мер столиці? (Сільські вісті, 08.07.04, с. 3) та ін.

Окремим різновидом метафори як особливого способу вираження полісемії в текстах публіцистичного різновиду інтерв'ю є персоніфікація. Завдяки простому механізму метафоричного «олюднення» предметів, речей та явищ персоніфікація дозволяє з погляду лінгвостилістичної мотивації максимально виразити змістовий рівень тексту, не створюючи при цьому особливого емоційно-експресивного контексту: – *На наших автошляхах вже давно панує хаос, і, повірте, вдіяти з цим нічого не можна* (Газета по-українськи, 30.08.06, с. 13); – *Виходить, політика сама собі шкодить?* (Газета по-українськи, 19.09.02, с. 22); – *Зло вміє організуватися, особливо там, де його ніхто не чекає* (Хрещатик, 12.03.06, с. 2); – *Мені здається, що небеса співають разом зі мною* (Газета по-українськи, 01.03.04, с. 24) та ін.

З такою ж лінгвостилістичною мотивацією вираження змістового рівня тексту у текстах публіцистичного різновиду жанру інтерв'ю використовуються й порівняння. Проте, окрім функції вираження порівняння виконують ще й функцію зіставлення, завдяки чому одне із представлених понять в контексті змістового навантаження тексту набуває ідейної пріоритетності: – *Де вам краще працювалось в СПУ чи зараз у БЮТ?* (Газета по-українськи, 22.06.07, с. 5); – *Часто доводиться чути, що теперішній рівень викладання в НаУКМА помітно погіршився порівняно з часами відродження університету на початку 1990-х* (Хрещатик, 17.03.06, с. 4) та ін.

Із метою емоційно-експресивного узагальнення осіб замість прямої вказівки на них, а також максимально компактного представлення суб'єктів, які проживають на певній території чи належать до певної організації, в текстах жанру інтерв'ю використовується метонімія: – *Я знаю, що Тегеран і Багдад обмінялися різкими нотами протесту. Чим усе завершилось?* (Газета по-українськи, 14.09.06, с. 5); – *А як на це реагує Росія?* (Газета по-українськи, 23–24.08.07, с. 13); – *Але участь у виборчій кампанії на боці «Нашої України – Народної самооборони» бере?* (Газета по-українськи, 23–24.08.07, с. 13) та ін.

Своєрідним функціональним різновидом метонімічного перенесення й вираження полісемічного значення в текстах публіцистичного жанру інтерв'ю є синекдоха, яка базується на основі дедуктивної формули вираження загального через одиничне. Завдяки

цьому, в публіцистичних текстах інтерв'ю окрім лінгвостилістично вмотивованого значення компактності з'являється ще й функціонально приховане значення іронії, яке формує суб'єктивно–модальний рівень вираження індивідуальної позиції автора або реципієнта: – *Чи у Вашому закладі педагоги вважають єдиноможливим повчальний тон: мовляв, коли це учень, то він мусить нас поважати, слухати, боятися?* (Україна молода, 08.02.08, с. 11); – *Скажімо, потрібні закони про культуру, і хто, як не музикант, краще знає, якими вони мають бути?* (Газета по–українськи, 23–24.08.07, с. 13) та ін.

Суб'єктивно–модальний рівень вираження індивідуальної позиції автора або реципієнта зумовлює також використання в текстах публіцистичного різновиду жанру інтерв'ю алегорії, яка посилює значення іронії через опосередковане асоціативне втілення абстрактного поняття в конкретному образі. Проте лінгвостилістичної мотивації в текстах жанру інтерв'ю зазнають алегорії тільки із семантикою загального художнього образу: – *Як може Кувейт не мати проблем? Коли слон навалюється на мурашку, то цілком зрозуміло, що в мурашки виникають деякі проблеми?* (Політика і культура, 24.09.05, с. 19); – *Скільки не вчи курку літати, вона все одно залишиться на фермі* (Сільські вісті, 03.05.02, с. 12) та ін.

На наш погляд, виразний вплив на формування полісемічності та емоційно–експресивного забарвлення тексту публіцистичного різновиду жанру інтерв'ю має гіпербола, оскільки з погляду лінгвостилістичної мотивації виконує одразу дві функції – формує суб'єктивно–модальний рівень автора та реципієнта, а також додає до головного ідейного змісту тексту додатковий рівень різноаспектного прочитання інформації: – *Наявна рівновага військової могутності перебуває десь на рівні Монблану. Справа йде до того, що незабаром вона може досягти ще більшої висоти* (Сільські вісті, 04.06.07, с. 5); – *Кажуть, що нація, яка не пройшла у своєму державотворенні через якісь сильні потрясіння, не має шансів не успішне державне будівництво. Чи не доводить це приклад України?* (Газета по–українськи, 15.06.07, с. 12) та ін.

На загальних лінгвостилістичних традиціях сучасної української літературної мови запобігання тавтології та вираження полісемії в писемній традиції текстів мовного жанру інтерв'ю, а також завдяки тенденції інтелектуалізації мови, здебільшого в публіцистичному,

меншою мірою в інформаційному різновидах жанру інтерв'ю відбувається активне використання синонімії на лексичному рівні. На думку, О. Пономаріва, наявність синонімії визначає лінгвостилістичну функціональність будь-якого стилю. Особливо, як зазначає дослідник, це стосується стилю масової інформації, оскільки рівень мовно-інформаційного впливу текстів, оформлених за лінгвостилістичними принципами жанрів цього стилю, надзвичайно високий. В умовах наявності питомого ресурсу синонімії, особливо лексичної, формується аспект вибору, який зумовлює різні контекстуальні лінгвостилістичні значення в текстах мас-медійних жанрів, які безпосередньо впливають на розуміння функціонального лінгвостилістичного статусу самого стилю².

Для мовного жанру інтерв'ю, функціональний фокус якого спрямований на здійснення міжсуб'єктної діалогізації суспільства на мовно-інформаційному рівні, лексична синонімія є одним із найважливіших складників арсеналу лінгвостилістичних засобів оформлення мовної структури текстів цього жанру. Йдеться не про близькість словникових значень двох або кількох слів, а про реальні можливості мовного вибору для вираження та уточнення думки в діалогічному контексті. Здебільшого це слова літературного походження або почасти розмовні варіанти лексем: – *Кого із сучасних політиків Ви вважаєте гідним посади Президента? А хто, на Вашу думку, **вартий** посади прем'єр-міністра?* (День, 10.10.07, с. 8); – *Вас називають найбагатшим львів'янином. Журнал «Фокус» оцінив ваші **статки** у 400 мільйонів доларів. А як ви самі ставитеся до власної **«зелені»**?* (Газета по-українськи, 30.03.07, с. 5) та ін.

Також лексична синонімія реалізується ще й через посередництво контекстуальних авторських синонімів, які виявляють високий рівень полісемічності й суб'єктивно-модального значення: – *Я нікого не прошу **стрибати через свою норму**, нікого не вмовляю **на рекорди і божевільну статистику**, але мені б хотілося, щоб мій штат **творив дива, робив неможливе там, де інші просто виконують свою роботу*** (Політика і культура, 28.09.05, с. 18) та ін.

Значний стилістичний ефект у публіцистичних текстах жанру інтерв'ю досягається розщепленням загального поняття на синонімі-складники. Це зумовлює змістове уточнення матеріалу в тексті й активізує рівень інформаційної переконливості: – *Цікаво, що справжній бум зацікавлення **національною історією та культурою***

виявляється у дослідженнях та розвідках науковців і спеціалістів про **забуті та напівзабуті звичаї, деталі побуту, навіть традиційні зачіски?** (Літературна Україна, 06.03.04, с. 5).

Компонентами лексичного синонімічного ряду в публіцистичних текстах жанру інтерв'ю можуть виступати також евфемізми з огляду на те, що в окремих випадках інформаційне роз'яснення фактів потребує відтворення змісту в пом'якшеній формі: – *Як Ви розцінюєте такі явища: як **лібералізацію цін, вільне підприємництво** чи як **дику і неприкриту спекуляцію?*** (Політика і культура, 27.03.04, с. 12) та ін.

Поряд із синонімією в публіцистичних текстах жанру інтерв'ю як виразник полісемічності функціонально заявлена й антонімія. Це зумовлено насамперед тим, що антоніми допомагають створити контрастну характеристику певного поняття. З цією метою відбувається розщеплення емоційно–експресивного образу на антонімічні компоненти: – *Тобто **угору** по сходах, що ведуть **вниз?*** (Газета по–українськи, 27.07.07, с. 12); – *Ну, кому – **на службу**, а кому – **в запас*** (Газета по–українськи, 25.01.08, с. 28) та ін.

На основі антонімічного зв'язку значень різних лексем відбувається функціонування в текстах публіцистичного різновиду жанру інтерв'ю такої стилістичної фігури як епітет-оксюморон, лінгвостилістичну мотивацію використання якого ми вже попередньо обґрунтували. Варто зауважити, що незважаючи на свою семантичну нейтральність, омоніми також належать до розряду мовних засобів вираження полісемії в текстах мовного жанру інтерв'ю, оскільки можуть функціонувати як стилістичний засіб словесної гри або каламбуру в зумовленому суб'єктивною модальністю тексті: «*Це **глина** чи **цеглина?**» (Сільські вісті, 16.04.03, с. 5); «*Чого **варта** така **варта?**» (День, 03.03.04, с.6); – *Люди йшли на **“Комбінацію”**, щоб дістати задоволення від ансамблю, а замість того дістали зовсім іншу **комбінацію**, пограбування в прямому сенсі* (Газета по–українськи, 24.03.05, с. 28) та ін.**

Пароніми з огляду на широкий спектр асоціативних зв'язків та звукову близькість семантично відмінних слів так само функціонують як стилістичний засіб каламбуру, а це, в свою чергу, дозволяє значно посилити змістову константу публіцистичного тексту інтерв'ю: – *Чи є дане поняття результатом нашої **уяви** – це невідомо, але те, що деякі навіть **уявлення** не мають про що*

йдеться – то це, безперечно, факт дійсності (Хрещатик, 28.12.05, с. 8) та ін.

Отже, в публіцистичних текстах жанру інтерв'ю, які на відміну від інформаційних, виразно зумовлені емоційно–експресивною образністю, лексичні засоби вираження полісемії представлені різними видами тропів, синонімією та антонімією, а також почасти омонімією й паронімією, які внаслідок процесів індивідуалізації мовної свідомості автора та реципієнта, інтелектуалізації та вульгаризації сучасної української мови зазнали зміни семантичних механізмів творення емоційно–експресивної образності, що призвело до виразно наявного в публіцистичних текстах інтерв'ю іронічного підтексту.

Дослідження засобів вираження полісемії в текстах публіцистичного різновиду жанру інтерв'ю, на нашу думку, є вагомою перспективою, оскільки емоційно–експресивна образність текстів зумовлена багатьма чинниками і не є тотожною в семантичному і смисловому планах художній образності. Специфіка публіцистичної образності текстів жанру інтерв'ю зумовлена прагматикою і аксіологічністю суб'єктивно–модальної позиції автора та реципієнта, яка формує широкий аспект лінгвостилістичної мотивації.

¹Пономарів О. Стилістика сучасної української мови. – К.,1993. – С. 23;
²Там само – С. 32–33.

Д.В. Дергач, асп.

ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ: ВІД ТРАДИЦІЇ ДО СУЧАСНОСТІ

Стаття присвячена розгляду поглядів на природу власних назв, методів та прийомів їх дослідження, які почали оформлятися з 40-х років 20 століття. Проаналізовані порівняльно-історичний та формальний методи, якими послуговувалися Московська, Київська та Донецька лінгвістична школи. Також була взята до уваги сучасна методологія, заснована на принципах прагматики.

The article deals with the problem of the proper names' multifunctional interpretations. Since early 40's of the 20th century,

when the onomastic investigations has acquired the accurate forms, a lot of different theories and methods of their researches were formulated. So the linguistic schools in Moscow, Kyiv, Donetsk used the comparative-historical and formal methods. On the boundaries of 20-21 centuries stylistic, semantic and functional methods in onomastics became more popular. It is explained by the actualization of pragmatic aspect near the theoretic one and formation of modern complex scientific paradigm.

Ономастичні розвідки мають міцні традиції, їх витoki пов'язують із розробками питань топоніміки й антропоніміки вченими 19 століття (М. Максимовичем, О. Соболевським, І. Франком, О. Шахматовим та ін.), а чіткої організації вони набули лише з 40-х рр. минулого століття.

З того часу науковцями були розроблені різні теорії онімів (формальна теорія власної назви Б. Рассела, теорія індивідуалізації імені та ін.) і застосовані методи їх вивчення (порівняльно-історичний, логічний, семантичний, стилістичний, функціональний тощо). Також проводилися спеціальні студії представниками різних філологічних осередків (Московська філологічна школа брала до уваги формальний метод порівняльно-історичного аналізу власних назв, Казанська лінгвістична школа запропонувала фоносемантичний метод дослідження, Донецька ономастична школа розробляла підходи до вивчення походження, історії та функціонування онімів у російській та українській мовах та ін.). Таким чином склалася певна наукова традиція потлумачення власних назв, яка слугує відправною точкою для сучасних лінгвістів.

Одними з найавторитетніших у дослідженні онімів були представники Московської філологічної школи – О. Суперанська, Н. Подольська, О. Султанов, В. Салтмане, Б. Старостін та ін. Вони розглядали власні назви як слова, індивідуально закріплені за конкретним об'єктом, який має ще й загальну назву, що співвідносить його з класом об'єктів та поняттям.

Ці дослідники послуговувалися здебільшого **порівняльно-історичним методом** вивчення онімів, що є результативним для відновлення, реконструкції генетичних зв'язків даного лексичного матеріалу. Прибічником цієї методи є також Є. Отін – засновник Донецької ономастичної школи. Він займається, зокрема, вивченням походження та історії власних назв на прикладі їх дослідження та

порівняння в українській та російській мовах. Схильність до застосування цього методу виявляв і А. Білецький – провідний український лінгвіст, представник Київського філологічного кола. Він вбачав актуальним у даній методиці моделювання індивідуальної чи групової історії онімів і був прихильником обов'язкового розмежування власних назв у часі та просторі на початку дослідження – темпоральної та спеціальної дистрибуції¹. Використання такого прийому допомагало вченому зорієнтуватися в напрямках і методах своїх студій, віднайти точки дотику, спільні і відмінні риси досліджуваного матеріалу. На нашу думку, відсутність такого визначення щодо хронологічного, географічного, лінгвістичного і циклічного розміщення матеріалу, що вивчається, позбавляє будь-яке студіювання наукової цінності.

Важливо зауважити, що цей метод, у першу чергу, передбачає вивчення матеріалу в його історичній перспективі, яка допомагає простежити поступову і послідовну зміни одного й того ж елемента чи ряду взаємопов'язаних складових частин і виключає випадковість і ненауковість етимологічного дослідження.

Іншим методом, який продовжує теоретичні надбання А. Білецького у галузі ономастики і, безсумнівно, заслуговує на увагу, є **формальний**. Його постулати дослідник використовує, зокрема, крізь призму опозиції власних і загальних назв. Апелятиви позначають родові поняття, які, будучи їх денотатами, зберігають своє абстрактне значення. Оніми ж ідентифікують види, пов'язані з дискретними об'єктами та лінгвістичним відтворенням реалій. Ця умова, на нашу думку, впливає на відношення форми до змісту у загальних і власних назвах. Якщо з приводу апелятивних лексем можна говорити, що вони є діалектичною єдністю форми і змісту, то про онімну лексику такого сказати не можна.

У свою чергу, представники вже згадуваної Московської школи, оперуючи поняттям оніма, запровадили термін ономастичний простір на позначення власних назв, які використовуються у мові певного народу для найменування реальних, гіпотетичних і фантастичних об'єктів². У його межах були виділені ономастичні поля – групи онімів, організовані за різними відношеннями паралелізму та контрасту (антропоніми, ойкодоніми, гідроніми та ін.)³.

Іншою їх провідною ідеєю була теза про заміну при розгляді проблеми зв'язку імені з поняттям та іменованим об'єктом семантики інформацією про власну назву⁴ (енциклопедичну та мовну).

Потрапляючи в мову як систему знаків, власні назви повинні отримати певний обсяг *інтелектуальної інформації*⁵. Це б дозволило їм встановити зв'язок із логіко-предметними рядами й обумовило їх функціонування у системі. Така інформація, на думку О. Суперанської, міститься, наприклад, у назвах всесвітньо відомих об'єктів, що робить можливим включення їх у повідомлення на правах семантично значущих, а не тільки номінативних слів⁶.

Проте не кожний онім, на наш погляд, може послуговуватися наявністю інтелектуальної інформації. Основною його характеристикою була і залишається відсутність чітких конотацій і зв'язку з поняттям. З іншого боку, перенасичення такою інформацією призводить до поступового перетворення власної назви у загальну шляхом різного роду переносних вживань онімів: Полтава *нагадує російський Петербург*⁷ (за схожістю архітектури). *Р'яно до справи взявся Піскун – великий Шерлок Холмс*⁸ (за професійною діяльністю). Лазаренко *міг уявити себе новим Сталіним*⁹ (за поширенням повноважень, за впливовістю). *Сплять і мріють “товариці” симоненки повернути історію назад, а тому знову вигадують всякі нісенітниці*¹⁰. *Слухаючи альтернативне звучання професійного студійного запису, такого несхожого на заїжджених наталок могілевських та ірин білик, я подумала, що таки варто слухати нову українську музику*¹¹. *По всьому Подолу, аж до самої Ворскли, співали та вигукували сотні Наталок Полтавок та горлали сотні безжурних Петрів*¹². *Вберегти від зневаги подвизницьку працю покоління Яновських і Рильських – наш святий обов'язок*¹³. *Костянтина Леонтєєва називали російським Ніцше*¹⁴ (за схожістю філософських поглядів). *Сьогодні Григорій Омельченко нагадує Дон Кіхота, який даремно веде безперспективну війну з мафіозними “вітряками” на печерських пагорбах*¹⁵ (за подібністю особливостей діяльності) і под. При повній трансформації оніма в апелятив утворюється пара "онім – омонімічний апелятив" (наприклад, Бордо – місто у Франції, "Бордо" – сорт вина, бордо – колір¹⁶ і под.). До того ж, якщо денотат залишається актуальним, його назва продовжує вживатися як власна.

Схожий погляд на це явище запропонував В. Болотов, замінивши поняття енциклопедичної інформації енциклопедичним значенням. Він вважає, що найсуттєвішим для власних назв є якраз це енциклопедичне значення - сума конкретної інформації про денотат імені. Головна відмінність енциклопедичного значення власної назви від лексичного значення загальної полягає в тому, що перше

виникає в мовленні й різниться від одного поля до іншого, а енциклопедичне – виявляється лише в колективі.

Також це положення підтримали й інші дослідники – А. Непокупний, Н. Подольська та ін., які протиставляють енциклопедичну інформацію, тобто відомості про денотат власної назви, мовленнєвій інформації, що встановлює зв'язок імені з його носієм, соціальне поле денотата та його імені й виявляє ставлення мовця до іменованого¹⁷.

Російський науковець Б. Старостін до вище згаданих додає ще семантичний (для вирішення проблем значення імені), логічний і стилістичний (для аналізу імен у художніх творах) методи дослідження ономастичного матеріалу.

Також роблять акцент на стилістичному описі власних назв деякі російські й українські філологи-ономасти (зокрема, Галич В., Колоколова Л. та ін.).

Загалом в основі стилістики власних назв лежать різні чинники, серед яких можна виокремити мовні особливості (спеціальні моделі для імен певних типів) та соціальна зумовленість (розподіл іменувань між окремими соціальними, територіальними, виробничими та віковими групами людей, у результаті чого складається певна норма вживання; наявність прославлених чи, навпаки, зневажуваних тезок; іменування на честь когось, "на зло" комусь або за контрастом з кимось)¹⁸.

Останнім часом спостерігається своєрідний відхід від традиційних поглядів на дослідження ономастичного матеріалу, їх доповнення новими, пов'язаними з актуальними для сучасного життя, методами.

Так, на межі 20–21 століть представники Казанської лінгвістичної школи (Л. Фатихова, К. Галіулїна, Г. Ніколаєва та ін.) запропонували новий, **фоносемантичний метод** дослідження власної назви¹⁹. Фоносемантика – наука, яка акумулює в собі елементи фонетики (за планом вираження), семантики (за планом змісту) і лексикології (за сукупністю цих планів). На основі фонетичних поглядів І. Бодуена де Куртене казанськими філологами був проведений комплексний фоносемантичний аналіз власних назв у російській і татарській мовах. Завдяки йому вони підтвердили, що

фоносемантика імені деякою мірою маркується фонемографією слова, яка має варіативний психофонетичний характер; змістовність звуків в оболонці власної назви корелюється іноді акустичними, іноді

кінестетичними засобами; фоносемантика оніма допомагає у вирішенні питань взаємодії фонетичних і семасіологічних уявлень, про що у свій час казав І. Бодуен де Куртене.

Функціональний метод у студіюванні власних назв з огляду на їх функції застосовують сучасні українські ономасти В. Ільченко та С. Доломан та ін. Мовленнєве функціонування власних назв, а також особливості переносного вживання реальних імен та проблеми онімізації апелятивів у ЗМІ розглядаються у дослідженнях В. Ільченка "Експресія імені в засобах масової інформації"²⁰, "Соціально-експресивні конотації імен у ЗМІ"²¹. Зіставленню окремих стилістичних прийомів, способів з використанням антропонімів у поезії та в публіцистиці присвячено статтю В. Ільченка та С. Доломана "Про деякі способи стилістичного використання антропонімів у поезії та в публіцистиці"²², яка стосується використання в обох стилях полісемії імен, паронимазії та омонімічного зближення, трансформації фразеологізмів, відомих висловлювань, пісень тощо, актуалізації внутрішньої і звукової форм, антропонімної ампліфікації).

Також останнім часом було захищено ряд кваліфікаційних робіт на цю тему: кандидатські дисертації Ільченка В. "Експресія власних назв як засіб публіцистики"²³, Дуки Л. "Прагматичний потенціал онімів та способи його реалізації в тексті"²⁴, Петрової Л. "Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезії Ліни Костенко)"²⁵, Грушевської Ю. "Власні назви в російському рекламному тексті: лінгвістичний і функціональний аспекти"²⁶, докторська дисертація Калінкіна В. "Теоретичні основи поетичної ономастики"²⁷.

Ці дослідження, здебільшого, спираються на функціональний метод вивчення ономастичного матеріалу. Адже власні назви в них описуються, в першу чергу, з точки зору їх функціонування у поезії чи текстах ЗМІ. Акцент авторами робиться на стилістику, прагматичний потенціал чи експресію імен як засоби їх реалізації у текстовому просторі.

На наш погляд, залишилися поза увагою науковців питання символізації й інтелектуалізації власних імен у мовній свідомості українців, що може відбуватися шляхом створення лінгвокультурних концептів у межах того чи іншого культурного поля. Цікавим і аргументативним із погляду доведення попередньо заявленої тези, як ми вважаємо, буде вивчення із застосуванням порівняльно-

історичного методу функціонування у сучасних мас-медійних текстах різних типів власних назв попередніх епох, які мають для України знаковий характер (**Тарас Шевченко, Іван Франко, Київ, Львів, Дніпро, Дунай** та ін.). Це повинно проілюструвати актуалізацію цих онімів як культурних концептів мовомислення українців у сучасний період.

Ще одним цікавим недослідженим аспектом, пов'язаним із попереднім, є психологічна, соціальна мотивація онімів, вплив їх функцій та значень, яких вони набувають у тексті, на формування свідомості людини.

Із чітко сформульованих завдань простежується не тільки мовознавчий, але і синтетичний характер нашого дослідження, вихід за рамки лінгвістики і залучення наукового досвіду інших галузей знань – культурології, психології, філософії, соціології.

Саме цей синкретизм підтверджується наявністю ще одного, нелінгвістичного методу, який, на наш погляд, заслуговує на увагу, – **культурологічного**. Він демонструє зв'язок ономастики з етнічною свідомістю і культурою. Це відбувається завдяки тому, що ономастичні дослідження допомагають вивченню шляхів міграції окремих етносів, виявленню місць їх колишнього існування, встановленню більш древнього стану окремих мов, визначенню мовних і культурних контактів різних етносів. Специфіка національного буття впливає на духовну діяльність людей, їх культуру і мову, в якій закріплюються всі поняття, включаючи і власні назви. У вивченні генези і функцій етнічної свідомості, пов'язаної з ономастикою, останнім часом вчені почали робити акцент на історичну і соціальну пам'ять: "Специфікою сфери національного життя і діяльності народу, безпосередньо пов'язаної з рідною мовою, вважається ономастика. Йдеться про створення і використання власних імен. Чим більший кількісно народ, тим більше у нього виникає власних назв, які, будучи категорією етнічною, слугують джерелом пізнання його історії. За їх допомогою можна знайти цінний етнокультурний матеріал про стан суспільства на певних етапах розвитку й особливості його духовної культури"²⁸. Зокрема, дослідження назв, які існували у народів на низьких стадіях розвитку, вказує на відсутність чіткого розмежування живих і неживих істот.

Такий широкий спектр досліджень засвідчив неприхований інтерес науковців до проблеми функціонування онімної лексики.

Різновекторні монографії, дисертації, статті як молодих, так і вже досвідчених вчених продемонстрували наявність тенденції до збільшення прийомів і методів ономастичних студій та розширення їх безпосередніх рамок. Окрім дослідження місця власних назв у художній літературі загалом набувають актуальності також питання розгляду основних функцій і причин та прийомів трансформацій власних назв у стилі масової інформації.

На нашу думку, ця тенденція є досить перспективною і цілком закономірною, адже останнім часом спостерігається паралельне функціонування поряд із традиційними, більш теоретичними методами вивчення онімів (порівняльно-історичного, семантичного, формального і под.) сучасних (стилістичного, фоносемантичного, функціонального). Це зумовлює поліфункціональність наукового вектору, виокреслення прагматичного, пов'язаного з функціями характеру того чи іншого типу досліджень, що засвідчує вироблення синкретичних наукових парадигм.

¹Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания (ономастика). – К., 1972. – С. 12; ²Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М., 1973. – С. 15; ³Там само. – С. 54; ⁴Суперанская А.В. Лингвистический аспект ономастических исследований // Вопросы ономастики. – Труды Самаркандского университета. – Самарканд, 1976. – III. Выпуск 284. – С. 8–9; ⁵Суперанская А.В. Апеллятив – онома // Имя нарицательное и собственное. – М., 1978. – С. 7; ⁶Там само; ⁷Ефір програми "Галопом по Європах-2". – 2007. – 29.04; ⁸Високий замок. – 2002. – 14.10; ⁹Грані плюс. – 2001. – 22.11; ¹⁰Post-Поступ. – 2006. – 1 – 8.12., № 2; ¹¹Шлях перемоги. – 2006. – 15.11; ¹²Київська старовина. – 2000. – № 6; ¹³Лист Олеся Гончара до В.Базилевського. – 1993. – 6.06; ¹⁴Експерт. – 2002. – № 19; ¹⁵Інформаційний бюлетень. – infb.nm.ru/Archiv/21_00; ¹⁶Суперанская А. В. Апеллятив – онома // Имя нарицательное и собственное. – М., 1978. – С. 7; ¹⁷Теория и методика ономастических исследований / Ответственный редактор А.П. Непокупный. – М., 1986. – С. 25; ¹⁸Там само. – С. 120; ¹⁹Фатыхова Л.Т. Фоносемантика имени собственного и психофонетика И.А.Бодуэна де Куртенэ // II Международные Бодуэновские чтения: Казанская лингвистическая школа: традиции и современность: Труды и материалы: В 2 т. – Казань, 2003.– Т. 2. – С.17–18; ²⁰Ільченко В.І. Експресія імені в засобах масової інформації. – К., 2003. – 35 с.; ²¹Ільченко В.І. Соціально-експресивні конотації онімів у ЗМІ // Наукові записки Інституту журналістики. – К., 2002. – Випуск 9. – С. 145–156; ²²Ільченко В.І., Доломан С.Є. Про деякі способи стилістичного використання антропонімів у поезії та в публіцистиці // Журналістика (преса, телебачення, радіо). – К., 1991. – Випуск 23. – С. 114-125; ²³Ільченко

В.І. Експресія власних назв як засіб публіцистики: Дис... канд. філол. наук: 10.01.08. – К., 2004. – 224 с.; ²⁴Дука Л.І. Прагматичний потенціал онімів та способи його актуалізації в тексті: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02. – Запоріжжя, 2002. – 18 с.; ²⁵Петрова Л.Н. Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезії Ліни Костенко): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харків, 2003. – 18 с; ²⁶Грушевська Ю.А. Власні назви в російському рекламному тексті: лінгвістичний і функціональний аспекти: Автореферат... канд. філол. наук: 10.02.02. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний **університет, 2005. – 19 с;** ²⁷Калінкін В.М. Теоретичні основи поетичної ономастики: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук: 10.02.15, 10.02.02. – Донецьк: Донецький державний університет, 2000. – 464 с.; ²⁸Эфендиев Ф.С. Этнокультура и национальное самосознание. – Нальчик, 1999. – С. 77.

ЛІНГВІСТИЧНА ПРАГМАТИКА
І НОВІ НАПРЯМКИ НАУКОВОГО ОПИСУ
ФУНКЦІОНАЛЬНОГО РАКУРСУ МОВИ

А.А. Дем'янюк, канд. філол. наук

**ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ
У СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ ГУМАНІТАРНИХ
СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ОСНОВІ КУРСУ
“КОМЕНТОВАНЕ ЧИТАННЯ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ”**

Висвітлюється науково-методична база курсу “Коментоване читання наукових текстів”, розглядаються актуальні питання формування навичок наукового мовлення іноземних студентів у всіх видах мовленнєвої діяльності на матеріалі наукового стилю філологічного профілю.

In this article it is brighten of scientific-methodical basis on the course “Commentary reading of scientific texts”, consider is focused on the actual question of formation of skills in scientific speech for foreign students in all kind's speech activities on material scientific style in philological type.

У сучасних умовах система навчання української мови у вищих навчальних закладах орієнтована на формування професійної комунікативної компетенції майбутнього філолога чи перекладача – здатності особистості спілкуватися в типових умовах професійної діяльності, володіти потенціалом дидактичного дискурсу, презентувати нормативні та доступні для сприйняття навчальні тексти. Отже, основне завдання вищого навчального закладу у процесі підготовки філолога – сформувати навички професійного мовлення.

Філолог повинен насамперед послуговуватися науковим стилем мовлення, зокрема, науково-навчальним підстилем. Науковий стиль застосовується для викладу наслідків наукових досліджень про людину, суспільство, явища природи. Головна його суспільна функція – дати об'єктивну інформацію, збудити інтелект читача, збагатити його новими фактами, гіпотезами. Науковий стиль повинен забезпечити ясність, точність, логічність і доказовість викладу, неможливість подвійного тлумачення інформації. Тому він має ряд

ознак, які становлять його специфіку і відрізняються від інших стилів. Це, насамперед, наукова термінологія – слова, що є точними назвами понять: *речення, суфікс, звук, відмінок, морфологія, культура мови, стилістика* та ін. Кожній галузі науки властива своя термінологія, яка відома фахівцям цієї галузі¹.

Незважаючи на вкрай несприятливі умови для формування наукового стилю української літературної мови (кінець ХІХ – поч. ХХ століття) – відсутність національної освіти, національних наукових установ – зусиллями патріотичної української інтелігенції поступово накопичувалася українська наукова термінологія, формувалися головні риси наукового стилю. Визначною була роль журналу “Основа” (1861 – 1862 рр.), на сторінках якого висвітлювалися питання про створення української наукової термінології, а його засновник П. Куліш почав друкувати “Історію України”, заявивши про цілком свідомий намір дати зразки наукового тексту українською мовою. Велике значення для формування наукового стилю мало утворення Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (1892), що видавало свої Наукові записки, в яких друкувалися праці з природознавства (І. Верхратський), етнографії (В. Гнатюк), історії (А. Кримський) та інших наук. Видатну роль у творенні наукового стилю відіграв І. Франко, який залишив праці з літературознавства, економіки, філософії. Найбільш активний розвиток українського наукового стилю припадає на першу третину ХХ ст., коли була утворена Українська академія наук, створено Інститут української мови, видано значну кількість термінологічних словників.

Серед першочергових завдань, що ставляться перед вищим навчальним закладом, – домогтися оволодіння потенціалом дидактичного дискурсу та потенціалом наукового стилю мовлення як такого, що забезпечує розуміння студентами теоретичної бази (терміни, система правил та ін.) предмета “Сучасна українська мова”, тобто сприяти майбутньому філологу в набутті якісних професійно-комунікативних умінь та навичок продукування наукового тексту.

Тому навчальна дисципліна “Коментоване читання наукових текстів” є базовою нормативною дисципліною і пропонується для студентів-іноземців першого курсу спеціальності “переклад з української мови”, викладається у 1 семестрі в обсязі 36 навчальних годин; усі 36 год. – практичні заняття.

Мета даної дисципліни – формувати навички активного наукового і науково-навчального мовлення іноземних студентів, вчити створювати усні та письмові репродуктивні тексти наукового стилю мовлення; сприяти досягненню студентами високого рівня володіння науковим стилем української мови на матеріалі, близькому профілю майбутньої спеціальності, що в кінцевому підсумку приведе до утвердження студента як перекладача, людини, яка досконало володіє мовою в усіх сферах комунікативної діяльності.

Студент повинен знати мінімум загальнонаукової і спеціальної лексики з мовознавства; тип і структуру лінгвістичного тексту, його основні логіко-композиційні елементи; теоретичні положення при аналізі конкретного лінгвістичного матеріалу; нові відомості про українську мову як предмет майбутньої спеціальності.

Студент повинен уміти правильно використовувати загальнонаукову та спеціальну лексику зі спеціальності; будувати монологічне висловлювання, використовувати вивчені теоретичні положення при аналізі конкретного лінгвістичного матеріалу, вміло застосовувати нові відомості з української мови на практичних заняттях інших лінгвістичних дисциплін.

Курс “Коментоване читання наукових текстів” тісно пов’язаний із іншими дисциплінами, передбаченими навчальними планами і програмами навчального процесу: “Фонетика”, “Лексикологія”, “Словотвір”, “Морфологія”, “Синтаксис”, “Стилістика”, “Основи наукових досліджень” з метою вдосконалення професійної комунікативної компетенції на етапі підготовки до написання наукових проектів (курсова, бакалаврська, магістерська роботи).

Нормативна навчальна дисципліна “Коментоване читання наукових текстів” є складовою циклу професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів “бакалавр” та “магістр”.

Запропоновано посібник “Коментоване читання наукових текстів” і призначено для іноземних студентів, які навчаються на філологічних факультетах. Метою посібника є навчання науковому стилю мовлення на матеріалі, що стосується профілю майбутньої спеціальності студентів-іноземців, а саме: допомогти студентам у читанні та конспектуванні літератури з курсу “Сучасна українська мова”, у підготовці до слухання і запису навчальних лекцій зі спеціальності, участі у практичних заняттях із предметів лінгвістичного циклу. При цьому враховується той факт, що

студенти-філологи отримали деяку підготовку з мови спеціальності на підготовчому факультеті.

Підбір текстів і система вправ визначають такі завдання дисципліни “Коментоване читання наукових текстів”:

- ввести і закріпити необхідний мінімум загальнонаукової та спеціальної лексики й синтаксичних структур, характерних для наукового стилю мовлення;

- підготувати студентів до слухання лекцій зі спеціальності, розвивати та вдосконалювати навички читання і конспективної переробки прочитаних текстів;

- закріпити в уявленні студента тип і структуру лінгвістичного тексту, його основні логіко-композиційні елементи;

- розвивати та вдосконалювати навички побудови монологічного висловлювання на основі текстів, що вивчаються;

- сформувати навички використання вивчених теоретичних положень при аналізі конкретного лінгвістичного матеріалу;

- розширити пасивний лексичний запас іноземних студентів-філологів, свідчення студентів про українську мову як про предмет їхньої майбутньої спеціальності.

Лексичний і граматичний матеріал підібрано із врахуванням існуючої навчально-педагогічної літератури: програм із сучасної української мови для філологічних факультетів, підручників і навчальних посібників із сучасної української мови для студентів-філологів. Матеріал мініманізовано у відповідності з етапом навчання.

Навчальна дисципліна “Коментоване читання наукових текстів” складається з чотирьох основних тематичних розділів: мова і наука про мову; фонетика; лексикологія; граматики.

Розділи поділяються на теми. Кожна з тем може вважатися окремим заняттям, вона має свої базові тексти з мовознавства, свою систему передтекстових і післятекстових вправ, спрямованих на підготовку до сприйняття та стимулювання смислового сприйняття.

Передтекстові вправи спрямовані на тренування техніки читання, розвиток механізмів випереджувального сприйняття, розширення оперативного поля читання, вироблення навичок адекватного сприйняття слів, словосполучень, речень. Вони допомагають подолати труднощі вимови при читанні складних слів, розгорнутих словосполучень, речень великого об'єму. Частина передтекстових

завдань спрямована на вироблення мовної здогадки та збільшення потенційного словника на базі спеціальної лексики. Усі ці вправи готують студентів до сприйняття і розуміння цілого тексту.

Характер текстів, представлених у кожній темі, визначається завданнями навчальної дисципліни. Це: текст, який вводить у тему, дає уявлення про її проблематику та об'єм, або текст, що розширює це уявлення, містить додаткову інформацію і відповідно нові лексичні та граматичні елементи. Ці тексти об'єднані однією темою і завданнями, спрямованими на розвиток і вдосконалення навичок читання, а також коментування і письма на базі науково-навчального тексту. Навчальний текст, що описує конкретне лінгвістичне явище, розкриває тему і вводить певну кількість лексичних одиниць і синтаксичних моделей. Тексти призначені для навчального читання, аналітичної роботи, роботи над лексикою і граматиною. Деякі тексти є основою для вироблення навичок письмової переробки тексту (складання планів, конспектів), мовлення (повідомлення на тему, виступ на практичному занятті) і т. д. Стереотипно складені навчальні тексти, що носять описово-пояснювальний характер, сприяють спостереженню і закріпленню мовного та мовленнєвого матеріалу, що вивчається. Враховуючи насиченість текстів лінгвістичною термінологією і труднощі засвоєння її іноземними студентами, викладач на практичних заняттях може усунути, за необхідності, деякі лексичні та мовні труднощі.

Після текстів пропонуються завдання мовленнєвого та мовного характеру. Вони допомагають перевірити повноту і правильність розуміння прочитаного тексту, виділити основну інформацію, уточнити деталі. Післятекстові завдання спрямовують на смислову переробку тексту, запис у вигляді плану, тезисів, конспекту та наступне відтворення прочитаного у вигляді короткого або детального повідомлення в усній чи письмовій формі.

Тексти, запропоновані для розгляду, супроводжуються завданнями, спрямованими на переробку інформації, що в них міститься, такими як: “Дайте заголовок тексту”, “Поділіть текст на частини, сформулюйте головну думку кожної частини”, “Складіть план” і т. д.

Завдання мовного характеру даються з метою закріплення і активізації спеціальної лексики, а також форм відмінків і речень, дієслівного та іменникового керування в деяких конструкціях, характерних для мови лінгвістичних текстів.

Таким чином, система вправ дає можливість сформувати навички та вміння в усіх видах мовленнєвої діяльності на матеріалі наукового стилю філологічного профілю.

Залежно від рівня підготовки студентів викладач може визначити вибір вправ, їх дозування і послідовність.

Факультативний розділ “Радимо познайомитися” може бути використаний на заняттях із найбільш підготовленими студентами.

Отже, науковий текст – центральна одиниця наукового стилю мовлення, яка характеризується особливими композиційними, жанровими, видовими та іншими ознаками. Завдання вищого навчального закладу – навчити студентів-філологів користуватися лексико-семантичною базою наукового стилю мовлення, вміти продукувати наукові тексти різних типів, а також (за потреби) робити їх комплексний аналіз.

Глибоке усвідомлення інформаційних явищ і вміння їх дослідити за допомогою неординарних методів неможливе без оволодіння науковим апаратом і логікою наукового процесу, без умінь аналізувати й прогнозувати його подальший розвиток. У теорії та практиці вищої освіти накопичено значний досвід, що є основою наукової підготовки майбутнього спеціаліста та передбачає формування узагальнень на високому рівні творчого мислення, загальної культури².

¹Симоненко Т. Основи наукового мовлення. – Черкаси, 2006. – С. 4;

²Там само. – С. 5.

О. В. Тріщук, канд. філол. наук

ОПОВІДЬ У ПЕРВИННОМУ ТА ВТОРИННОМУ ТЕКСТАХ NARRATION IN PRIMARY AND ABSTRACT TEXTS

У статті досліджуються формальні ознаки оповідного типу викладу в первинному науковому творі та їх відображення в тексті реферату.

In the article the formal signs of narrative type of exposition in primary scientific work and their reflection are probed in an abstract text.

Нашою метою є дослідження формальних ознак оповідного типу викладу в первинному творі та їх відображення в тексті реферату.

Актуальність теми зумовлена відсутністю наукових робіт, пов'язаних із типами викладу як стабільними структурними одиницями реферативного тексту, знання яких сприяє створенню чітких вимог стосовно його будови й покращенню стилістичних та синтаксичних характеристик.

Оповідний тип викладу як „інформаційно-узагальнене повідомлення про стан одного чи декількох суб'єктів у конкретній обстановці”¹ призначається для відтворення послідовного ряду подій або переходу предмета з одного стану в інший². Тому речення в ньому організуються структурою з відношеннями часового слідування між її елементами, призначеною для розкриття діалектики об'єкта повідомлення. При такому структурному зв'язку одне речення доповнює, розвиває друге, даючи початок третьому. У первинному науковому творі предметом оповіді виступають процеси, операції, хід і перебіг подій, дії механізму чи людини тощо. Відтворюючи їх у рефераті, виділяють такі аспекти змісту, як предмет (подія, явище, процес), його суть; час, місце дії та умови, в яких вона триває; результат, висновки. Формальними ознаками оповіді є передусім дієслова зі значенням дій, що в часі змінюють одна одну, та прислівники, часові додатки, назви дат – *спочатку, у даний час, потім, після, далі, на першому етапі, на другій стадії* тощо, семантичне значення яких тісно пов'язане з хронологічним викладом подій та поетапністю процесу.

У наукових першоджерелах із природничих наук даний тип викладу є найбільш поширеним способом точного відображення роботи машин, механізмів, перебігу різних процесів та дій, здійснюваних під час проведення лабораторних дослідів, експериментів. Наприклад:

При вивченні впливу МП на величину мікротвердості кремнію використовували дві групи зразків – неокинені (вихідні) та ті, що пройшли ВТО. Указані групи зразків поміщали в постійне МП, магнітна індукція якого $B=0,17$ Тл, а час витримки в МП складав 7 діб. Після завершення магнітної обробки (МО) зразки кремнію вилучалися з МП і на них проводилися дослідження залежності мікротвердості від часу дії навантаження на індентор. Для порівняння проводили аналогічні дослідження на тому ж типі зразків, але їх не піддавали МО. Після цього розраховували величину ефекту, спричиненого магнітним полем, або відносною твердістю та

розглядали її залежність від часу мікроіндетування поверхні кремнію³.

Наведений фрагмент, в якому йдеться про експериментальне дослідження впливу магнітного поля на величину мікротвердості кремнію, є відкритим рядом речень, „об’єднаних структурно-оформленим значенням послідовності дій у межах теми”⁴. Автор особно представив у вигляді окремого речення кожен його вузол – етап розвитку дії, передав динаміку смислового розвитку, зміну цих вузлів та відобразив зв’язки між ними, використавши при цьому акціональні дієслова у формі минулого часу (*використовували, поміщали, проводили, розраховували* тощо). Динамічність оповіді додатково виражається обставинами часу – *7 діб, після, після цього*, які взаємодіють з часовими формами дієслова. Як зазначає А. В. Бондарко, ці лексичні показники темпоральності „уточнюють, конкретизують, а іноді й зумовлюють час здійснення дії”⁵.

До оповідного виду викладу автори первинних творів звертаються передусім тоді, коли подають дані історичного характеру чи інформацію про події, що мали місце в історії розвитку науки. Зокрема, в численних оповідях, розміщених у статті О. Голованова „Будівництво Нової Печерської фортеці”, йдеться про причини, які змусили імператора Миколу I розпочати в Києві будівництво нової фортеці, Васильківського й Госпітального її укріплень, та про те, як саме воно тривало. Одна з цих оповідей присвячена періоду підготовчих робіт зі спорудження нової фортеці та початку будівництва Васильківського укріплення:

У 1830-1831 рр. у Києві були проведені значні роботи по підготовці до будівництва нової фортеці. Здійснено розбивку місцевості під споруди фортеці та її експланаду, побудовано інженерні цегляні заводи для забезпечення цеглою фортечних робіт. За короткий час було налагоджено й збільшено виробництво цегли із залученням до цього приватних заводів. Чимало було зроблено владними структурами міста по пошуку вільнонайманих майстрів для відправки на будівництво фортеці і забезпечення матеріально-технічними засобами. З багатьма підприємцями Києва та губернії було укладено угоди на постачання необхідних будівельних матеріалів та інструментів. Важливим кроком в реалізації плану укріплення Києва було посилення Печерської фортеці і Звіринецького укріплення. Внаслідок проведення цих заходів було підготовлено базу для початку робіт по спорудженню фортеці.

Нова фортеця була закладена 28 липня 1831 р. Споруджувати її почали з Васильківського укріплення. Фортеця будувалася в 1831-1855 рр. (а деякі споруди до 60-х рр.) зі славетної київської жовтої цегли, яка виготовлялася особливим шляхом, випалювалася і загартувалася за спеціальною методикою для надання найбільшої міцності. Однак відчувалася нестача робочої сили. Частина робіт переклали на військові частини, штрафні роти й арештантів. Інженерний департамент навіть запропонував комендантам Бобруйської й Динабурзької фортець відправити до Києва своїх арештантів. А одного разу на фортечні роботи пригнали кілька сотень голодуючих селян з Чернігівщини⁶.

У цьому фрагменті кожне речення має модель оповідного повідомлення. Усі разом вони виражають послідовний розиток дії, тобто становлять суто оповідний тип мовлення, про що свідчать такі формальні маркери, як дієслова минулого часу (*проведені, здійснено, налагоджено, почали споруджувати, будувалася, пригнали* тощо), конкретна лексика (*фортеця, споруда, заводи, цегла*), обставини часу (*у 1830-1831 рр., за короткий час, 28 липня 1831 р., в 1831-1855 рр., до 60-х рр*), динамічність викладу, акцент на діях і те, що кожне його речення виступає новим вузлом. В індикативному рефераті, складеному на основі даного твору, дана та декілька інших розлогих оповідей трансформувалися в одне речення-оповідь, яке коротко передає їх зміст:

Висвітлено передумови та історію будівництва в 1981-1992 рр. Нової Печерської фортеці, що включало спорудження Васильківського та Госпітального укріплень⁷.

Така усічена передача оповіді, коли абзац або декілька абзаців замінюються одним реченням чи навіть його фрагментом, є найбільш поширеною в зазначеному виді рефератів. Проте в інформативних рефератах оповідь зазвичай відтворюється дещо ширше. Візьмемо, наприклад, оповідний фрагмент першоджерела, що охоплює два абзаци:

Ще коли було пораховано лише 30% бюлетенів, стало зрозуміло, що перемогу здобула ВМРО-ДПМНС. Її лідер Нікола Груєвський заявив, що прагне якнайшвидше сформувати уряд та розпочати роботу. „Наша пріоритетна мета – вступ до Європейського Союзу. Ми сконцентруємо зусилля на політичній економічній ситуації, боротьбі з корупцією та криміналом і підвищенні рівня життя”, – зазначив він. У свою чергу, Владо Бучковський побажав переможцям

якнайшвидше сформувати кабінет і взятися до праці. „Перемогу здобула не та чи інша партія, а народ Македонії, який довів свою здатність зробити правильний вибір в умовах свободи”, – наголосив він.

Свого задоволення результатами виборів не приховували Євросоюз та ОБСЄ. Представники цих організацій заявили, що, попри наявність деяких порушень, голосування в Македонії було проведено відповідно до демократичних європейських стандартів⁸.

Для відтворення його найсуттєвіших моментів референт скористався двома реченнями одного абзацу, зберігши навіть використану в першоджерелі цитату із заяви Н. Груєвського:

Зазначено, що перемогу здобула ВМРО-ДПМНС. Її лідер Нікола Груєвський заявив, що прагне якнайшвидше сформувати уряд та розпочати роботу. „Наша пріоритетна мета – вступ до ЄС...”. Представники ЄС та ОБСЄ заявили, що, попри наявність деяких порушень, голосування в Македонії було проведено відповідно до демократичних європейських стандартів⁹.

Помітно, що виклад у рефераті дещо змінився, адже референт скоротив змістову частину повідомлення, максимально наповнивши смислом кожен вузол оповіді, що дозволило читачеві з декількох рядків тексту отримати велику кількість суттєвої інформації. Це в свою чергу вплинуло на відтворення формально-граматичних ознак оповіді. Зокрема, не передано обставину часу (*коли було пораховано*), вилучено авторський коментар (*свого задоволення не приховували*), який не є характерним для реферативного викладу, оскільки не дозволяє позбавитися від особистісних, суб'єктивних смислів. Решта ознак – вживання дієслів минулого часу докопаного виду, зміна часових планів, динаміка, наголос на подіях – залишилися незмінними.

Найбільш повно оповідь відтворюється в реферативному тексті тоді, коли вона передає суттєву інформацію, а першоджерело при цьому є невеликим за обсягом. Візьмемо, наприклад, оповідь первинного твору, обсяг якого складає лише чотири сторінки тексту:

У передвиборних перегонах-2006 взяли участь усі політичні партії, які функціонують у Македонії. У загальному підсумку це – шість виборчих блоків плюс понад 20 партій, що не захотіли блокуватися ні з ким. Усього за право на крісло в 120-місному парламенті Македонії (Sobranie) змагалися 2620 кандидатів.

Вибори в країні проводять за пропорційною системою, в один тур, без законодавчо встановленої явки виборців¹⁰.

Референт майже повністю відтворив оповідь, увівши при цьому маркер реферативності – *Відзначено, що:*

Відзначено, що вибори в Македонії проводилися за пропорційною системою в один тур, без законодавчо встановленої явки виборців. У передвиборних перегонах-2006 взяли участь усі політичні партії, які функціонують у Македонії. У загальному підсумку це – шість виборчих блоків та понад 20 партій, що не блокувалися¹¹.

Через це виклад набув більш чіткого та безстороннього характеру, зумовленого специфікою самого жанру вторинних документів та настановою на „передачу фактів, що відбулися в певний момент часу, без будь-якого втручання в оповідь”¹² з боку референта. Іноді буває достатньо „найменшого загального зауваження, найменшого не зовсім описового епітета, найскромнішого порівняння, найбільш невибагливого „може бути”, найбезобіднішого логічного членування”¹³, щоб референт порушив об’єктивність викладу, переключившись із реального відтворення подій на їх суб’єктивне висвітлення.

Детально передаються в реферативних текстах також дані про спостереження за результатами дослідів, наприклад:

Спочатку досліджували утворення ландоміцину E в динаміці поверхневого росту культури S. globisporus 3-1 на соєвому, кукурудзяному і пептонно-дріжджовому середовищах у чашках Петрі. Найбільші зони пригнічення росту тест-культури спостерігали навколо блоків газону культури продуцента, що виросла на кукурудзяному середовищі, децю менші – навколо блоків із соєвого середовища і найменші зони дала культура, яка виросла на пептинно-дріжджовому середовищі. Найбільший радіус зон пригнічення росту виявили на 48-й годині росту культури продуцента на всіх середовищах¹⁴.

З огляду на значне смислове значення результатів дослідів їх подано в рефераті доволі повно:

Досліджено продукування протипухлинного ангуциклінового антибіотика ландоміцину E в динаміці поверхневого і глибинного росту культури Streptomyces globisporus 3-1 на різних повноцінних середовищах. Показано, що найбільший вихід ландоміцину E спостерігали на кукурудзяному, децю менший – на соєвому і

найнищий – на нептинно-дріжджовому середовищах незалежно від способу вирощування¹⁵.

Проте референт змінив виклад на констативний, максимально сконцентрувавши увагу на предметі оповіді та на досягнутому результаті. Оскільки констативний характер висловлювання послабив часову послідовність у передачі результатів дослідження, виклад став більш статичним. Як вказівку на наявність розповіді в реферованій статті використано дієслова *досліджено* та *показано*.

Як показав аналіз, розлога оповідь у реферативному тексті будується за законами оповідного мовлення. Її структура може бути представлена декількома самостійними реченнями, поєднаними контактним лінійним зв'язком, які порівняно з реченнями – складниками фрагментів з усіченою передачею оповіді в стилістичному плані є більш різноманітними, оскільки зазвичай залежать від стилю автора першоджерела. Така структура вживається для „розкриття діалектики об'єкта, його динамічного відтворення”¹⁶. Однонаправленість руху передається в ній так, що дія, зображена в антецеденті, передує в часі дії, відтвореній в консеквенті. Основними засобами реалізації часового відношення тут виступають лексичні одиниці зі значенням часу і вказівки на порядок розгортання дії, співвіднесеність часових форм присудків, а також різні пласти дієслівної лексики зі значенням повідомлення про розвиток дій або станів предметів.

В оформленні найбільш уживаного в реферативному викладі усіченого оповідного фрагмента бере участь значно менша кількість лексем дієслів, що, як правило, входять до складу оповідних референтських конструкцій. Передусім – це дієслова-присудки *висвітлено/порушено (питання), розглянуто (проблеми), подано інформацію про, повідомляється про, визначено (внесок) тощо*, які свідчать про те, що в первинному творі інформацію викладено у формі оповіді, наприклад:

Висвітлюється видавнича діяльність товариства „Просвіта”, „Крайовий фонд”, Руського педагогічного товариства, а також спеціалізованого видавництва „Світ дитини”, які друкували книжки, шкільні підручники та журнали для дітей¹⁷.

Визначено внесок Демографічного інституту в розвиток демографічної статистики на прикладі виданих ним теоретичних праць, а саме: „Людність України”, „ Матеріали санітарної статистики України 1877-1914 рр. ”, „Индексы брачности. Этюд по

статистике населения” (1922), *„Смертність у Росії й на Україні”* (1928), *„Население киевской области”* (1925) тощо¹⁸.

Ключове слово *висвітлюється* позначає розкриття певної проблеми і вживається в рефераті (перший приклад) на позначення детального зображення процесу – *видавничої діяльності товариства „Просвіта”* – у тій хронологічній послідовності, як його подано в першоджерелі.

Словосполучення *визначено внесок* (другий приклад) є формальним відображенням перелічених у першоджерелі й наведених у рефераті теоретичних праць. У первинних наукових творах семантика дієслова *визначено* наближена до висновку, що притаманно роздумам, але в рефератах це ключове слово відображає, як правило, оповідь про об'єкт.

З метою відтворення в мінімальному реферативному контексті найбільш значимої релевантної інформації першоджерела широко використовуються семантичні трансформації, пов'язані зі структурними змінами, зокрема зміною порядку слідування частин, перетворенням декількох абзаців первинного твору в одне речення. Тоді в рефератах оповідний фрагмент нерідко поєднується з описовим (незалежно від того, розташований той поруч чи знаходиться на значній віддалі від нього), в результаті чого утворюється максимально стислий виклад, який має ознаки констатації, опису й оповіді водночас:

*Зазначено, що організовано первинне насінництво гібридів, занесених до Реєстру сортів рослин України, а саме: Одеського 122, Одеського 123, Одеського 149, Одеського Одеського 249, Одеського 504, Згода, а також гібрида з високим умістом олеїнової кислоти Одор*¹⁹.

Опис відображається тут за допомогою конкретної лексики на позначення об'єкта викладу та його ознак – *первинне насінництво гібридів, гібрида з високим умістом олеїнової кислоти Одор*, а оповідь – семантикою слів, що передають дію (*організовано, занесених*). Проте домінуючою в такому випадку є функція констатації, що передається конструкцією *зазначено, що*.

Отже, унаслідок того, що в реченнях із дієсловами на позначення оповіді, що вживаються в реферативному тексті, синтезовано просторовий юкстапозит і часову послідовність, висловлювання набувають вигляду констатацій, в яких логічний розвиток думки часто замінений логічною констатацією. Як результат, у них відсутня

динаміка, а факти подаються в результативному аспекті. Констатації-оповіді реалізуються в реферативних текстах з метою інформувати читача про те, які питання, в якому порядку та наскільки ґрунтовно висвітлюються в першоджерелі.

Найбільш повно оповідь відтворюється в реферативному тексті тоді, коли: а) він є інформативним, б) першоджерело має невеликий обсяг, в) суть теми складають історичні відомості. Якщо оповідь не несе значного навантаження в тексті першоджерела, то її або не відображають узагалі, або лише вказують на її наявність за допомогою референтської конструкції, що включає дієслова *повідомляється про, вивчено, досліджено, показано, розглянуто* тощо та назву об'єкта викладу. Зазвичай не переносять в реферат оповіді, які використовуються в первинному тексті для ілюстрування й доказу думки, що розвивається в формі роздуму.

Будучи рідко представленими в повному, розгорнутому вигляді, оповіді зазвичай входять на правах складової частини в текстові утворення, що мають характер констатацій. Самостійно оповідні фрагменти реалізуються лише в інформативних рефератах. Але й тут є своя специфіка, зумовлена тим, що початок оповіді, як правило, маркують констативні повідомлення з оповідними референтськими конструкціями. Крім цього, в таких текстових фрагментах перераховуються, як правило, основні, суттєві моменти процесу, що дає змогу вважати їх не оповідями, а повідомленнями. Адже отримати такий відомий і звичний вид викладу, яким є оповідь, можна лише шляхом включення несуттєвих процесуальних ознак, що не властиво реферативному підстилю, для якого визначальною є категорія економії з тенденцією до короткого змістового представлення ситуації.

Унаслідок основної комунікативної установки реферативних текстів на інформування та своєрідності виконуваних ними задач у науковій комунікації оповідь як традиційний мовленнєвий тип в первинному творі перетворюється на специфічний для реферативного викладу тип мовлення – констатацію, що орієнтує „читача на швидке сприймання висловленого”²⁰.

Оповідь в реферативному тексті здебільшого є нерозгорнутою, оскільки повідомляє про якісь дії чи стани без їх конкретизації і детальної хронологічної послідовності. Виражена зазвичай окремим реченням, вона постає у вигляді констатаційного повідомлення. Будучи використаною в мікротематичному контексті як фрагмент

речення, оповідь виконує, в основному, роль вступу до опису чи роздуму.

¹Сенкевич М. П. Стилистика научной речи и литературное редактирование научных произведений. – М., 1984. – С. 194; ²Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. Кожиной М. Н. – М., 2003. – С. 288; ³Макара В. А., Стебленко Л. П., Кольченко Ю. Л. Науменко С. М., Патран О. А. Дослідження впливу магнітного поля на кристали методом тривалої твердості // Металлофізика и новейшие технологии. – 2005. – 27. – № 4. – С. 527-534, С. 530; ⁴Нечаева О.А. Функционально-смысловые типы речи: (описание, повествование, рассуждение). – Улан-Уде, 1974. – С. 228; ⁵Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст. – Л., 1971 – С. 43; ⁶Голованов О. Будівництво Нової Печерської фортеці // Київська старовина. – 2005. – № 2. – С. 87-107, С. 92; ⁷РЖ „Джерело”, Сер. 3, 2006. – № 2. – С. 27; ⁸Воронцова Н. Македонія: влада не втрималася // Народний депутат. – 2006. – № 8(20). – С. 61-63, С. 62-63; ⁹РЖ „Політика. Політичні науки”, 2006 – № 12. – С. 21; ¹⁰Воронцова Н. Зазнач. праця. – С. 61-63, С. 61; ¹¹РЖ „Політика. Політичні науки, 2006 – № 12. – С. 21; ² Бенвенист Э. Общая лингвистика: Пер. с франц. – М., 1974. – С. 271; ¹³Женетт Ж. Границы повествовательности // Женетт Ж. Работы по поэтике: Фигуры. В 2 т. – Т. 1. – М., 1998. – С. 283-299, С. 297; ¹⁴Мацелюх Б. П., Тимчик О. В., Мацелюх А. Б. Вплив умов вирощування *Streptomyces globisporus* 3-1 на продукування ландоміцину Е // Мікробіологічний журнал. – 2005. – 67. – № 4. – С. 44-54, С. 46; ¹⁵УРЖ „Джерело”, 2006. – Сер. 1. – № 5. – С. 120; ¹⁶Кожин А. Н. Функциональные типы русской речи: Учеб. пособие для филол. специальностей университетов. – М., 1982. – С. 195; ¹⁷УРЖ „Джерело”, 1999. – Сер. 3, № 3. – С. 126; ¹⁸УРЖ „Джерело”, 2000. – Сер. 3, № 3. – С. 107; ¹⁹РЖ „АПК України”, 2006. – № 2 (28). – С. 26; ²⁰Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К., 1982. – С. 128.

С.О. Прутько, асп.

МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ МАКСИМОМА РИЛЬСЬКОГО ФРАНЦУЗЬКОЇ ПЕЙЗАЖНОЇ ЛІРИКИ (НА ПРИКЛАДІ ВІРША ПОЛЯ ВЕРЛЕНА “ЩАСЛИВА ГОДИНА”)

У статті досліджується й аналізується творчий підхід до перекладу Максима Рильського. Висвітлюється його особливий стиль та майстерність перекладу французької пейзажної лірики.

The article presents the analysis of creative concept of the translation by Maksym Ryl'skyi. It presents his particular style and skilful translation of French landscape lyric poetry.

Тема дослідження є актуальною і зумовлена тим, що переклади Максима Рильського з французької мови не досліджувалися і не узагальнювалися. Не вивчався і його особливий стиль і підхід до перекладу французьких поетів.

Метою статті є висвітлення особливостей перекладу французької лірики Максимом Рильським. Доцільним є проведення паралелі між Полем Верленом і Максимом Рильським та виявлення спільного і відмінного.

Завдання статі: проаналізувати переклад Максима Рильського пейзажного ліричного вірша французького поета Поля Верлена, зробити висновки щодо стилю перекладу та з'ясувати чому саме цього поета, і цей вірш обрав Максим Рильський.

Об'єктом дослідження є вірш Поля Верлена “Щаслива година” („L'heure du berger”), та творча й перекладацька діяльність Максима Рильського.

Предметом дослідження є творчий метод поета-перекладача в його використанні при перекладі першотвору

Вірш Поля Верлена, який блискуче переклав Максим Рильський, традиційне літературознавство відносить до пейзажної лірики. Назва “пейзажна лірика” значною мірою умовна. Вона стосується не суті жанру, а способу втілення ідейно-образного задуму поета. Часто пейзажна лірика є засобом вияву почуття любові до рідної землі, до її природи. В інших випадках пейзаж виступає образною паралеллю до душевного стану ліричного героя. У пейзажних образах можуть втілюватися драматичні колізії, гостро конфліктні ситуації інтимного й соціального характеру. Нарешті, пейзаж може служити тлом, на якому розгортаються філософські роздуми автора поетичного твору.

Як влучно сказав Максим Рильський: “Часом можна висловити пейзажем те, для чого слів нема людських”. При перекладі творів цього жанру треба особливо уважно аналізувати оригінал, треба вміти побачити за суто пейзажним “першим планом” “другий план” першотвору – його ідейно-художню першооснову. Відтворюючи оригінал засобами рідної мови, дуже важливо знайти гармонійну рівновагу між згаданими двома планами пейзажної поезії¹.

Одним з представників цього жанру є Поль Верлен – французький поет-символіст (1844 – 1896). Його батько мріяв, що син стане адвокатом чи банкіром, але Поля захопила поезія. Перевагу він надавав тільки одному поету - Шарлю Бодлеру. Велику роль у житті Верлена зіграли дві особливості його натури: абсолютна психологічна залежність від волі людей, що його оточували, і само ототожнення з людьми, що народилися під знаком лиховісного Сатурна, - планети, що позбавляє людей розуму, а натомість наділяє неспокійною бентежною уявою. Недивно, що свою першу збірку поет так і назвав „Сатурнічні поеми” . Ця збірка засвідчила появу самобутнього таланту. Його невеличка „Осіньна пісня” стала шедевром світової лірики. Він спілкувався з різними поетами, захоплювався вишуканим мистецтвом XVIII століття, був знайомий з Ніною де Каліас, потрапив під вплив Рембо, який вже написав свого „П'яного корабля” , „Син сонця” . Це знайомство скінчилося дворічною подорожжю по Бельгії та Англії. Корчми і притони Брюсселя і Лондона надовго запам'ятали дивну пару. Саме в цей час формується кістяк верленової поезики „пісні без слів” . Він прагне досягнути природу поетичної творчості, цікавиться імпресіоністичними пошуками Клод Моне, сугестією музики. Це напружене внутрішнє життя перепліталось з почуттям провини перед покинутою дружиною і дитиною і контрастувало не лише із мандрями по притонах і шинках, а й із світовідчуттям супутника – Артюра Рембо. Неприйняття Артюром Рембо того, чим жив Поль Верлен, постійні погрози кинути його призвели до тяжкої сварки, під час якої захмелілий Поль Верлен вистрелив у Артюра Рембо і поранив його. Два роки брюссельської в'язниці, візити Артюра Рембо, але приятельські стосунки між ними так ніколи і не поновилися².

Ще у в'язниці Поль Верлен звернувся до Бога, навіть спробував повернути до католицизму і Артюра Рембо. Після повернення до Парижа Поль Верлен намагався відновити стосунки з дружиною. Але з цього нічого не вийшло. Дружина не змогла пробачити ненадійного і враженого алкоголем чоловіка. Верлен кидає Париж і перебирається до Лондона, викладає там у коледжі. Його нове життя нічим не схоже на те, яке він вів до цього часу. Головні його правила – Мудрість і Віра. Після повернення до Парижа довго не може знайти собі роботи, зрештою стає вчителем у коледжі. Він намагається знайти себе в селянській праці, живе у передмісті Парижа.

У 1884 році у збірці поезій різних років Верлен друкує вірш „Art poétique” (написаний на початку 70-х років), який став поетичним маніфестом кінця століття. Саме в цей час він друкує книжку, де створює серію портретів поетів, яких називає „проклятими” . Вірші поета видають великими тиражами, про нього пишуть статті, величають главою „ школи декадентів” , хоча сам він досить іронічно ставиться до слова „декадент” .

Верлен справді зажив слави і, що рідко буває, прижиттєвої. Його називали „король поетів” ще за життя³.

Максим Рильський – поет, вчений, перекладач. Майже шість десятиліть натхненної праці віддав літературі. Він – один з найбільших українських поетів ХХ століття, блискучий майстер художнього перекладу, широко знаний і шанований зробив цінний внесок у розвиток критики, літературознавства, мистецтвознавства, фольклору, мовознавства.

Максим Рильський почав перекладати твори Верлена у 1929 році для антології французькою поезії⁴.

Вірш „Щаслива година”, назва французькою мовою в оригіналі: „L’heure du berger”. Вперше вірш надруковано у журналі „Всесвіт”, 1964, № 10, с. 77. Вірші із книги Поля Верлена подається за першодруком Verlaine P. Poèmes saturniens. Paris. Edition de Cluny, 1942.

Вірш в оригіналі, французькою мовою виглядає так:

L’HEURE DU BERGER

*La lune est rouge au brumeux horizon;
Dans un brouillard qui danse la prairie
S’endort fumeuse, et la grenouille crie
Par les joncs verts où circule un frisson;*

*Les fleurs des eaux referment leurs corolles;
Des peupliers profilent aux lointains,
Droits et serrés, leurs specres incertains;
Vers les buissons errent les lucioles;*

*Les chats-huants s’éveillent, et sans bruit
Rament l’air noir avec leurs ailes lourdes,
Et le zenith s’emplit de leurs sourdes.
Blanche, Vénus emerge, et c’est la Nuit⁵.*

Переклад українською мовою Максимом Рильським має такий вигляд:

ЩАСЛИВА ГОДИНА

*Червоний місяць встав із-за кущів;
Туман, як дим, понад лугами плине,
Танцюючи, лунає крик жабиний
З гущавини тремтячих комишів.*

*Латають квіти на ніч закриває;
Тополі височіють вдалині,
Мов привиди, високі, неясні;
Мигтять, як іскри, світлячки у гаї.*

*Безшумні сови з лісових узбіч
На круглих і тяжких злітають крилах;
Непевне сяйво в небесах стемнілих;
Венера біла сходить, - це вже ніч⁶.*

Що спільного можна побачити відразу? Це певно розмір вірша, який Максим Рильський зберігає в перекладі. Ми бачимо, що зберігається по чотири строфи у кожному куплеті, а всього три куплети. Звісно, що переклад слово в слово налякав би читача, адже дослівний переклад змінює все-таки художній зміст, може навіть змінити ідею вірша. Для передачі правильних почуттів, настрою, змісту та ідеї перекладач намагається підібрати близькі для передачі почуттів термінів, певних слів, та обрати правильний стиль. Взагалі Максим Рильський чітко виділяє свій стиль, його можна впізнати за такими ознаками як гармонійне поєднання традицій класики з новаторством у тематиці, образності мови. Взагалі в різних перекладах Максим Рильський додає своєрідну інтимність поетичних розмов з читачем. Він вдало відтворює загальні ідеї через поетичні деталі, створює оптимістичний світогляд. Його перекладам притаманні як ясність так і простота вислову й мелодійність звучання. Перекладач вміє поєднати гармонійну єдність змісту і форми. Максим Рильський показує багатство художніх засобів, серед них особливо виділяються епітети : *грононосна (лавина), ясноводі (ріки), стокрилий (Київ), срібноперий (дим), білокипучий (сніг), сонценосна (блакить), рум'яноморозний (ранок*. Звичайно в його перекладах можна побачити й часте вживання стилістичних фігур (анафори, звертання, риторичні запитання, оклики, інверсії)

також афористичність: *”У щастя людського два рівних є крила: троянда й виноград, красиве і корисне”*. Часто використовує він й утвердження класичних форм у строфіці і ритміці. Щодо розмірів віршів, то можна побачити, що Максим Рильський використовує усі розміри класичного вірша, але особливу перевагу надає ямбу (чотиристопному, п’ятистопному, шестистопному), а також верлібру. Він також використовує струнку композицію вірша, вмілу фонетичну організацію (алітерація, асонанс). Можна помітити, що Максим Рильський не рідко вводить автобіографічні елементи у твори, а іноді навіть у переклади. Він показує свою любов і закоханість в красу природи і в людину. Тому можна визначити, що його улюблена тематика це любов до Батьківщини, до свого народу, його культури й мови⁷.

У віршах вдається до тонких імпресій, лаконічного ліричного висловлення, ніжної закоханості в довколишній світ природи.

У проаналізованому вірші за допомогою гіперболи та порівняння описується природа, поєднуються пейзажні малюнки з інтимними настроями ліричної особистості. Також використовується уособлення.

Активно використовуються зображальні засоби, зорово-слухові засоби (наприклад: *танцюючи лунає крик жабиний...*) , однорідна ритміка.

Характерне порівняння (наприклад: *місяць встав, крик лунає танцюючи, круглі і тяжкі крила, непевне сяйво...*).

Автор використовує метафору для надання образності та ліричності :

„*Тополі височіють вдалині,
Мов привиди, високі, неясні;
Мигтять як іскри, світлячки у гаї. . . .*”

Вірш написаний чотиристопним ямбом, чергуються чоловіча та жіноча рими, при цьому зберігається ритм. Першій рядок та четвертий рядок перегукуються співзвучним закінченнями, а другий з третім, що свідчить про кільцеве (оповите) римування \абба\ . Така рима називається асонансова⁸.

Звісно, що дослівний переклад не дуже збігається з поетичним перекладом. Наприклад слово „*berger*” перекладається як „*лора кохання*” чи „*година любовного побачення*”, а перекладач, щоб уникнути повторів одних і тих самих слів, скорочує у назву „*Щаслива година*”. Все-таки можна помітити, що через тонкий опис

природи, вечірнього пейзажу, автор передає настрої кохання, деякої закоханості. Аналізуючи його біографію, можна сказати, що в період розлуки зі своєю дружиною він переживав почуття які властиві не кожній людині, які не всі можуть зрозуміти чи відчувати, щось власно інтимне. Автор вдається до фантастичних образів, наприклад: „*Червоний місяць...*” , червоний колір символізує кохання, палке кохання зрілої людини. У рядках „*Туман, як дим, понад лугами...*” , автор намагається показати, що це кохання дурманить його, через це кохання він не бачить дійсний світ і своїх проблем, він забуває про все. Можна припустити, що в рядках:

„*Танцюючи, лунає крик жабиний
З гуцавини тремтячих комишів. ...*”

автор передає свій настрій, свою невпевненість, душевний стан. Відомо з біографії, що Поль Верлен любляв алкоголь, може саме його він порівнює з болотом на якому ростуть комиші, але він ще чує крик надії, який допоможе йому, чи навпаки, туман не кохання, а дурман алкогольного сп'яніння який затьмарює його розум і він опиняється в ямі, у болоті і крик жабиний, - це крик таких же людей які п'ять як і він? Та все-таки у вірші повинні бути романтичні образи і вони перемагають, адже образ тополь які, мов привиди відволікають його від його стану і іскри світлячків символізують покращення. І справді, після тимчасової розлуки автор знову поряд, хоч і на мить з дружиною, а якщо кохання чи захоплення виражалося до Артюра Рембо, то все одно перебуваючи за ґратами і після цього він намагався повернути дружбу Рембо, він був поряд з ним. „*Непевне сяйво*” скоріш за все невпевненість автора у своїх почуттях бажаннях, образ „*ночі*” надає романтичності і спокою чи час для відпочинку від важких справ, а образ „*Венери*” , ще й „*білої*” навіть оптимістичне завершення⁹.

Іноді виникало й питання чому саме Поля Верлена взявся перекладати Максим Рильський? З їх біографій можна побачити, що вони зовсім різні, але є в них і дещо спільне, це незначні факти які могли б якоюсь мірою поєднувати настрої поетів. Максим Рильський почав писати вірші дуже рано, перша його публікація була у 12-річному віці, а у Верлена у 14-річному. Свого батька Максим Рильський втрачає у 7 років, а Верлен по незрозумілим причинам в 14 років випромінює негатив і депресивний настрій.

Роблячи **висновки** доцільно виділити, що Рильський вдало передав зміст і настрої твору і переробив більш на український манер

– більш ніжний і романтичний. Читаючи цей переклад український читач бачить рідний, звичний йому пейзаж, а не французький, далекий і не знайомий йому. Оригінал вірша досить складно сприймається, він більш філософський і в деяких рядках відчувається важкий і депресивний настрій автора. Максим Рильський додає романтичного настрою цьому віршу, він надає йому ліризму й ніжності і читач вже бачить іншу психологічну картину.

¹Коптілов Віктор. Теорія і практика перекладу. – К., 2002. – С. 184; ²Пьер Птифис. Поль Верлен. – М., 2002. – С. 496; ³Пьер Птифис. Поль Верлен. – М., 2002. – С. 497; ⁴Лавріненко Юрій. Українське слово – Т.2. – К., 1994 – С. 265; ⁵Verlaine P. Poèmes saturniens. Paris. Edition de Cluny, 1942. / Поль Верлен. Сатурнічні поеми. – Париж, 1942; ⁶Рильський Максим. Зібрання творів: у 20-ти т. – К., 1987. – Т.16. – С. 301; ⁷Фриз Ч. Значение и лингвистический анализ. М., 1962. – С. 98; ⁸Ельмслев Л. Новое в лингвистике. Вып. II. М., 1962. – С. 117; ⁹Рильський Максим. Зібрання творів: у 20-ти т. – К., 1987. – Т. 16. – С. 286.

Л.В.Новицька, асп.

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНА КЛАСИФІКАЦІЯ БІБЛІОНІМІВ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

У статті розглядається назва заголовка як об'єкта ономастики (на основі заголовків творів Михайла Стельмаха). Встановлено, що відношення заголовка з текстом у Михайла Стельмаха неоднозначні: заголовок може виділяти основну думку, ідею твору; наголошувати на місце та час дії; може окреслювати жанр твору; може називати ім'я персонажа; може вказувати на об'єкт, предмет зображення у творі.

Ключові слова: власна назва, заголовок, бібліонім.

This article deals with the name of the title as an object onomastic (on the basis of Mykhailo Stelmakh's work titles). It is established that the relation of the title to M. Stelmakh's text is not synonymous. The title can mark out the main idea of the work, stress the place and the time of the action, outline the genre of the work, call the name of the character, point to the object of depiction in the work.

Key words: proper name, title, bibliionim.

Назва будь-якого художнього твору, його частини, розділу є найактуальнішою його прикметою, що носить смислову навантаженість, тому що виступає першим знаком тексту, вказує на початок твору, і, нарешті, є важливою ключовою лексемою.

Вивчення назв творів на сьогоднішній день є актуальним питанням. Про це свідчать численні наукові доробки. З'являються різні варіанти класифікацій заголовків. На особливу увагу заслуговують праці російських мовознавців. Це "Поетика заголовків" С.Д.Крижанівського, "Пошуки назви", "Муки заголовка" З.Д.Блисківського, "Про назви художніх творів" М.С.Альтманова. На Україні перша назвознавча студія належить М.В.Павлюку, яка присвячується заголовкам поезій П.Г.Тичини. Широкий спектр розгляду назви твору як об'єкта ономастики показують дослідження Карпенка Ю.О., Галас В.М.

Для називання заголовків ономастами-мовознавцями введено термін *біблїонім*. Подольська Н.В. тлумачить його як назву, заголовок будь-якого писемного твору: художнього, релігійного, наукового тощо¹.

Підкреслюючи важливість заголовків, їх текстоутворювальну та текстооформлюючу функцію, дослідники називають заголовок рамочним знаком, іменем, темою тексту, предикатом, сильною позицією, смисловою домінантою, висловленням про висловлення, вихідною номінацією, абрєвіатурою тексту, особливим експресіодом та особливим різновидом власних назв у творах письменників (В.Кухаренко, Л.Бернацька, Л.Грицюк, В.Григор'єв, Ю.Карпенко, Л.Ноздріна, О.Фонякова).

У нашому дослідженні ми виходимо з відомих положень про заголовок художнього твору, що акумулює в собі художній задум, ідейний зміст твору, передає авторську оцінку подій чи героїв, які змальовані в творі, визначає тему, проблематику твору, а спираючись на метафору, створює символічний пафос твору, відтворює емоційну насиченість та модальність проєкції, в окремих випадках містить позатекстову інформацію: факти біографії, іншомовні вислови, алюзію тощо. Тому на автора покладається велика відповідальність у доборі заголовка.

Заголовок твору є його власним іменем, адже відношення між назвою і твором такі ж самі, як і відношення між власним іменем та особою, яка його носить, або ж між топонімом і географічним об'єктом. Саме ця особливість заголовків творів дає можливість

сполучити їх з іншими розрядами власних назв і дозволяє перенести на назви творів результати і методи загальної ономастики.

Безперечно, назва твору ще й є його елементом, його складовою. Це відрізняє назви творів від інших розрядів власних назв. Завдяки даній ознаці виникає унікальна для ономастики ситуація, при якій і назва, і об'єкт називання мають однакову форму вираження – мовну, словесну. "Тому-то, – як зазначає дослідник Карпенко Ю.О., – перенесення на назви творів результатів і методів, будь-яких закономірностей загальної ономастики має супроводжуватись істотними корективами і здійснюватися дуже обережно"².

Назва твору як ономастичний елемент є одиницею лексичного рівня, незалежно від того, чим вона виражена: словом, словосполученням, реченням. Як елемент твору його заголовок входить до структури, до мовної тканини твору, тобто є одиницею синтаксичного рівня. На синтаксичному рівні назва твору завжди є реченням – найчастіше називним, але нерідко й реченням іншого типу. Це характерно для назв творів Михайла Стельмаха та їх частин. Так, назва роману-хроніки *"Велика рідня"* є називним реченням, а його друга частина – односкладним узагальнено-особовим реченням: *"Життя прожити – не поле перейти"*.

"Дослідження останніх років дають право стверджувати, що заголовок не тотожний ні слову, ні словосполученню, ні реченню, а є рівноправним у ряду таких частин тексту, як вступ, основний текст, висновок і закінчення", – стверджує Л.Грицюк³. Ця думка пояснюється тим, що заголовок формується як конденсат змісту всього твору, відповідно, співвідноситься з цілісним текстом, а не окремою його частиною.

Пошук відповідей на питання чому даний твір названо так, а не інакше, що означає його назва, умовно можна назвати етимологічним підходом до вивчення назв творів (маємо на увазі стилістичну "етимологію", предметну, речову, а не словесну). Зі словесної точки зору, назви творів майже завжди зрозумілі. Скажімо, назви поезій Михайла Стельмаха *"Журавель"*, *"Дятел"*, *"Квочка"* є зрозумілими для читача, тому що в них використано загальновідомі слова української мови, що вказують на приналежність до тваринного світу. Заголовки, які потребують більш глибокого етимологічного дослідження, у Стельмахових творах не помічені.

Літературознавці досить часто сперечаються з приводу доречності назви того чи іншого твору. Якщо прослідкувати, то помічається, що назва твору може підказуватися самим його змістом, при цьому відтворюючи його суть, а може й навпаки. Це залежить від індивідуальних уподобань автора або обставин, які визначили підбір саме цієї, а не іншої назви. Наприклад, у одному зі своїх листів Б.Прус відзначив, що він назвав свій відомий роман "Лялькою" тільки з вдячності до факту: судовий процес про викрадення ляльки, який і наштотхнув його до написання твору⁴.

Застосування історико-етимологічного підходу у встановленні заголовка твору потребує великої підготовчої роботи, без якої неможливо досягнути бажаних результатів. Для цього необхідно сперш визначити будову назви, встановити внутрішні особливості назв, при цьому розглядати їх не по одному, а в сукупності. Тому Карпенко Ю.О. запропонував ведення структурно-синхронічного підходу до назв творів, який, "не оминаючи зв'язків назви з відповідним твором, зосереджує увагу на виявленні прикмет, особливостей, організації самих назв творів". Такий підхід ми застосували при класифікації назв творів Михайла Стельмаха.

Загальновідомо, що художній твір може мати назву, а може її й не мати. Останнє характерне для віршів, тому що не завжди можна підібрати влучний заголовок до тексту, в якому переплітається велика кількість почуттів, настроїв, відтворюється величезна палітра відтінків і нюансів, що виражаються поетом. Будь-яка назва на цьому полотні буде здаватися блідою, неправильною, безсилою.

Але ці твори без імені повинні якось назвати, якось вказати їх у змісті книги, при посиланні на них. Тому в таких випадках виникають "технічні" назви, для яких використовується перший рядок вірша. Таке імененазивання є умовним позначенням, тобто технічною назвою. Його не слід плутати зі справжніми, визначеними автором назвами творів.

Велике поширення безіменних творів призводить до того, що іноді поети самі застосовують перший рядок вірша чи частину рядка як назву заголовка до своєї поезії, тобто користуються технічними назвами. Це буває іноді одним із правильних шляхів імененазивання, хоча й не можна віднести такий шлях називання творів до найкращих. Такий спосіб називання творів використовує Михайло Стельмах у 41 поезії (*"Ще день минув"*, *"Будуть січі вперті*,

люті", "Сніги забіліли", "Горять і падають мости", "Земле моя", "Ворогам канати", "Ячмінь красується у полі" тощо).

Поряд з поезіями, заголовки до яких автор підібрав подібно до технічних назв, перу Михайла Стельмаха належить 131 безіменний текст.

У семитомнику митця нараховується 280 назв заголовків, якщо поррахувати й назви частин до текстів (без урахування безіменних творів та назв циклів), які характеризуються лаконічністю, великим змістовим навантаженням. Адже, за словами Карпенка Ю.О., " назва тим ліпша, чим більший шматок змісту твору, його духу й тональності вона виражає, чим більше у неї лінії зв'язку з твором. Назва тим ліпша, чим вона менша і чим більше несе в собі художньої інформації"⁵. Саме ці критерії найбільш точно характеризують якість назв творів Михайла Стельмаха.

Досить численними є різні класифікації заголовків. Найбільш поширена з них – типологічна класифікація, але остаточної типології заголовків ще не існує. Заголовки поділяють за способом найменування персонажа (назва–власна назва персонажа, назва – прізвисько, назва–апелятив), за числом компонентів (одно-, дво-, трикомпонентні), за формою інформації, що знаходиться в назві (назва–символ, назва–теза, назва–цитата, назва–повідомлення, назва–натяк, назва–оповідання). У межах кожного типу дослідники виділяються різні підгрупи за семантикою й способами вираження.

Звертаючись до заголовків творів Михайла Стельмаха, ми вбачаємо нероздільність символіки в назвах з натяком на розгортання дії та сюжетних колізій, а також повідомлення у занадто стислому вигляді про те, що буде в творі.

Аналізуючи бібліоніми як онімний шар, ми переконалися: митець ніколи не дає назву творові випадково, не виважено, ретельно не подумавши. Тому заголовок місткий, лаконічний, вдало підібраний.

За формально-структурними ознаками назви творів Михайла Стельмаха поділяються на групи в такий спосіб:

I. За кількістю лексем:

- одноклексемні заголовчі конструкції та конструкції з прийменником чи часткою;
- двоклексемні; двоклексемні назви з однорідними компонентами з безсполучниковим і сполучниковим поєднанням;
- багатоклексемні заголовчі конструкції з різними видами узгодження.

Більшість заголовків досліджуваних творів за граматичним оформленням – називні речення з різними за кількістю наповненням лексемами, але й зустрічаються односкладні узагальнено-особові речення (наприклад, *"Що посієш, те й пожнеш"*) та двоскладні поширені й непоширені речення (наприклад, *"Ячмінь красується у полі"*, *"Зародили гарбузи"*).

- Однолексемні заголовчі конструкції та конструкції з прийменником чи часткою – 131 твір (*"Березень"*, *"Козак"*, *"Вугляр"*, *"Римар"*, *"Тесля"*, *"На пасіці"*, *"Галя"*, *"Прощання" тощо*).

- Дволексемні – 71 твір (*"Зруйновані гнізда"*, *Лебедина пісня"*, *"Велика рідня"*, *"Щедрий вечір" тощо*).

- Дволексемні назви з однорідними компонентами з безсполучниковим і сполучниковим поєднанням – 11 творів (*"Хліб і сіль"*, *"Правда і кривда"*, *"Їжак і лис" тощо*).

- Багатолексемні заголовчі конструкції з різними видами узгодження – 67 творів (*"Кров людська – не водиця"*, *"Життя прожити – не поле перейти"*, *"Україні в вольній волі жити" тощо*).

Таким чином, найменша довжина назви твору у Михайла Стельмаха – 1 слово, найдовша назва складається з 6 слів. Це ще раз підтверджує лаконізм назв митця.

II. За структурним складом:

1) заголовки, що вказують на об'єкт зображення, на предмет твору – *"Мак цвіте"*, *"Сніги забіліли"*, *"Мертве поле"*, *"Туман"*, *"Попіл"*, *"Хліб"*, *"Рідний дім"*, *"Дніпро"*, *"Свято" тощо*;

2) заголовки, які є власними назвами, що називають головного героя та вказують на певні його речові обставини – *"Козак Григорій Триволя"*, *"Гармаш Ісай"*, *"Наш Івась – рибалка"*, *"Дві Оксанки"*, *"Настуся"*, *"Столяриха"*, *"Галя" тощо*).

З наявних у семитомнику бібліонімів Стельмаха, які називають головного героя, можна зробити висновок, що митець не дуже любляв такі форми заголовків. Дані назви повідомляють лише про те, що згадані особи відіграватимуть у творі значну роль. Антропонімна назва поширюється апелятивом–уточненням (*"Козак Григорій Триволя"*, *"Наш Івась - рибалка"*).

3) заголовки, що є заміниками імен – *"Козак"*, *"Дьогтярі"*, *"Вугляр"*, *"Римар"*, *"Тесля"*, *"Садівник"*, *"Рідня" та інші*;

4) заголовки-присвяти – *"Шевченкові"*, *"Сестрі"*, *"Матері"*, *"Україні"*, *"Друзям"*, *"Творцєві"*, *"Другові" тощо*;

5) заголовки-звертання – *"Земле моя", "Божено", "Тобою, краю мій, живу", "Живи, Україно", "До тебе, весно", "Сонечко, світи!", "Добрий вечір, мамо!"*;

6) заголовки, що позначають місце дії твору, напрямок – *"На пащі", "На пагорби чорні", "На попелищі", "Військо йде на Україну", "На мосту", "На нашій землі" тощо*;

7) заголовки, що вказують на час дії – *"Ще день минув", "Провесень", "Напередодні", "В жнива", "Серпень" тощо*;

8) заголовки, що так чи інакше окреслюють жанр твору – *"Дума про плугатаря", "Партизанська", "Артилерійська", "Застольна бойова", "Три заспіви", "Лісова казка", "Пісня про сорочку", "Дума про любов", "Лебедина пісня" тощо*.

До даної групи заголовків ми не відносили усі твори з циклу *"Пісні"*, а лише ті, в яких назва дійсно чітко окреслює жанр твору.

9) заголовки-апелятиви, що є назвами сюжетного дійства – *"Прощання", "Бій", "Передчуття", "Видіння", "Сон", "Повернення", "Зустріч"*. Бібліонімом цієї групи виступає іменник, що означає тривалу дію, процес або явище, на якому будується твір; він підкреслює головне значення твору.

10) заголовки, що формулюють ідею твору – *"Кров людська – не водиця", "Україні в вольній волі жити", "Ворогам конати"*;

11) заголовки, що формулюють тему твору – *"Життя прожити – не поле перейти", "Що посієш, те й пожнеш"*.

Назв, які формулюють тему та ідею твору, найменше. Це одна з характерних ознак заголовків М. Стельмаха. Митець не нав'язує думки читачеві вже самою назвою, а веде до неї через художню структуру твору. Читач сам виділяє ідею, тему твору, при цьому не нашттовхуючись на неї з самого початку.

Заголовок направляє читача до того, що буде викладено в творі. Але досить часто під час читання читач час від часу повертається до назви, намагаючись при цьому збагнути, як вона співвідноситься зі змістом твору. Заголовок долучає свої нюанси в розуміння дійства, наповнює своїми асоціаціями твір і в свою чергу поповнюється сам новим значенням і смислом. Отже, випереджуючи текст, "означаючи його, заголовок пізніше не усувається, навпаки, він проймає численними зв'язками весь текст і сам проймається текстовими нюансами, збагачує і сам збагачується, вбираючи те багатобарвне й кількаярусне текстове будування, яке спершу він лише означував і попереджував"⁶. У тексті можна виділити найрізноманітніші зв'язки,

які пов'язують заголовок з лексичною структурою тексту. Найчастіше це досить легко можна прослідкувати на лексичному рівні, де повторюється заголовок у лексичних варіаціях, але іноді ці зв'язки приховано, знаходяться в глибоких шарах текстової будови.

Наприклад, заголовок роману-хроніки *"Велика рідня"* відразу асоціюється у читача з групою людей, яка складається з близьких родичів, що живуть разом, тобто сім'єю. І це не випадково, адже ми можемо з упевненістю стверджувати: усі лексеми, увесь лексичний шар в цілому цілеспрямовано працює на заголовок, додаючи до нього цілий комплекс нюансів. Наскрізний художній образ *"великої рідні"* набуває узагальнюючого значення в художньому контексті твору. Він стає монументальним образом *"великої рідні"* – непорушної сім'ї народів-братів, що історично склалася.

Тему *"великої родини"* митець розкриває за допомогою людей різних за національністю, якими заселяє роман. Це персонажі, які мають неоднакові індивідуальні і водночас соціальні й національні характери. Об'ємний багатогранний образ *"великої родини"* не зникає через усе полотно твору, постійно переконуючи нас про правильність вибору заголовка Стельмахом.

М.Стельмах прагнув філософськи осмислити минуле народу. Заголовок до твору повинен був органічно зв'язуватися єдністю філософського й художнього задуму. Таким постає перед нами біблійним *"Хліб і сіль"*. У центрі роману – життя українського села. Епіграфи близькі за значенням до назви твору: *"Уклоняємось вам хлібом і сіллю. Найдорожче людині – хліб, сіль і честь"*⁷. Вони взяті від філософії народу, визначають тему твору. Боротьба за те необхідне і найдорожче, без чого не може жити людина – за хліб і сіль, а в ширшому розумінні – за землю, – це класична тема літератури взагалі, а української особливо. В епіграфі підкреслюється внутрішня краса, благородство народу і один із важливих моральних принципів найцінніших для людини – честь. За допомогою поетичного символу *"хліба і солі"* в однойменному романі показується правда життя, узагальнена картина дійсності. Стельмах зумів віднайти найпалкіші слова для звеличення улюблених образів, що стали лейтмотивом його творчості: образу людини-сіяча, образу хліба, образу рідної землі.

Отже, відношення заголовка з текстом у Михайла Стельмаха неоднозначні: заголовок може виділяти основну думку, ідею твору; наголошувати на місце та час дії; може окреслювати жанр твору;

може називати ім'я персонажа; може вказувати на об'єкт, предмет зображення у творі. Заголовок виступає ключем до інтерпретації стилю автора. Така багатоплановість заголовка є відображенням суті структурно-семантичної організації твору, яка виявляється на лексико-семантичному рівні.

Семантика й образна структура заголовка творів Михайла Стельмаха, його багатоплановість зумовлюються не тільки семантико-синтаксичною структурою самого заголовка, а й ідейно-тематичним змістом художнього твору, ідейно-смісловою структурою глибинного змісту твору. Перспективність дослідження вбачається в аналізі інших заголовків творів письменника.

¹Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М., 1988. – 189 с.; ²Карпенко Ю.О. Назва твору як об'єкт ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії. – К., 1975. – Вип. 13. – С. 4.; ³Усова О.О. Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2006. – 13 с.; ⁴Карпенко Ю.О. Назва твору як об'єкт ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії. – К., 1975. – Вип. 13. – С. 5; ⁵Карпенко Ю.О. Знач. праця. – С. 7; ⁶Сулима Т.І. Заголовки в драматургії Лесі Українки // Щорічні записки з української мови: Зб. наук. праць. – Одеса: ОДУ, 1999. – Вип. 6. – С. 86; ⁷Стельмах М.П. Твори в 7-ми т. Т. 1. – К.: Дніпро, 1982. – С.24.

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Росовецький С. К.

До методики "повного" лінгвостатистичного опису пам'ятки української літературної мови другої половини XVII ст.: проект дослідження "Скарбниці потрібної" Іоанікія Галятовського.....3

Шевченко Л.І.

Активні процеси в розмовному стилі української мови: культурний простір і мовна свідомість соціуму.....9

Ніка О.І.

Дискурс-аналіз та історична реконструкція.....16

Хом'як О.І.

Мова в ієрархії культурних цінностей сучасної України.....22

Пашковська Н.В.

Лексична синонімія у сучасних лінгвістичних дослідженнях.....28

Діденко Н.М.

Напрямки досліджень дієслівної словозміни в пам'ятках староукраїнської мови.....33

Домилівська Л.В.

До питання класифікації модальності в реченнях-конструкціях.....39

НАПРЯМКИ ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Наснко Г.М.

Морально- філософські проблеми в наукових творах XVII – XVIII століть.....45

Капась-Романюк М.М.

Описові предикати у староукраїнській літературній мові
XVI ст. (на матеріалі «Волинських грамот»).....52

**СТИЛІСТИЧНА АСПЕКТОЛОГІЯ В КОЛІ ПРОБЛЕМ
УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**

Шулінова Л.В.

Поетичний синтаксис М. Вороного: структура і
стилістичні функції питальних конструкцій.....59

Шевченко М.В.

Особливості поетичного дискурсу О.Олеся:
до проблеми його інтертекстуальності.....64

Непоп-Айдачич Л.В.

Польський мовний образ незабудки (назва, гіпероніми,
гіпоніми).....69

Калстнік А.А.

Домінанта лексико-семантичного словотвору
неологізмів як характерна ознака неокласичного тексту.....79

Штельмах М.Л.

Лексичні засоби вираження полісемії в публіцистичному
різновиді жанру інтерв'ю.....92

Дергач Д.В.

Тенденції дослідження власних назв: від традиції
до сучасності.....100

ЛІНГВІСТИЧНА ПРАГМАТИКА
І НОВІ НАПРЯМКИ НАУКОВОГО ОПИСУ
ФУНКЦІОНАЛЬНОГО РАКУРСУ МОВИ

А.А. Дем'янюк

Формування навичок наукового мовлення у студентів-іноземців гуманітарних спеціальностей на основі курсу “Коментоване читання наукових текстів”108

О. В. Тріщук

Оповідь у первинному та вторинному текстах.....113

С.О. Прутько

Майстерність перекладу Максима Рильського французької пейзажної лірики (на прикладі вірша Поля Верлена “Щаслива година”).....122

Л.В.Новіцька

Семантико-структурна класифікація бібліонімів Михайла Стельмаха.....129

CONTENTS

THE ISSUES OF PHILOLOGICAL THEORY IN UKRAINIAN LINGUISTICS

Rosovetski S. K.

Towards the method of "complete" linguistic statistical description of monument of ukrainian literary language in the second half of the XVII century: project of research of "The necessary treasury" by Ioanikij Galatovski.....3

Shevchenko L.I.

The active processes in the spoken style of Ukrainian language: cultural space and verbal conciseness of society..... 9

Nika O.I.

Discourse analysis and historical reconstruction.....16

Khomyak O.I.

The language in the modern Ukrainian cultural values' hierarchy.....22

Pashkovska N.V.

Lexical synonymy in modern linguistic investigations.....28

Didenko N.M.

The investigations' directions of verbal word change in the Ancient Ukrainian texts.....33

Domylivska L.V.

To the question of modal meaning's classification in the sentences-constructions.....39

**THE DIRECTIONS OF HISTORICAL AND LINGUISTIC
INVESTIGATIONS OF UKRAINIAN LANGUAGE**

Nayenko H.M.

The moral and philosophic problems
in the scientific texts of 17 – 18 century.....45

Kapas-Romanyuk M.M.

Descriptive predicates in the ancient
ukrainian literary language of XVI century
(on basis of «Volhynia letters»).....52

**VARIOUS STYLISTIC ASPECTA WITHIN THE PROBLEMS
OF UKRAINIAN LINGUISTICS**

Shulinova L. V.

The poetic syntax of M. Vorony: the structure
and stylistic functions of the interrogative structures.....59

Shevchenko M.V.

The peculiarities of O.Oles's poetical discourse:
to the problem of its intertextual features.....64

Nepop-Ajdachych L.V.

Polish linguistic image of the flower
forget-me-not (name, hyperonyms, hyponyms).....69

Kaletnik A.A.

The dominant of the lexical-semantic
neological word-formation as the main
characteristic of neoclassical text.....79

Shtelmakh M.L.

The lexical means of expressing polysemy
in the sociopolitical type of interview genre.....92

Dergach D.V.

The tendency in the investigations of
the proper names: from tradition to modernity.....100

**LINGUISTICAL PRAGMATIC AND NEW DIRECTIONS OF
FUNCTIONAL
LANGUAGE RECOURCE'S SCIENTIFIC ANALYSIS**

Demyanuk A.A.

Forming of skills in scientific speech
for foreign students of the humanities
specialities based on the course
“Commentary reading of scientific texts”108

Trischuk O.V.

Narration in primary and abstract texts.....113

Prutko S.O.

The skill of Maksym Ryl'skyi in
the translation of french landscape lyric122

Novitska L.V.

Semantic-structural classification of
Mykhailo Stelmakh's biblionims.....129

